

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΣΔΡΑΛΙΑ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΟΙ ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΗΝ
ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 1998

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΟΙ ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥΣ**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ:
ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΣΔΡΑΛΙΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠ/ΚΟΣ:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 1998

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον καθηγητή μου και εισηγητή της παρούσας διπλωματικής εργασίας κ. Σωτηρόπουλο Γιάννη, για τις κατευθυντήριες υποδείξεις για τη συγγραφή της και την παροχή πολύτιμου συγγραφικού υλικού.

Πολλά και θερμά ευχαριστώ στη φίλη Λαυρεντάκι Μαριάνθη για την τεχνική υποστήριξη και βοήθεια που μου παρείχε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΜΕΡΟΣ Α΄	
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
1.1. Η οικονομική δράση στην αρχαιότητα.....	10
1.2. Η Οικονομική θεωρία από τους εμποροκράτες εώς τους νεομαρξιναλιστές.....	22
1.3. Μεταγενέστερη θεώρηση της οικονομίας.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
2.1. Η φιλοσοφία της κοινωνικής οικονομίας στην εξέλιξή της.....	54
2.2. Σοσιαλιστική θεωρία και η θεωρία του Μαρξ.....	67
2.3. Το φαινόμενο και η ιδεολογία του συνεταιρι- σμού.....	83
ΜΕΡΟΣ Β΄	
ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΥΚΛΙΚΩΝ ΚΥΜΑΝΣΕΩΝ ΣΤΗΝ	
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΥΚΛΟΙ	
1.1. Η φύση των οικονομικών κύκλων.....	98
1.2. Υποδείγματα μέτρησης των διακυμάνσεων.....	114
1.3. Η εξέλιξη της θεωρίας των οικονομικών κύ- κλων.....	126
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ	
2.1. Η συμβολή της οικονομικής ανάπτυξης στην, ευημερία.....	138
2.2. Η θεωρία της μεγέθυνσης.....	151
2.3. Η συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα.....	164
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	177
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	182

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ανάγκες του ανθρώπινου γένους, τόσο οι πνευματικές, όσο και οι υλικές, αναγκάζουν το κάθε άτομο να επιστρατεύσει τις δυνάμεις του, ώστε να βρεί τα μέσα εκείνα με τα οποία θα τις ικανοποιήσει. Παράλληλα με την εξέλιξη των αναγκών αναπτύχθηκαν για την ικανοποίησή τους ο πνευματικός και ο τεχνικός πολιτισμός. Είναι έτσι αναπόφευκτο να εξελιχθούν και οι ανάγκες καθώς η ικανοποίηση των βασικών από αυτές, έχει ως αποτέλεσμα την κατάταξή τους σε βαθμίδες ιεραρχίας.

Ο πολιτισμός περιλαμβάνει ολόκληρο το μηχανισμό που βρίσκεται υπό τη χρήση του ανθρώπου και συμβάλλει στον έλεγχο των όρων της ζωής του. Γενικά το εκάστοτε κοινωνικό περιβάλλον, επιδρά και δέχεται τις επιρροές της εκάστοτε οικονομικής πραγματικότητας. Έτσι και οι οικονομικές θεωρίες, ανεξάρτητα της υπόστασής τους, ως τμήματα του πολιτισμού, αποσκοπούν στην ανάλυση των εκάστοτε φαινομένων, την ερμηνεία, καταγραφή και ανάλυση των στοιχείων που την απαρτίζουν.

Στην εργασία αυτή επιδιώκεται η περιγραφή και καταγραφή των οικονομικών θεωριών που εξηγούν τα οικονομικά φαινόμενα και παράλληλα η μελέτη της επίδρασης των οικονομικών φαινομένων στην συγκρότηση ή αλλαγή των θεωριών αυτών.

Πρέπει να τονιστεί ότι δεν επιδιώκεται η σύγκριση των οικονομικών μοντέλων και ιδεολογιών, αλλά η ιδιοποίηση του ιστορικού περάσματος των εκάστοτε κοινωνιών, σύμφωνα με τις κάθε φορά υπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Συγκεντρώνουμε τις προσπάθειές μας στην κατανόηση του τρόπου λειτουργίας των οικονομικών συστημάτων και στις επιπτώσεις τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή των ατόμων.

Κατ'αυτόν τον τρόπο γίνεται μία εμφανής διαίρεση της μελέτης αυτής σε δύο βασικά μέρη. Στο πρώτο τμήμα εκείνο το οποίο αφορά κατά κύριο λόγο τη θεωρητική θεώρηση της οικονομίας και σε εκεί-

νο που ασχολείται με τη μελέτη των οικονομικών δραστηριοτήτων και τις αλληλεπιδράσεις των οικονομικών μεγεθών.

Το πρώτο μέρος της παρούσης εργασίας που έχει το τίτλο "Κοινωνική και Ιδιωτική Οικονομία", αναπτύσσουμε τη χρονική εξέλιξη της οικονομικής θεωρίας, όπως αυτή διαμορφώνεται και διασώζεται στα διάφορα ιστορικά συγγράμματα καταξιωμένων οικονομολόγων και φιλοσόφων.

Στο δεύτερο μέρος, ο τίτλος του οποίου είναι "Οι Θεωρίες Των Κυκλικών Κυμάνσεων Στην Εξέλιξή Τους", βλέπουμε την εξέλιξη στην εφαρμογή των θεωριών που αναπτύσσουμε στο πρώτο μέρος. Επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον στο εξειδικευμένο, μα παρόλα αυτά ευρέως εντοπιζόμενο σε πολλούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, φαινόμενο των οικονομικών κύκλων.

Πιο αναλυτικά, το πρώτο μέρος διασπάται σε δύο κεφάλαια, όπου το πρώτο ασχολείται με την ιδιωτική οικονομία, ενώ το δεύτερο με την κοινωνική.

Στο πρώτο κεφάλαιο επισημαίνουμε αναλυτικά τις οικονομικές θεωρίες, χωρίς διάθεση παραποίησης ή απόρριψης κάποιων από αυτές. Έτσι μας απασχολεί η οικονομική σκέψη στην αρχαιότητα, η ανάπτυξη της νομισματικής θεωρίας, η εμφάνιση του εμπορίου και η αιμή του ύστερα από την κατάρρευση του φεουδαρχικού καθεστώτος. Ο ρόλος του χρήματος, η αξία, ο τρόπος με τον οποίο τα επιτόκια επιδρούν στη δημιουργία κέρδους, η σπουδαιότητα του συντελεστή γη και της ανάπτυξης της τεχνολογίας, ήταν τα βασικά σημεία με τα οποία ασχολήθηκαν οι οικονομολόγοι, οι οικονομικές Σχολές, κτλ, από την αρχαιότητα μέχρι και τη νεότερη ιστορία.

Το δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, είναι αφιερωμένο στην κοινωνική οικονομία και τους οικονομολόγους που σημάδεψαν την πορεία της. Λέγοντας κοινωνική οικονομία αναφερόμαστε στην οικονομική θεωρία που στηρίζεται στη δύναμη του συνόλου και όχι του ατόμου, όπως η ιδιωτική. Ο κομμουνισμός, ο σοσιαλισμός, ο συνεργα-

τισμός και ο συνεταιρισμός, αποτελούν τις εκφάνσεις της και αναλύονται εκτενώς.

Στο δεύτερο μέρος διακρίνουμε δύο κεφάλαια. Το πρώτο όπως φαίνεται και από τον τίτλο του "Οι Οικονομικοί Κύκλοι", αναφέρεται στις οικονομικές διακυμάνσεις, στο τί είναι, πού και πότε εμφανίζονται, πως μπορούμε να τις μετρήσουμε, σε ποιές τις διακρίνουμε, πού οφείλεται η ύπαρξή τους και από πότε ήταν γνωστή η λειτουργία τους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο που έχει τίτλο "Η Οικονομική Ανάπτυξη", μελετάμε τη σχέση των οικονομικών κύκλων με φαινόμενα όπως είναι η οικονομική ανάπτυξη, η μεγέθυνση και η συσσώρευση. Πώς δηλαδή η ανάπτυξη και η υποανάπτυξη επιδρούν στους κύκλους, πώς αυτοί με τη σειρά τους τείνουν προς τη μεγέθυνση της οικονομίας και ποιός είναι ο ρόλος της συσσώρευσης στο φαύλο κύκλο αυτό που διαμορφώνεται.

Τα μεγέθη αυτά που αναφέρθηκαν είναι άρρηκτα δεμένα και σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Η ανάπτυξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ευημερία και τη συσσώρευση, όπου αυτή με τη σειρά της σχετίζεται με τους κύκλους. Οι οικονομικοί κύκλοι αποτελούν κεντρικό χαρακτηριστικό της ιστορίας των καπιταλιστικών οικονομιών, στις οποίες λειτουργούν μοντέλα κοινωνικής οικονομίας. Η επιμέρους εξέτασή τους, έγινε για λόγους καλύτερης κατανόησής τους. Εάν γίνει κατανοητή η λειτουργία των μεταβλητών που την απαρτίζουν, θα είναι δυνατή και η σφαιρική κατανόηση της λειτουργίας του συνόλου της οικονομικής δραστηριότητας.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή της μελέτης αυτής είναι αυτή της θεματικής ανάλυσης του περιεχομένου των ήδη υπάρχοντων γραπτών κειμένων. Μέσα από τη συλλογή πληροφοριών για τα επιμέρους οικονομικά μεγέθη, την επεξεργασία και την ερμηνεία της, κατοχυρώθηκαν, ως επί το πλείστον, με τη συγκεκριμένη μορφή

που παραθέτουμε.

Ο σκοπός, εν τέλει, πάνω απ'όλα, δεν είναι η προσθήκη πληροφοριών ή η απλή καταγραφή γνώσεων, αλλά μέσα από το πέρασμα του ατόμου από τους τύπους του homo oeconomicus, του homo societatis του homo organizer, του homo agitator: η αναζήτηση της προσωπικής ταυτότητας του κάθε ατόμου και η κατανόηση του τρόπου λειτουργίας των οικονομικών συστημάτων μέσα στα οποία κινούμεθα.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1.1. Η οικονομική δράση στην αρχαιότητα

Η οικονομική δράση του ατόμου διέπεται κατ'αρχήν από μία συγκεκριμένη ηδονιστική συμπεριφορά, η οποία σύμφωνα με την οικονομική αρχή, προτάσει την επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος με την ελάχιστη θυσία. Κίνητρο της οικονομικής αρχής είναι η μη δυνατότητα απόκτησης αγαθών άνευ θυσίας και η πιο συμφέρουσα αντιμετώπιση της θυσίας αυτής.

Παρόλα αυτά στην οικονομική δράση του ανθρώπου υπεισέρχονται διάφοροι παράγοντες, κοινωνικοί, θεσμικοί, αλτρουϊστικοί, κτλ, οι οποίοι μετασχηματίζουν και διαφοροποιούν την ηδονιστική αυτή συμπεριφορά. Επιπλέον η συνολική οικονομική συμπεριφορά της κοινότητας συνιστά την οικονομική δράση των ατόμων της και περιχαρακώνεται από το οικονομικό σύστημα το οποίο και διέπει τον οικονομικό της βίο.

Η οικονομική συμπεριφορά των ατόμων δεν είναι στατική αλλά δυναμική, εξελικτική, υποκείμενη στον κοινωνικό έλεγχο. Υπο τη δυναμική αυτή διαμορφώνεται ο οικονομικός λογισμός των ατόμων και οι αντιδράσεις τους στις μεταβολές του περιβάλλοντος.

Οποιαδήποτε θεώρηση και αναφορά επί της κοινωνίας και των προβλημάτων της κατευθύνεται από διάφορες ερμηνίες, θέσεις ηθικών κανόνων και αναφορές σε διάφορες οικονομικές θεωρίες.

Κάθε επιστημονική θεωρία αποτελεί μία υπόθετική σύλληψη σχετικά με ένα υπό μελέτη φαινόμενο, η οποία πρέπει να έχει νομοτέλεια, ομοιομορφία, σταθερές σχέσεις και συνακολουθίες. Οι οικονομικές θεωρίες ασκούν κριτική και διανοίγουν στην Επιστήμη την πορεία προς την κατάκτηση της αλήθειας.

Οι οικονομικές θεωρίες είναι προϊόντα των εποχών τους, των επικρατουσών συνθηκών, κοινωνικών, πολιτικών, ηθικών, θρησκευτικών, τεχνικών, θεσμικών, κτλ και ένας από τους βασικούς της στό-

χους είναι να προσδιορίσει, να οριοθετήσει, και να ερμηνεύσει τα υπάρχοντα οικονομικά δρώμενα και να προτύψει λύσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της που εντοπίζονται στη λειτουργία της οικονομίας μίας κοινωνίας.

Λόγω της εκάστοτε διαμόρφωσης των οικονομικών θεωριών, έχουμε μία συνέχεια στην εξέλιξη της Επιστήμης και της γνώσεως μας για την οικονομία, τους οικονομολόγους, τις οικονομικές σχολές και τις οικονομικές αρχές. Δύο από τις βασικές αρχές στη θεώρηση των οικονομικών συστημάτων είναι η αρχή του "βολонταρισμού" και του "νατουραλισμού"¹. Βολонταρισμός είναι η γενική αρχή κατά την οποία η επέμβαση στην οικονομία με σκοπό την κατεύθυνση των ανθρώπων προς μία ορθολογική τάξη είναι απαραίτητη, ενώ νατουραλισμός είναι η γενική αρχή κατά την οποία η παρέμβαση στην οικονομία δεν είναι αποδεκτή, δεδομένου ότι καθ'αυτόν τον τρόπο διαταράσσονται οι φυσικοί νόμοι.

Οι ρίζες της οικονομικής ανάλυσης και μελέτης των οικονομικών φαινομένων εντοπίζονται στους Αρχαίους Έλληνες. Αυτό δε σημαίνει ότι οι άλλοι αρχαίοι λαοί δεν κατανοούν τα πρακτικά οικονομικά προβλήματα. Ήδη στην Αρχαία Αίγυπτο και κυρίως κατά την εποχή του λεγόμενου "Σοσιαλισμού του Κράτους"² (1800-600πΧ), υπήρχε πλήρης ρύθμιση της οικονομικής ζωής και είναι γνωστή η ύπαρξη κειμένων που περιέχουν απογραφές προϊόντων. Στη Βαβυλώνα του Χαμμουραμπή (21ος πΧ αιώνας) και στην Ασσυρία γενικότερα, υπάρχει κατανόηση των πρακτικών οικονομικών προβλημάτων, όπως το ύψος του επιτοκίου, ο ρόλος των Τραπεζών κτλ. Οι Εβραίοι όπως και οι άλλοι αρχαίοι Μεσογειακοί λαοί ρυθμίζουν σύμφωνα με τις ειδικές συνθήκες εξέλιξης της οικονομίας τους τις οικονομικές τους σχέσεις. Η

---

1. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 26

2. Ρ.Δ.Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ. 15.

Κίνα διέθετε από νωρίς αρκετά ανεπτυγμένη δημόσια διοίκηση. Υπάρχουν στην Κίνα έργα που περιέχουν οδηγίες για την άσκηση οικονομικής πολιτικής. Είναι επίσης γνωστό ότι οι Κινέζοι είχαν τον έλεγχο του χρήματος και του συναλλάγματός τους.

Εν τούτοις, ούτε από τις χώρες που προαναφέρθηκαν έχουν αποκομισθεί κείμενα που να περιέχουν καθαρή επιστημονική ανάλυση οικονομικών θεμάτων, πέρα από τους Αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους.

Οι οικονομικές αντιλήψεις των Αρχαίων Ελλήνων αποτέλεσαν μέρος των φιλοσοφικών ιδεών τους³. Ασχολήθηκαν πρώτα με την οικιακή οικονομία (Ησίοδος) και κατόπιν με τα οικονομικά της Πόλεως. Οι κύριοι Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τη μελέτη οικονομικών θεμάτων είναι ο Ξενοφών, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Εκτός βέβαια από αυτούς υπήρχαν αρκετοί οι οποίοι κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες όσο αφορά την προσέγγιση των οικονομικών προβλημάτων. Κατ'αυτόν τον τρόπο μπορούμε να μιλάμε σήμερα για τους Σοφιστές, τους Κυνικούς, τους Επικούρειους, τους Στωϊκούς και τους Σωκρατικούς.

Οι μεν Σοφιστές θεωρούσαν ότι μέτρο όλων των πραγμάτων είναι το άτομο. Η Πόλη υφίσταται χάριν του ατόμου το οποίο και εξυπηρετεί. Ο ατομισμός των Σοφιστών παραχώρησε τη θέση του στο κοσμοπολίτικο δεδομένου ότι οι περισσότεροι των Σοφιστών ήταν μέτοικοι οι οποίοι έγιναν έμποροι. Τη φιλοσοφία αυτή την υιοθέτησαν οι Κυνικοί, οι Στωϊκοί καθώς και οι Επικούρειοι. Το κυρίαρχο όμως δόγμα στην κλασική αρχαιότητα ήταν των βολονταριστών Σωκρατικών.

Σύμφωνα με τους Σωκρατικούς διανοητές, το άτομο υποχωρεί ενώπιον της υπέρτατης ιδέας της Πολιτείας, το δε οικονομικό πρόβλημα συνδέεται με την ηθική και νομική τελειότητα της Πολιτείας.⁴

3. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 26.

4. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 28.

Το όλο προέρχεται απ' το μέρος το οποίο όμως δύναται να αναπτυχθεί διαμέσου της Πολιτείας, η οποία οφείλει να λειτουργεί υπό καθεστώς αρετής. Πλούτος και Οικονομία θεωρούνται τα μέσα προς εξυπηρέτηση της αρετής. Δεδομένου ότι τα ένστικτα των ανθρώπων τους οδηγούν μακριά από αυτή, είναι απαραίτητη η παρέμβαση της Πολιτείας η οποία δύναται να λειτουργήσει είτε περιορίζοντας είτε στοχεύοντας στην εξάλειψη του ατομισμού.

Όσο αφορά την ανάλυση της οικονομικής σιέψης που πραγματώθηκε από τον Ξενοφώντα παρατηρούμε ότι το αδύνατο σημείο της βρίσκεται στο γεγονός ότι είχε αποσπασματικό χαρακτήρα, χωρίς εσωτερική συνοχή. Αυτό παρατηρείται και στους υπόλοιπους συγγραφείς χωρίς να είναι ενδεικτικό χαμηλής ποιότητας των έργων τους. Αντιθέτως η αξία των έργων τους συνέβαλε στην ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης γενικά και ειδικά της θεωρίας του χρήματος.

Ο Ξενοφών (435-353πΧ) ασχολείται με τα οικονομικά σε δύο κυρίως έργα του, τον "Οικονομικόν" και τους "Πόρους" και ευκαιριακά στην "Κύρου Παιδεία"⁵. Ο "Οικονομικός" καλύπτει θέματα οικιακής οικονομίας και κυρίως θέματα που αναφέρονται στη διαχείριση της αγροτικής περιουσίας. Οι "Πόροι" αναφέρονται σε δημοσιονομικά θέματα των Αθηνών και υποδεικνύουν μέτρα για αναπλήρωση των δημοσίων εσόδων ύστερα από άρνηση των συμμάχων τους να καταβάλλουν φόρους. Τέλος στην "Κύρου Παιδεία" ο Ξενοφών περιγράφει τον καταμερισμό των έργων της εποχής εκείνης, την κατανομή δηλαδή των εργασιών, την παραγωγικότητα της δουλείας και γενικότερα την παραγωγή, αποτέλεσμα της οποίας είναι η εμφάνιση του πρώτου περισσεύματος το οποίο οδήγησε στην ανάπτυξη των ανταλλαγών και την εμφάνιση του χρήματος.

Περί των αγαθών, ο Ξενοφών, τονίζει τη σημασία της χρησιμότητάς τους. Για να είναι χρήσιμο ένα αγαθό πρέπει αυτός που το

---

5. Ρ.Δ.Θεοχάρης, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ. 16.

κατέχει να γνωρίζει πως να το χρησιμοποιεί. Παρατηρεί επίσης ότι αξία έχουν τα χρήσιμα πράγματα, τα χρησιμεύοντα προς εξυπηρέτηση, φρονεί δε ότι η σπανιότητα των αγαθών είναι αυτή που προσδιορίζει την αξία τους.

Προχωρώντας λίγο περισσότερο, επισημαίνει τις ευεργετικές επιδράσεις που είχε ο καταμερισμός των έργων στην αποτελεσματικότητα της εργασίας. Δεν προχωράει και στην ανάλυση των ανταλλαγών. Έθιξε το φαινόμενο του εργατικού μισθού, δεδομένου ότι παρά το δουλοκτητικό καθεστώς, υφίστατο ελάχιστος αριθμός ελεύθερων εργατών και υπαλλήλων. Ο Ξενοφών διαχώρισε την εργασία σε πνευματική και σωματική και την αμοιβή της εργασίας ανάλογη της απόδοσής της.

Ασχολούμενος με την εντατική εκμετάλλευση των μεταλλείων του Λαυρίου, τονίζει την ευεργετική επίδρασή τους στην Οικονομία και υποστηρίζει ότι τα κέρδη πρέπει να μοιράζονται από κοινού στους μετέχοντες στην εκμετάλλευση των μεταλλείων.

Ο Ξενοφών είναι εκείνος που έθιξε το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης. Θεωρεί ότι η Πόλη επιτυγχάνει την ευημερία μόνο διαμέσου της ειρήνης και του εμπορίου, παραθέτει δε συγκεκριμένα μέτρα ανάπτυξης μερικά εκ των οποίων είναι τα εξής⁶: α) η καταβολή από τους μετοίκους φόρου, β) η παροχή διευκολύνσεων στους εμπόρους, γ) η καλύτερη οργάνωση των λιμανιών, δ) η διεξαγωγή δικών για την επίλυση των εμπορικών διαφωνιών και ε) η αύξηση των δούλων.

Μεταγενέστεροι οικονομικοί μελετητές θεωρούν ότι ο Ξενοφών είναι ο πρόδρομος των φυσιοκρατών, διότι θεωρούσε ότι η γεωργία είναι η βασική πηγή του πλούτου. Παράλληλα συμβούλευε τον τρόπο αύξησης του προϊόντος και περιέγραφε τον ιδεώδη τρόπο θερισμού, αλλωνισμού, λιχνίσματος και της δεντροφυτείας καθώς επίσης και τις καλύτερες μεθόδους για την αποφυγή ζημιών.

---

6. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 33.

Οι οικονομικές ιδέες του Πλάτωνος (428-347πΧ) βρίσκονται στα δύο έργα του "Πολιτεία" και "Νόμοι". Οι ιδέες του αφορούν κυρίως δύο θέματα, τον καταμερισμό των έργων και το ρόλο του χρήματος.

Η ανάλυση του καταμερισμού των έργων γίνεται σε δύο επίπεδα, στους εξειδικευμένους κλάδους εργασίας και στις διάφορες κοινωνικές τάξεις. Ο καταμερισμός των έργων έχει ως συνέπεια την αύξηση και βελτίωση της παραγωγής. Επιπλέον οδηγεί στην ανάγκη πργάνωσης της ανταλλαγής των αγαθών, τα οποία θα παράγονται πλέον από εξειδικευμένους παραγωγούς. Επόμενο θα είναι να ιδρυθούν κι άλλες πόλεις στις οποίες θα συγκεντρώνονται πολλοί παραγωγοί, ειδικευμένοι σε διάφορες εργασίες. Επομένως μία ακόμα συνέπεια του καταμερισμού των έργων είναι η ανταλλαγή των αγαθών.

Απαραίτητο στοιχείο στην εσωτερική αγορά, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, είναι το χρήμα. Το νόμισμα⁷ είναι ένα σύμβολο ανταλλαγής. Παρόλα αυτά, θεωρεί ότι οι τιμές πρέπει να ελέγχονται και όχι να μεταβάλλονται από τη μία στιγμή στην άλλη, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η επέμβαση της Πόλεως, είτε εντός αυτής (λιανικό εμπόριο) είτε εκτός αυτής (μεγαλεμπόριο). Ο έμπορος κατ' αυτόν, είναι απαραίτητος ως ενδιάμεσος από την παραγωγή έως την αγορά και κατανάλωση. Ο Πλάτωνας προτείνει κανονισμούς αγοροπωλησιών και αυστηρές κυρώσεις στους παραβαίνοντες τους κανονισμούς αυτούς. Είναι υπέρ της επιβολής φόρων τους οποίους θεωρεί σημαντικό έσοδο της Πολιτείας.

Ο Πλάτωνας ένεκα ορισμένων ιδεών του θεωρήθηκε ότι ήταν υπέρ της κοινοκτημοσύνης. Δε δύναται όμως να θεωρήσουμε τις αντιλήψεις του ως κομμουνιστικές. Ο βασικός άλλωστε φόβος του Πλάτωνα αφορούσε τη συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια υπό το καθεστώς της ολιγαρχίας, στο οποίο και ήταν αντίθετος.

Ο σημαντικότερος όμως από τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς

---

7. Β.Α.Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ. 37.

σχετικά με την οικονομία και την οικονομική σκέψη ήταν ο Αριστοτέλης (384-322πΧ). Η ανάλυσή του επικεντρώνεται κυρίως στον ορισμό του αντικειμένου της οικονομικής, την ανάλυση των ανταλλαγών και τη θεωρία του χρήματος. Και τα τρία αυτά θέματα αναλύονται στα πλαίσια της ιδεώδους πόλης που κυριαρχείται από τη φυσική τάξη και τον ορθό λόγο.

Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι αντικείμενο της Οικονομικής Επιστήμης είναι ο πλούτος. Κατά τον ίδιο, πλούτος είναι όλα εκείνα τα πράγματα των οποίων η αξία υπολογίζεται με νόμισμα και συνεπώς γίνονται αντικείμενο συναλλαγής. Περιγράφει επίσης τον τρόπο με τον οποίο οι εμπορικές και εμπράγματα συναλλαγές οδήγησαν στην καθιέρωση ενός ειδικού εμπορεύματος σε νόμισμα. Έτσι το χρήμα καθιερώθηκε ως μέσο ανταλλαγών και δεν έχει καμία άλλη αξία παρά αυτή που του δίνει ο νόμος.

Τα ανταλλασσόμενα προϊόντα τα αξιολογεί με βάση την εργασία που περιλαμβάνουν μέσα τους. Θεωρεί ότι δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο η ποσότητα της εργασίας, αλλά και η ποιότητα, γι' αυτό καταλήγει στη σκέψη ότι θα πρέπει να βρεθεί ένα "κοινωνικό μέτρο" για την αξιολόγηση των ανταλλασσόμενων προϊόντων⁸.

Ο Αριστοτέλης προσδιόριζε την αξία με βάση τη δαπάνη σε εργασία ανεξάρτητα από την ωφελιμότητα των παραγόμενων αγαθών. Από τη θέση του αυτή, βγαίνει το συμπέρασμα ότι υπάρχει και μία δεύτερη λειτουργία του χρήματος, ως μέτρο αξιών.

Προέβηκε στη διατύπωση μίας πρωτότυπης άποψης για τη μέχρι τότε οικονομική σκέψη. Θεώρησε ότι το εμπόριο θα πρέπει να εξυπηρετεί άμεσα τις ανάγκες του ατόμου σε αγαθά και συνεπώς θα πρέπει να διεξάγεται υπό όρους ισότητας και δικαιοσύνης. Επιπλέον στην προσπάθεια αξιολόγησης των εμπορευμάτων εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας του αγαθού.

---

8. Β.Α.Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.39.

Υπάρχουν δύο χρήσεις κάθε πράγματος που κατέχουμε. Η μία είναι η κανονική χρήση του πράγματος και η άλλη η μή κανονική του χρήση. Η αξία του αγαθού επομένως, είτε εκδηλώνεται ως αξία χρήσης στην άμεση χρησιμοποίησή του προς ικανοποίηση μίας ανάγκης, είτε ως ανταλλακτική αξία, όταν το αγαθό ανταλλάσσεται.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι προϋποθέσεις της ανταλλαγής είναι οι εξής⁹: α) Για να υπάρξει ανταλλαγή πρέπει να υπάρχει αμοιβαία ζήτηση των προς ανταλλαγή αγαθών. Η ζήτηση είναι ο συνδυαστικός κρίκος μεταξύ των ανθρώπων που συναλλάσσονται μεταξύ τους αγαθά, β) Η αναλογία κατά την οποία ανταλλάσσονται τα αγαθά μεταξύ τους εξαρτάται από τη χρησιμότητα τους για τα συναλλασσόμενα άτομα, γ) Παρατηρούμε επομένως ότι βάση της αξίας των αγαθών είναι η χρησιμότητα τους.

Στη συνέχεια γίνεται διάκριση μεταξύ της ανταλλακτικής αξίας και της τιμής, όπου η πρώτη προϋπάρχει της δεύτερης. Επιπλέον διακρίνονται δύο μορφές κυκλοφορίας της αξίας. Η πρώτη αποβλέπει στην απόκτηση αγαθών για την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου και αποτελεί την επιστήμη της οικιακής ζωής. Η δεύτερη μορφή περιλαμβάνει την εμπορική δραστηριότητα την οποία ο Αριστοτέλης καταδικάζει, διότι ενώ οι εμπορικές ανταλλαγές έχουν ως σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών του ατόμου με άμεσο τρόπο, με την πάροδο του χρόνου, το κέρδος γίνεται αυτοσκοπός. Η πρώτη μορφή αποβλέπει σε διαφορετικό σκοπό από ότι η συσσώρευση χρήματος, ενώ η δεύτερη μορφή έχει ως σκοπό της τη συσσώρευση.

Ως προς το θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας, ο Αριστοτέλης τάσσεται υπέρ αυτής και εναντίον των ιδεών του Πλάτωνα περί κοινοκτημοσύνης, διότι τα άτομα προσέχουν καλύτερα την ατομική τους περιουσία παρά την κοινοτική. Επιπλέον σε καθεστώς κοινοκτημοσύνης θα ήταν αρκετά δύσκολο να απολάμβανε ο καθένας το αντίστοιχο

---

9. Ρ.Δ.Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ. 20.

της συνεισφοράς του όπως προστάζει η δικαιοσύνη. Ο συνδιασμός δε πλούτου και αρετής είναι εκείνος που δίνει στην Οικονομία το χαρακτηριστήρα της ηθικής Επιστήμης.

Οι Αρχαίοι Ρωμαίοι ακολούθησαν τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Παρότι όμως η ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν κραταία δύναμη, δεν ανέδειξε μεγάλους στοχαστές. Κατά βάση υιοθετούν τις απόψεις των Αρχαίων Έλλήνων.

Ο Κικέρωνας (106-43πΧ) θεωρεί χρήσιμα τα πράγματα εκείνα τα οποία μπορούν να ικανοποιήσουν αντίστοιχες ανάγκες. Εκδηλώνει τη συμπάθειά του για τη γεωργία και καταδικάζει όλες τις ασχολίες που αποβλέπουν στο κέρδος.

Ο Πλίνιος (23-79μΧ) ανέλυσε τις ιδιότητες του χρυσού ως το πιο κατάλληλο μέταλλο για τις ανταλλαγές. Ο ίδιος δε, αντιτίθεται στην εξαγωγή χρήματος προς εισαγωγή εμπορευμάτων.

Παρότι η συνεισφορά των Ρωμαίων στην οικονομική ανάλυση είναι σχεδόν ανύπαρκτη, έμελλαν να επηρεάσουν τη μεταγενέστερη εξέλιξη της οικονομικής σκέψης, με το σύστημα δικαίου που κληροδότησαν στην ανθρωπότητα.

Το Ρωμαϊκό Δίκαιο το οποίο ρύθμιζε τις σχέσεις μεταξύ Ρωμαίων πολιτών και μη πολιτών ή μεταξύ μη Ρωμαίων πολιτών αλλά υπαγόμενων στη Ρωμαϊκή κυριαρχία, συνέβαλε και στην καθιέρωση της ελευθερίας των συμβάσεων και στη διατύπωση οικονομικών όρων, όπως της τιμής, του χρήματος, της αγοραπωλησίας, του δανείου κτλ. Περισσότερο όμως ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της αξίας και της τιμής των αγαθών.

Το Ρωμαϊκό Δίκαιο έμελλε να έχει και μία άλλη έμμεση επίδραση, διότι η διδασκαλία των Οικονομικών ως τις αρχές του αιώνα μας συνδιάζονταν με τη διδασκαλία του Δικαίου. Βασική επομένως ήταν η μελέτη του Ρωμαϊκού Δικαίου όπου επηρέαζε την οικονομική σκέψη.

Οι μελετητές των οικονομικών φαινομένων στο χώρο της Δυτικής

Ευρώπης μεταγενέστερα, προέρχονται αποκλειστικά από την τάξη των λεγόμενων Κανονολόγων, ή Σχολαστικών συγγραφέων. Αυτοί είναι κατά κανόνα θεολόγοι και ιερωμένοι που ανήκουν στη Δυτική Εκκλησία και διδάσκουν σε πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Η αντιμετώπιση των οικονομικών θεμάτων παρότι γίνεται στα πλαίσια της δογματικής διδασκαλίας της Δυτικής Εκκλησίας, παρουσιάζει μία εξελικτική πορεία. Το εμπόριο είναι αποδεκτό εάν έχει ως σκοπό την εξασφάλιση της διαβίωσης της οικογένειας ή τη φιλανθρωπία.

Οι οικονομικές θεωρίες των συγγραφέων το Μεσαίωνα στρέφονται κυρίως γύρω από τα εξής θέματα¹⁰: α) την αξία των αγαθών και τη λεγόμενη "δίκαιη τιμή", β) το ρόλο του κεφαλαίου και της λήψης του τόκου και γ) γενικά το χρήμα.

Οι απόψεις των συγγραφέων του Μεσαίωνα για την αξία των αγαθών βασίζονταν στις απόψεις του Αριστοτέλη. Διακρίνουν και αυτοί την αξία χρήσης που προέρχεται από τη χρησιμότητα του αγαθού και την ανταλλακτική αξία που σχετίζεται με την εργασία που δαπανήθηκε για την παραγωγή του αγαθού σε σχέση βέβαια με την αντίστοιχη εργασία που δαπανήθηκε για την κατασκευή του αγαθού με το οποίο ανταλλάσσεται το πρώτο.

Η χρησιμότητα ως πηγή της αξίας εμφανίζεται στο έργο του Αγίου Αυγουστίνου του Buridanus, του αρχιεπισκόπου της Φλωρεντίας κτλ. Θεωρούν ότι η χρησιμότητα ενός αγαθού είναι ανάλογη με την ανάγκη η οποία ικανοποιείται με το αγαθό αυτό. Όσο μεγαλύτερη είναι η ανάγκη τόσο μεγαλύτερη είναι η αξία του αγαθού.

Πηγή αξίας όσο αφορά τους Σχολαστικούς συγγραφείς του Μεσαίωνα, είναι το κόστος παραγωγής και ιδιαίτερα η εργασία που δαπανήθηκε. Το κόστος παραγωγής και επομένως η αξία του αγαθού, περιλαμβάνει εκτός από τις συνηθισμένες δαπάνες παραγωγής, το κόστος

---

10. Ρ.Δ.Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ. 30.

μεταφοράς του αγαθού από τόπο σε τόπο, καθώς και τα ασφάλιστρα για τους κινδύνους της μεταφοράς του.

Οι Κανονολόγοι συγγραφείς του Μεσαίωνα θεωρούν ότι υπάρχει σε δεδομένο τόπο και χρόνο μία τιμή του αγαθού η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως "δίκαια" και είναι η μόνη στην οποία είναι ηθικά αποδεκτό να πουληθεί το αγαθό. Η δίκαια τιμή πρέπει να είναι η τιμή που επικρατεί και στηρίζεται στην κοινή γενικά εκτίμηση. Καθορίζεται σε καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού και δεν εξαρτάται από τη θέληση ενός μεμονωμένου ατόμου. Κατά συνέπεια η μονοπωλιακή τιμή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως δίκαιη τιμή.

Ακολουθώντας τις θεωρίες του Αριστοτέλη θεωρούν το χρηματικό κεφάλαιο στείρο και το καταδικάζουν. Παρόλα αυτά αναγνωρίζουν ότι επιτρέπεται η καταβολή τόκου προς ανταμοιβή του κινδύνου που διατρέχει ο δανειστής όταν δανείζει τα χρήματά του εντός περιοριστικών ορίων.

Όσο αφορά τον εργατικό μισθό, παρατηρούν ότι ο εργοδότης επιθυμεί να πληρώσει όσο το δυνατόν λιγότερο. Σε συνδιασμό με την υπερπροσφορά εργατικών χεριών, ο μισθός τείνει να καλύψει ένα ελάχιστο κόστος συντήρησης. Για το λόγο αυτό προτείνουν ένα ανώτερο επίπεδο της ελάχιστης συντήρησης¹¹, έστω και παρά το συμφέρον του εργοδότη.

Τέλος, το γενικότερο πρόβλημα το οποίο απασχόλησε τους συγγραφείς του Μεσαίωνα είναι η ὀργάνωση της κοινωνίας. Έκαναν αναφορές στον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να γίνεται ο καταμερισμός της εργασίας, ώστε να συμπληρώνεται το έργο του ενός από το έργο του άλλου, καθώς επίσης έδωσαν τις κατευθυντήριες γραμμές πάνω στις οποίες θα έπρεπε να κινείται η ανθρώπινη δραστηριότητα για να εξασφαλίζει το άτομο την ευζωία του, εντός βέβαια του χριστιανικού κανόνα που προστάζει η Εκκλησία.

---

11. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 45.

Με την παρακμή του φεουδαρχικού καθεστώτος, εντός του οποίου αναπτύχθηκαν οι παραπάνω θεωρίες, σηματοδοτήθηκε το τέλος του Κανονικού Δικαίου, ενώ παράλληλα σημειώθηκε βαθιά μεταστροφή στις σχέσεις μεταξύ θεολογικής και οικονομικής σκέψης. Η εμπορευματική παραγωγή και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, έκαναν την εμφάνισή τους και βρήκαν την έκφρασή τους στα έργα των δημιουργών της τέχνης, των γραμμάτων και της επιστήμης, που ιστορικά είναι γνωστή ως η εποχή της Αναγέννησης.

1.2. Η οικονομική θεωρία από τους εμποροκράτες έως τους νεομαρξιστικούς

Η ανάπτυξη του εμπορίου, η αναζωπύρωση των πόλεων και η εμφάνιση της μανιφακτούρας, σε συνδιασμό με την ανακάλυψη των χωρών του αποκαλούμενου Νέου Κόσμου, άλλαξαν τον ιεραρχικό τρόπο αντίληψης της κοινωνικής ζωής και δράσης. Ενίσχυσαν την ιδέα του εθνικού κράτους κι έθεσαν τέρμα στην υποταγή του προς την Εκκλησία. Έτσι δημιουργήθηκαν και οι προϋποθέσεις για τη διατύπωση των ιδεών της εμποροκρατίας που αναπτύχθηκαν συχνά ενάντια στα θρησκευτικά δόγματα της εποχής.

Το κράτος σύμφωνα με τους εμποροκράτες αυξάνει τη δύναμή του και ευνοεί τον πλουτισμό των πολιτών. Ο πλούτος κυρύσσεται ως ανώτατη αξία¹² για τον άνθρωπο. Ο πλουτισμός έγινε ο κύριος στόχος της κοινωνικής ζωής και μέσα από τη δύναμη του κράτους εξασφαλιζονταν η ατομική πρωτοβουλία και η εμπορική δραστηριότητα. Από το 15ο-16ο αιώνα όμως η νοοτροπία των ατόμων έκλινε προς τα περί ατόμου ιδανικά και τη δικαιολόγηση των κερδοσκοπικών κινήτρων με τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση¹³.

Για τους εμποροκράτες, οι συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους συνοψίζονται σε δύο κύρια σημεία:

- Την αύξηση του πλυθισμού (κατ'επέκταση την εξασφάλιση φθηνότερων εργατικών χεριών) και
- Την αφθονία χρήματος¹⁴.

Η εξασφάλιση φθηνών εργατικών χεριών στην εποχή της αποσύνθεσης της φεουδαρχικής κοινωνίας σήμαινε τη μετατροπή της εργατι-

12. Β.Α.Δούκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.49.

13. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.50.

Σύμφωνα με τον Καλβίνο, όπως αναφέρει ο συγγραφέας, ο επιτυγχάνων στη ζωή είναι αρεστός στο Θεό.

14. Β.Α.Δούκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.51.

κής δύναμης σε εμπόρευμα. Το γεγονός αυτό πραγματοποιήθηκε με το βίαιο ξεκλήρισμα των φτωχών αγροτών, με την παράλληλη προλεταριοποίηση τους και την αναβίωση του δουλεμπορίου στις αποικίες.

Όσο αφορά το χρήμα, θεωρείτο ότι αυτό διευκόλυνε το εμπόρεο και την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Για την επίτευξη των στόχων του εμπορίου χρειάστηκε η διάθεση και κυκλοφορία μεγάλης ποσότητας χρήματος με σταθερή αγοραστική δύναμη, γεγονός που σήμαινε ότι τα μεταλλικά νομίσματα θα έπρεπε να έχουν σταθερό βάρος και αναλλοίωτο περιεχόμενο.

Κυρίως κατά την πρώτη φάση της εξέλιξης των εμποροκρατικών αντιλήψεων, μία μερίδα συγγραφέων αποκαλούνταν "μεταλλόφιλοι"¹⁵ διότι ταύτιζαν τον πλούτο μίας χώρας με τα πολύτιμα μέταλλα. Θεωρούσαν ότι όσο μεγαλύτερη ήταν η συσσώρευση πολύτιμων μετάλλων, τόσο πιο πολύ θα αυξάνονταν ο πλούτος μίας χώρας. Με τη συσσώρευση των πολύτιμων μετάλλων, αυξάνεται η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος που οδηγεί σε πτώση του τόκου και αύξηση των τιμών.

Η άνοδος και η μείωση των τιμών προσδιορίζεται από την αξία του χρήματος που είναι συνάρτηση της ποσότητας του πολύτιμου μετάλλου που περιέχεται σε αυτό. Αρκετές φορές δε, παρατηρείται το φαινόμενο, μεγάλο μέρος της αύξησης των τιμών να είναι φαινομενικό, κι αυτό διότι το κυκλοφορούν χρήμα είχε χάσει την αρχική του αξία.

Η αξία των αγαθών προσδιορίζεται σύμφωνα με τους εμποροκράτες, από τη σπανιότητά τους, τη σχέση της προσφοράς και της ζήτησης, τις ανθρώπινες ανάγκες και το κόστος παραγωγής των αγαθών αυτών. Η άποψη αυτή τεκμηριωνόταν στα πλαίσια της "ποσοτικής θεωρίας του χρήματος"¹⁶ σύμφωνα με την οποία η αξία του χρήματος προ-

15. Ρ.Δ.Θεοχάρης, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ.42.

16. Β.Α.Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.54.

οδιορίζεται από την ποσότητά του που βρίσκεται σε κυκλοφορία ενώ η αξία του είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την ποσότητά του.

Σκοπός των εμποροκρατών ήταν να επιτύχουν και να διατηρήσουν ένα ευνοϊκό εμπορικό ισοζύγιο, το οποίο αποτελεί τη βάση της οικονομικής ανάπτυξης. Υποστηρίζαν το εσωτερικό εμπόριο ενώ ζητούσαν την κατάργηση των τελών στο εξωτερικό εμπόριο. Κατείχαν την ηδονιστική άποψη ότι είναι συμφερότερο να πωλούνται εμπορεύματα στους άλλους παρά να αγοράζονται.

Οι εμποροκράτες ενδιαφέρονταν για το ευνοϊκό εμπορικό ισοζύγιο. Πίστευαν ότι με αυτό τον τρόπο αυξάνονται οι οικονομικές και οι βιομηχανικές δυνάμεις της χώρας, εξασφαλίζοντάς της οικονομική ανεξαρτησία.

Επιπλέον οι εμποροκράτες στόχευαν στη συσσώρευση του κεφαλαίου, αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στη ροπή προς επένδυση, η οποία συνδιάζει την ποσότητα του χρήματος με το ύψος του τόκου. Πίστευαν ότι το υψηλό επιτόκιο αποτελεί εμπόδιο στην επένδυση, ενώ ένα χαμηλό επιτόκιο ευνοεί τους όρους του συναγωνισμού προς τις άλλες χώρες.

Τέλος οι εμποροκράτες θεωρούσαν ότι η δύναμη και ο πλούτος ενός έθνους, εξαρτώνται από τον πληθυσμό και την εργασία. Ο πληθυσμός και η εργασία εξαρτώνται από την αφθονία χρήματος, δεδομένου ότι η αύξηση της ποσότητας του χρήματος είναι το μόνο μέσο προς δραστηριοποίηση και ευημερία μίας χώρας.

Σε αντίθεση με τους εμποροκράτες, οι φυσιοκράτες διακήρυτταν ότι τα πλούτη ενός έθνους δεν προσδιορίζονται από την ποσότητα του χρηματικού πλούτου.

Σύμφωνα με τους φυσιοκράτες, η πολιτική οικονομία ασχολείται με την παραγωγή και τη διακίνηση των προϊόντων του αγροτικού τομέα παραγωγής ο οποίος και είναι ο κύριος εκφραστής του πλούτου ενός έθνους. Αυτό σημαίνει ότι η αγροτική παραγωγή υπερτονίζεται ενώ οι υπόλοιποι τομείς της οικονομικής δραστηριότητας (βιομηχα-

νία και εμπόριο) θεωρούνται ως στείροι.

Δέχονται τη φυσική τάξη¹⁷ του κόσμου, την οποία διέπουν οι φυσικοί νόμοι στους οποίους πρέπει να προσαρμόζεται η οικονομία. Ο φυσικός νόμος σημαίνει ότι η φυσική και η βιολογία τρέπονται προς εξυπηρέτηση της οικονομίας για την επιβολή και διατήρηση της φυσικής τάξης. Όπως ένα φυσικό όν είναι βιολογικός οργανισμός, έτσι και η αποτελούμενη από βιολογικά άτομα κοινωνία, είναι βιολογικός οργανισμός. Μέσα από το γεωργικό σύστημα, η παραγωγή, η διανομή και η κατανάλωση του πλούτου, δίνει ζωή στο κοινωνικό σύστημα.

Οι φυσιοκράτες διατυπώνουν νατουραλιστική άποψη επί των πραγμάτων. Η ελευθερία, η ατομική ιδιοκτησία και το εμπόριο πρέπει να βρίσκονται υπό την επιρροή της λογικής η οποία πηγάζει από το Δημιουργό της φύσης, ο οποίος είναι και ο ανώτατος φυσικός νόμος.

Παραγωγική τάξη θεωρείται μόνο εκείνη η οποία ασχολείται με τη γεωργία. Μόνο από τη γεωργία μπορούμε να λαμβάνουμε το καθαρό προϊόν. Για το λόγο αυτό, ζητούσαν μέτρα υπέρ της γεωργίας και τημή μονοπωλιακή οργάνωση της αγοράς.

Πίστευαν ότι το εμπόριο δεν παράγει πλούτο παρά μόνο κέρδος, γεγονός διαφορετικό, αφού ότι χάνεται από τον ένα κερδίζεται από τον άλλο. Το εμπόριο είναι σπατάλη πλούτου, αφού ένα μέρος του το οικειοποιείται ο έμπορος. Παρόλα αυτά, είχαν ταχθεί υπέρ της ελευθερίας των εξαγωγών, διότι οι εξαγωγές των σιτηρών αποτελούσαν σημαντική πηγή εσόδων την εποχή εκείνη. Η θέση αυτή των φυσιοκρατών αποτέλεσε αργότερα την αφετηρία για την ανάπτυξη του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Έδωσαν επίσης βασική σημασία στο κεφάλαιο ως συντελεστή πα-

---

17. Α.Θ.Χουμανίδα, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.75.

ραγωγής και της κυκλοφορίας. Το κεφάλαιο το διέκριναν σε κυκλοφορικό, το οποίο συνίσταται από το απόθεμα προς πληρωμή μισθών και τις πρώτες ύλες και σε πάγιο, το οποίο αποτελείται από τα μέσα της παραγωγής. Το πάγιο κεφάλαιο αποτελεί τη βάση της κυκλοφορίας του πλούτου.

Έκαναν αναφορά για το μισθό και την πρόσοδο. Πίστευαν ότι η παραγωγή πηγάζει από το συνδιασμό εργασίας και φύσεως¹⁸. Ο εργατικός μισθός είναι ίσος προς το κόστος της τροφής και των άλλων αναγκαίων ειδών που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση των εργατών. Το υπόλοιπο της αξίας των αγαθών (αφού αφαιρεθεί ο μισθός) αποτελεί την πρόσοδο της γης.

Όσο αφορά την αξία των αγαθών, την διακρίνουν στην υποκειμενική, στην ανταλλακτική και στη βασιική. Η υποκειμενική αξία είναι η αξία που κάθε άτομο αποδίδει στο αγαθό και εξαρτάται από τις ανάγκες του ατόμου, την ικανότητα του αγαθού να ικανοποιεί τις ανάγκες και τη στενότητα του αγαθού. Η ανταλλακτική αξία του αγαθού καθορίζει την τιμή του αγαθού σε σχέση με τα άλλα. Η ανταλλακτική αξία είναι ταυτόσημη με την τρέχουσα τιμή και εξαρτάται από τις δυνάμεις της αγοράς. Τέλος η βασιική αξία αντιστοιχεί προς το κόστος παραγωγής του αγαθού και είναι αρκετά σταθερή.

Από τη μελέτη του έργου των φυσιοκρατών προκύπτει ότι αυτοί δεν ασχολήθηκαν ειδικά με το χρήμα. Η φύση και οι λειτουργίες του χρήματος καθώς και η αξία του, δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ανάλυσης που μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της νομισματικής θεωρίας. Αυτό οφείλεται κυρίως στα εξής:

- Στην αντιπαράθεσή τους με τους εμποροκράτες που είχαν αναγάγει τον πλούτο του έθνους στη χρηματική του μορφή.
- Στην εκτίμησή τους ότι η παραγωγή αξιών περιορίζεται στο γεωργι-

---

18. Ρ.Δ, Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως, 1979, σελ.69.

Σύμφωνα με τον Petty η εργασία είναι ο Πατέρας και το ενεργό

κό τομέα.

-Και στην περιορισμένη ένταση που είχαν μέχρι τότε οι χρηματικές συναλλαγές.

Ο νατουραλισμός των φυσιολογικών συνετέλεσε ώστε να εμφανιστεί από το 17ο έως το 19ο αιώνα ο οικονομικός φιλελευθερισμός, τον οποίο διακήρυξαν οι κλασικοί.

Ο όρος κλασικοί συγγραφείς χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Κ.Μαρξ. Οι συγγραφείς αυτοί σύμφωνα με το Μαρξ διακρίνουν την αξία χρήσεως και την ανταλλακτική. Η σειρά των κλασικών συγγραφέων αρχίζει κατά το Μαρξ στην Αγγλία από τον Petty και φτάνει μέχρι τον Ricardo. Η γενικά όμως καθιερωμένη άποψη είναι να χρησιμοποιείται ο όρος αυτός για να περιγράψει μία ομάδα Βρετανών οικονομολόγων που αρχίζει από τον Adam Smith και φτάνει μέχρι τον John Stuart Mill.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι ο βασικός πυρήνας της Κλασικής Σχολής αποτελείται από δύο συγγραφείς: τον Adam Smith και τον David Ricardo. Εκτός από τους δύο αυτούς συγγραφείς υπάρχουν δύο άλλες ομάδες συγγραφέων: οι καθαρά κλασικοί συγγραφείς, όπως πχ ο J.St.Mill και οι άλλοι κλασικοί συγγραφείς όπως πχ ο J.B.Say και ο T.R.Malthus.

Η Κλασική Σχολή χαρακτηρίζεται από ένα ρεύμα ιδεών, που παρόλο κάποιοι κλασικοί αποκλίνουν από κάποια στοιχεία, εντούτοις ακολουθούν τα κατευθυντήρια χαρακτηριστικά του ρεύματος αυτού τα οποία και είναι: α) η ύπαρξη κοινής οικονομικής φιλοσοφίας και β) η ύπαρξη ορισμένων κοινών οικονομικών απόψεων.

Η οικονομική φιλοσοφία των κλασικών έρχεται να στηρίξει τα αιτήματα της ανερχόμενης τότε βιομηχανικής τάξης. Δίνουν μεγάλη έμφαση στη βιομηχανία, ζητώντας εντατικοποίηση της εργασίας, κατάργηση των περιορισμών στο εσωτερικό εμπόριο και ελευθερία του εξωτερικού εμπορίου καθώς και περιορισμό των προνομίων των γαιο-

---

στοιχείο του Πλούτου, όπως η Γη είναι η Μητέρα.

κτημόνων. Υποστηρίζουν ότι υπάρχει μία "φυσική τάξη πραγμάτων"¹⁹ και νόμοι οι οποίοι είναι σχετικοί και μεταβάλλονται ανάλογα με τον τόπο, το χρόνο, τις συνήθειες που επικρατούν κτλ.

Επιπλέον διατυπώνουν ενιαίες αρχές εξήγησης των οικονομικών φαινομένων. Κυρίως στην ανάλυσή τους πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει η ιδέα της οικονομικής μεγέθυνσης μίας οικονομίας. Επιπλέον θεωρούν ότι το χρήμα κατέχει έναν ουδέτερο ρόλο και το ύψος των τιμών ή το γενικό επίπεδο των τιμών καθορίζεται με βάση την ποσοτική θεωρία του χρήματος²⁰. Τέλος αρκετοί είναι εκείνοι οι οποίοι δέχονται το νόμο του Say ότι δηλαδή δεν μπορεί να δημιουργηθεί υπερπροσφορά αγαθών λόγω ανεπάρκειας της συνολικής ενεργής ζήτησης, τη θεωρία περί της αξίας (το κόστος παραγωγής των αγαθών καθορίζει την αξία τους) και το νόμο της φθίνουσας απόδοσης του εδάφους.

Πιο συγκεκριμένα, ο Adam Smith (1723-90) που έχει καθιερωθεί ως ο γενάρχης της Σχολής των Κλασικών, ασχολήθηκε με τη θεωρία της παραγωγής, της αξίας, της διανομής, με την οικονομική πρόοδο και τα προβλήματα δημόσιας οικονομίας.

Αρχικά την εμφάνιση του χρήματος την αποδίδει στον καταμερισμό της εργασίας και την ανάπτυξη των συναλλαγών. Διακρίνει την αξία στην αξία χρήσης και στην ανταλλακτική αξία. Η αξία χρήσης

---

19. Ρ.Δ.Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Ανάλυσεως, 1979, σελ.141. Οι κλασικοί θεωρούν ότι η φυσική τάξη των πραγμάτων είναι το σύνολο των οικονομικών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη κοινωνία και που μπορούν να διαπιστωθούν με την παρατήρηση και την ανάλυση.

20. Ρ.Δ.Θεοχάρη, Ιστορία Της Οικονομικής Ανάλυσεως, 1979, σελ.146. Η ποσοτική θεωρία του χρήματος $MV=RT$ σε γενικές γραμμές, εξαρτάται από την ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος και την ταχύτητα κυκλοφορίας του.

αντιστοιχεί στην κοινωνική χρησιμότητα του εμπορεύματος, ενώ η ανταλλακτική αξία προσδιορίζεται με βάση την αναγκαία εργασία που απαιτείται για την παραγωγή των αγαθών. Ο πλούτος δεν είναι παρά προϊόν εργασίας, στην οποία στηρίζεται η θεωρία της αξίας-εργασίας.

Σχετικά με την τιμή των αγαθών θεωρεί ότι η πραγματική τιμή ενός αγαθού ή εμπορεύματος, εξαρτάται από την εργασία και τον κόπο που δαπανήθηκε για την απόκτηση του αγαθού. Το κόστος παραγωγής ο Adam Smith το αποκάλεσε φυσική τιμή των εμπορευμάτων. Η τρέχουσα τιμή των εμπορευμάτων κυμαίνεται γύρω από τη φυσική τους τιμή. Σε γενικές πάντως γραμμές, θεωρεί ότι οι τιμές των εμπορευμάτων δεν είναι παρά η χρηματική έκφραση της αξίας τους ανάλογα με τις συνθήκες της αγοράς.

Όσο αφορά το κέρδος, ο Smith πίστευε ότι το κέρδος του επιχειρηματία είναι προϊόν της εργατικής δύναμης. Είναι ένα μέρος της τιμής του εμπορεύματος που προαφαιρείται από την αξία που δημιουργεί η εργασία. Ο μισθός, είναι το μέρος του κέρδους που ο δανειστής λαμβάνει από το δανειζόμενο για να του παραχωρήσει μία ποσότητα χρήματος που ο τελευταίος δεν κατέχει²¹.

Τέλος ο Smith θεωρεί ότι ένα έθνος πλουτίζει με τη συσσώρευση του κεφαλαίου, η οποία εξαρτάται από τη ροπή των τάξεων προς αποταμίευση. Για το λόγο αυτό δεν μπόρεσε να δεχτεί ότι στόχος της αποταμίευσης είναι η επένδυση, γεγονός που πίστευαν οι φυσιοκράτες.

Στη Γαλλία θερμός υποστηρικτής της Κλασικής Σχολής υπήρξε ο Jean-Baptiste Say (1767-1832). Διατύπωσε με σαφήνεια την αρχή της πλήρους απασχόλησης. Θεωρεί ότι μεταξύ προσφοράς και ζήτησης αγαθών υπάρχει πλήρης ανταπόκριση. Η προσφορά δηλαδή αυτόματα δημιουργεί τη ζήτησή της, γεγονός που σημαίνει ότι στην αγορά αγα-

---

21. Β.Α.Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ. 68.

θών δεν υπάρχουν ανισοροπίες, ούτε κρίσεις υπερπαραγωγής, ούτε κατά συνέπεια το φαινόμενο της ανεργίας. Όταν υπάρχει ισορροπία στην προσφορά και ζήτηση εργασίας, υπάρχει, αντίστοιχα και ισορροπία σε επίπεδο προσφοράς και ζήτησης αγαθών.

Το χρήμα φαντάζει ουδέτερο, δηλαδή δεν ασκεί καμία επίδραση στις ανταλλαγές, ούτε και στον όγκο της παραγωγής και τη διανομή του εθνικού εισοδήματος. Επιπλέον, αγνοεί το φαινόμενο της διαχρονικής διάθεσης του χρήματος για επενδυτικούς σκοπούς και δεν αναγνωρίζει την επίδραση του εξωτερικού εμπορίου στην οικονομική ανάπτυξη της οικονομίας.

Υποστηρίζει επιπλέον ότι η αξία των αγαθών προσδιορίζεται από το άθροισμα του μισθού και του κέρδους και από την ωφελιμότητα των αγαθών.

Ο υπάρχων πληθωρισμός της εποχής και η υποτίμηση του χαρτονομίσματος στην Αγγλία, ώθησαν τον David Ricardo (1772-1823), να ασχοληθεί με την οικονομική επιστήμη.

Για να προσδιορίσει το επίπεδο των τιμών κατέφυγε στην ποσοτική θεωρία του χρήματος. Στην περίπτωση εκείνη όπου οι ανάγκες σε χρήμα είναι σταθερές κάθε διακύμανση των αποθεμάτων σε χρυσό επιφέρει ανάλογη διακύμανση του επιπέδου των τιμών. Καθ'αυτόν τον τρόπο, όταν αυξάνονται τα αποθέματα οι τιμές τους ανεβαίνουν και το αντίστροφο. Ο Ricardo θεωρεί ότι το επίπεδο των τιμών είναι το σημείο επικοινωνίας της ποσότητας χρήματος και του όγκου των συναλλαγών, καθώς επίσης ότι η διαμόρφωση των τιμών εξαρτάται από την προσφορά και τη ζήτηση. Διακρίνει τις κοινωνικές και φυσικές τιμές, όπου οι μεν κοινωνικές τιμές εκφράζουν την αξία των εμπορευμάτων που προσδιορίζεται από την εργασία που καταβλήθηκε για την παραγωγή ενώ οι φυσικές τιμές προσδιορίζονται από την χρησιμότητα των αγαθών.

Ο Ricardo δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην εργασία. Έτσι από την ποσότητα της προσφερόμενης εργασίας, αλλά και την ποιότητά

της εξαρτάται η ανταλλακτική αξία των παραγόμενων προϊόντων. Επίσης θεωρεί ότι το επενδύσιμο κεφάλαιο αποτελεί υλοποιημένη στο παρελθόν εργατική δύναμη²².

Όσο αφορά το κέρδος και τον τόκο, θεωρεί ότι το κέρδος έχει μία διαρκή πτωτική τάση που οφείλεται στη συνεχή άνοδο της γαιοπροσόδου. Έχει δε το κέρδος τόσο μεγάλη σημασία γι' αυτόν που πιστεύει ότι χωρίς αυτό δεν μπορεί να υπάρξει συσσώρευση και κατ'επέκταση οικονομική ανάπτυξη.

Τέλος ήταν υπέρ των ελεύθερων συναλλαγών γιατί μέσα από το εμπόριο τα ισοζύγια των εξωτερικών συναλλαγών θα εξισορροπούσαν. Διατηρούσε παράλληλα και μία επιφυλακτικότητα σχετικά με τις εξαγωγές κεφαλαίων διότι θεωρούσε το κεφάλαιο χρήσιμο για την αξιοποίηση της εργατικής δύναμης στο εσωτερικό μίας χώρας.

Μετά την πρώτη οικονομική κρίση της Βρετανικής οικονομίας ο Tomas Robert Malthus (1766-1834) πρότεινε ως λύση τη μείωση της πληθυσμιακής ανάπτυξης. Βασικό στοιχείο για την οικονομική ανάπτυξη δεν είναι η αύξηση του κεφαλαίου ή του πληθυσμού, αλλά η αύξηση της ενεργούς ζήτησης.

Οι κρίσεις υπερπαραγωγής είναι απόλυτα δυνατές και οφείλονται κυρίως στην αδυναμία της ζήτησης να ανταποκριθεί στην προσφορά αγαθών. Πρότεινε την ανάπτυξη του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου και την έναρξη μεγάλων έργων για να εξαλειφθεί η υποαπασχόληση.

Επιπλέον ο Malthus διακρίνει την αρχή της ισότητας μεταξύ αποταμίευσης και επένδυσης. Σε ομαλές συνθήκες η αρχή αυτή δεν παρεμποδίζεται. Όταν όμως παραβιάζεται, προκαλούνται διαταραχές στη παραγωγή και στην κατανάλωση, με άμεση επίδραση στη ζήτηση, η οποία και μειώνεται.

Η ζήτηση διακρίνεται σε: α) ζήτηση καταναλωτικών αγαθών, που

---

22. Β.Α. Δουκάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ. 76.

εξαρτάται από τη ροπή προς δαπάνη ή την επιθυμία προς κατανάλωση και β) ζήτηση κεφαλαίων, που προσδιορίζεται για επενδύσεις με σκοπό το κέρδος.

Διάκριση μεταξύ κέρδους και τόκου πραγματοποιεί και ο άγγλος φιλόσοφος και οικονομολόγος John Stuart Mill (1806-73). Ο τόκος, τονίζει, αποτελεί μέρος του κέρδους, ενώ το κέρδος είναι η αμοιβή του κεφαλαίου και του ιδιοκτήτη για την οργάνωση της παραγωγής και των επιχειρηματικών κινδύνων.

Πρόσθεσε στην μέχρι τότε οικονομική ανάλυση στοιχεία που σχετίζονταν με την ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος, την πίστη, και τον αποθησαυρισμό. Το χρήμα το είδε σαν τον αριθμό των συναλλαγών που μπορεί να εξυπηρετήσει μία μονάδα. Επίσης την ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος την ερεύνησε συναρτήσει του λόγου των συναλλαγών που μπορεί να εξυπηρετήσει και όχι σε σχέση με το χρόνο. Επομένως όσο αφορά την αξία του χρήματος, αυτή είναι αντιστρόφως ανάλογη με την ποσότητα του χρήματος πολλαπλασιαζόμενη επί την ταχύτητα κυκλοφορίας.

Ένα αρκετά σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του, είναι το πιστωτικό χρήμα και ο αποθησαυρισμός. Μέσα από το πιστωτικό χρήμα (συναλλαγματικές, γραμμάτια, τσεκ και πιστωτικοί λογαριασμοί), βλέπει την αύξηση της ποσότητας του χρήματος, ενώ θεωρεί ότι ο αποθησαυρισμός έχει ως επακόλουθο τη μη κυκλοφορία του χρήματος. Το χρήμα δεν κυκλοφορεί καθόλου και δεν ασκεί καμία επίδραση πάνω στις τιμές.

Ο Mill είναι από τους πρώτους οικονομολόγους που διέκριναν την οικονομία σε στατική και δυναμική. Ορίζει τρεις μεταβλητές, όχι το κεφάλαιο, την εργασία και τη γη, όπως οι προγενέστεροί του κλασικοί, αλλά το κεφάλαιο, την τεχνική και τον πληθυσμό²³. Παρατηρεί ότι εάν το κεφάλαιο αυξηθεί γρηγορότερα από τις δύο άλλες

23. Β.Α. Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ. 90.

μεταβλητές, οι μισθοί και οι πρόσοδοι αυξάνουν, ενώ τα κέρδη πέφτουν. Εάν η τεχνική προοδεύει τότε οι πρόσοδοι και τα κέρδη πέφτουν, ενώ οι μισθοί ανεβαίνουν. Τέλος, εάν αυξηθεί ο πληθυσμός χωρίς αντίστοιχη αύξηση των άλλων δύο μεταβλητών, οι μισθοί μειώνονται, ενώ οι πρόσοδοι και τα κέρδη αυξάνουν.

Γενικά για τους κλασσικούς το επίπεδο της παραγωγής είναι συνέπεια της αγοράς της εργασίας και γι' αυτό η οικονομική ανάπτυξη εξετάζεται από τη σκοπιά της αύξησης του αριθμού των εργατών. Η θεωρία τους όμως, στα τέλη του αιώνα, έρχεται να συμπληρωθεί και να αμφισβητηθεί από τη Σχολή της Βιέννης ή αλλιώς Ψυχολογική Σχολή ή Υποκειμενική Σχολή, όπως επίσης και από τη Μαθηματική Σχολή. Έτσι στα τέλη του 19ου αιώνα, εμφανίζονται οι ηδονιστές οι οποίοι πήραν το όνομά τους από τη φύση της βασιικής αρχής τους, σύμφωνα με την οποία τα άτομα πρέπει να στοχεύουν στο μέγιστο της ωφέλειας με τις ελάχιστες θυσίες.

Οι ηδονιστές δεν εξηγούν πως κινείται η αγορά, αλλά πως θα μπορούσε να κινηθεί εάν ο καθένας από τους μετέχοντες σ' αυτή αναζητούσε το συμφέρον του. Η αρχή της μέγιστης ικανοποίησης, όσο το δυνατόν ενός μεγάλου αριθμού ατόμων, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και για το λόγο αυτό, η κρατική παρέμβαση πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπονομεύει την αρχή αυτή, αλλά να βοηθάει στην εφαρμογή της.

Οι συγγραφείς αυτοί ασχολήθηκαν με την ατομική ψυχολογία και όχι με την κοινωνική. Για το λόγο αυτό, πίστευαν ότι οι ροπές και οι τάσεις των οικονομικών φαινομένων ακολουθούν κάποιους θεμελιώδεις νόμους. Οι νόμοι δε αυτοί, οφείλονται σε θεμελιώδη γεγονότα της ψυχικής ζωής των ατόμων, άρα πυρήνας και κεντρικός άξονας της θεωρίας τους είναι ο άνθρωπος.

Διέκριναν τα αγαθά σε δύο κατηγορίες ²⁴, τα αγαθά ανωτέρου

---

24. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.219.

βαθμού ή έμμεσα ή παραγωγικά και τα αγαθά πρώτου βαθμού ή άμεσα ή καταναλωτικά. Η αξία των έμμεσων αγαθών προσδιορίζεται από την αξία των από αυτών παραγόμενων αγαθών. Η αξία των άμεσων καταναλωτικών αγαθών προσδιορίζεται από την ένταση της ανάγκης για την απόκτησή τους, την υποκειμενική δηλαδή εκτίμηση της ικανοποίησης της ανάγκης που τα αγαθά αυτά δύναται να καλύψουν.

Όσο αφορά τις τιμές αυτές, μπορεί να διαμορφώνονται μεταξύ δύο ατόμων, ανάμεσα σε ένα πωλητή και πολλούς αγοραστές (περίπτωση μονοπωλίου) καθώς και ανάμεσα σε πολλούς αγοραστές και πωλητές (περίπτωση ανταγωνισμού). Στην περίπτωση αυτή η ενιαία αγοραία τιμή προκύπτει ύστερα από ανταγωνισμό, του οποίου βασικό στοιχείο είναι η πώληση μετά κέρδους και η αγορά με την χαμηλότερη τιμή.

Το χρήμα κατά τους ηδονιστές, θεωρείται εμπόρευμα από τη στιγμή που μπαίνει στην κυκλοφορία. Η ζήτηση του χρήματος εξαρτάται από τη χρησιμότητα και τη σπανιότητα του. Η αύξηση της αξίας του χρήματος οφείλεται είτε στην αποθησαύριση, οπότε ο παράγοντας θεωρείται υποκειμενικός, είτε σε μία γενική πτώση των τιμών που οφείλεται σε μείωση της αξίας των εμπορευμάτων και ο παράγοντας αυτός είναι υποκειμενικός μεν αλλά εξωτερικός σε αντίθεση με τον προηγούμενο που κατά κύριο λόγο θεωρείται εσωτερικός.

Οι ηδονιστές και κυρίως ο Pareto (1848-1923), ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της οικονομικής ισορροπίας. Η οικονομική ισορροπία, κατ'αυτούς, αποτελεί συνάρτησή τριών προβλημάτων²⁵: α) της ισορροπίας των ορέξεων του καταναλωτή, β) της ισορροπίας των εμποδίων των παραγωγών και γ) της γενικής ισορροπίας που είναι η ισορροπία των ορέξεων και των εμποδίων. Μέγιστο κέρδος επιτυγχάνουν οι παραγωγοί εκείνοι που με τις κατάλληλες αυξομειώσεις της προσφοράς έχουν πετύχει ένα καλό συνδιασμό των παραπάνω.

Στηριζόμενοι στην κατανάλωση, ασχολήθηκαν με το ζήτημα της

---

25. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.253.

ζήτησης και το πρόβλημα του εισοδήματος και της εργασίας. Έτσι όσο λιγότερη γίνεται η εργασία τόσο μικραίνει και η ικανοποίηση ε-ξ'αυτής και καταλήγουμε στην απαρésκεια. Επίσης ο ηδονιστικός υπολογισμός του οικονομικού ατόμου όσο αφορά το μισθό, είναι ο ε-ξής: όσο η αμοιβή της καταβαλλόμενης εργασίας είναι μικρότερη από το αποτέλεσμα της, προκαλεί στον εργάτη πόνο, ενώ όταν είναι με-γαλύτερη προσφέρει ηδονή²⁶.

Το ατομιστικό σύστημα του ηδονιστικού λογισμού διέπεται από τις αρχές του ατομισμού και του ηδονισμού. Για τους νεομαρξιστι-στές οι οποίοι προσπάθησαν να βελτιώσουν τις θεωρίες της Σχολής της Βιέννης, ο μηχανισμός της οικονομίας διέπεται από τη θεμελιώ-δη αρχή του οικονομικού λογισμού²⁷.

Γι'αυτούς ο οικονομικός λογισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά το σύνολο των ενεργειών στις οποίες προβαίνει το άτομο εν'όψει του περιορισμένου αποθέματος αγαθών και της έντασης των αναγκών του, με σκοπό την πραγματοποίηση της μέγιστης ικανοποίησής του.

Το φαινόμενο της αξίας εξετάζεται από αυστηρά οικονομική σκοπιά, διαμέσου του ψυχικού κόσμου των ατόμων. Κατά τους νεομαρ-ξιστιστές, η εκτίμηση του αγαθού αποτελεί σύνθεση λογικών παρα-τηρήσεων, συγκρίσεων και ολοκληρώσεων όσο αφορά την κρίση του α-τόμου για το αγαθό και τη χρησιμότητά του. Χρησιμότητα γι'αυτούς είναι το πλεονέκτημα που προέρχεται από ένα αγαθό σε σχέση με κά-ποιο άλλο και εξαρτάται από κάποιες αρχές όπως είναι: α) η ποσό-τητα του αγαθού, β) ο χρόνος ικανοποίησης, γ) ο κίνδυνος της θυ-σίας και δ) η συμπληρωματικότητα²⁸.

26. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.243.

27. Γ.Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ.52.

28. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.310.

Όπως αναφέρει ο Leo Schonjeld, η συμπληρωματικότητα αφορά τη ση-μασία που αποδίδουμε στο αγαθό σύμφωνα με την απόλαυση που αποκο-

Δέχονται στο σύστημά τους την οικονομική ισορροπία, με τη διαφορά ότι αυτοί παραδέχονται ότι η διαταραχή της ισορροπίας δεν αποκαθιστάται αμέσως. Ανέπτυξαν τη θεωρία του οικονομικού ρεύματος, όπου διέκριναν δύο περιόδους που η κάθε μία ακολουθεί την άλλη σε μορφή κύκλων στα πλαίσια μίας αφηρημένης και στατικής οικονομίας, είτε εντός μίας δυναμικής κατάστασης της οικονομίας.

Τέλος οι νεομαρξινολιστές δέχονταν ότι η ελευθερία είναι απαραίτητη για την πνευματική και ηθική εξύψωση του ατόμου. Υποστήριζαν ότι το προσωπικό συμφέρον υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού, προάγει την οικονομική ισορροπία, ενώ η έλλειψη οικονομικής ισορροπίας παρουσιάζεται με βραχυχρόνιες διακυμάνσεις. Παρατηρούν δε ότι η έλλειψη του οικονομικού λογισμού στα σοσιαλιστικά συστήματα τα καθιστά ανίκανα να δώσουν λύση στο οικονομικό πρόβλημα. Για το λόγο αυτό στρέφονται ενάντια στο σοσιαλιστικό καθεστώς, θεωρώντας ότι αντιβαίνει στην ανθρώπινη φύση.

μίζουμε από κάποιο άλλο. Διακρίνουμε δε, την τεχνική συμπληρωματικότητα και την ψυχική συμπληρωματικότητα.

1.3. Μεταγενέστερη θεώρηση της οικονομίας

Όπως είδαμε οι κλασικοί στηρίχθηκαν στην αντικειμενική θεώρηση της αξίας, κάποιοι άλλοι οικονομολόγοι θεώρησαν ως βάση του οικονομικού συστήματος την υποκειμενική αξία των αγαθών, ενώ άλλοι απέβλεπαν στη σύλληψη της οικονομικής λειτουργίας μέσω συναρτήσεων και μοντέλων ανάπτυξης. Υπήρξαν δε και κάποιοι άλλοι οι οποίοι ανέλαβαν να φωτίσουν το έργο των κλασικών, αποφεύγοντας τη μονοδιάστατη εκτίμηση και εξήγηση των οικονομικών φαινομένων. Στη κατεύθυνση αυτή στράφηκαν οι νεοκλασικοί Alfred Marshall, John Bates Clark κτλ, οι οποίοι δεν αποτέλεσαν τελικά ενιαία-ιδιαίτερη σχολή.

Σημαντικότερος από τους νεοκλασικούς υπήρξε ο A. Marshall (1842-1923), ο οποίος προσπάθησε να συμβιβάσει στοιχεία του ηδονιστικού λογισμού, με το σύστημα των κλασικών. Ανανέωσε την περί αξίας θεωρία της Κλασικής Σχολής, προσθέτοντας την οριακή χρησιμότητα ως απαραίτητο παράγοντα για τη διαμόρφωση των τιμών.

Εξετάζοντας την προσφορά, διέκρινε το κόστος σε άμεσο κ.έμ-μεσο, σε ειδικό κόστος (αναφέρεται στην ειδική δαπάνη που καταβλήθηκε για την παραγωγή), σε συμπληρωματικό κόστος (το οποίο περιλαμβάνει και τα γενικά έξοδα) και σε οριακό κόστος. Το κόστος των συντελεστών παραγωγής και το ειδικό καθώς και το συμπληρωματικό, συνιστούν το συνολικό κόστος²⁹.

Το κόστος παραγωγής και η οριακή χρησιμότητα αλληλοσυμπληρώνονται. Συνιστούν αναπόσπαστα μέρη του ενιαίου νόμου της προσφοράς και της ζήτησης, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στο μηχανισμό των τιμών.

Στη θεωρία κατανομής των κλασικών που αφορούσε τους μισθούς όπως και τα κέρδη και άλλα μεγέθη, πρόσθεσε τη θεωρία του σχετικά με τον τόκο, θεωρώντας ότι η αποχή από την κατανάλωση με σκοπό

29. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.263.

την αύξηση του πλούτου στο μέλλον, αμείβεται με ένα ποσοστό κεφαλαίου που διαμορφώνεται κάθε φορά στην αγορά. Δηλαδή η παραγωγικότητα της τελευταίας οικονομικής μονάδας καθορίζει το επίπεδο του τόκου.

Ο δε John Bates Clark (1847-1938), έκανε μία ουσιαστική αναφορά στην οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με αυτόν υπάρχουν δύο βασικοί κύκλοι οικονομικής ανάπτυξης. Ο πρώτος αφορά τις ανεπτυγμένες χώρες και έχει σχέση με την κοινωνική ευημερία υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού. Ο δεύτερος κύκλος εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στις υποανάπτυχτες χώρες όπου είναι εμφανείς οι εξωτερικές επεμβάσεις και η αδυναμία προσαρμογής των οικονομικών δυνάμεων στην υφιστάμενη οικονομική πραγματικότητα. Η αδυναμία αυτή οδηγεί στην κοινωνική αταξία σε βάρος της ανάπτυξης και οι επεμβάσεις του κράτους σε συνδιασμό με τη χαμηλή στάθμη του πνευματικού δυναμικού των υποανάπτυχτων αυτών χωρών επιφέρει στις χώρες αυτές τη πτώχευση.

Γενικά για τους νεοκλασικούς, η τεχνολογική πρόοδος ακολουθείται από αύξηση των επενδύσεων, του επιτοκίου και της αποταμίευσης, ενώ το μέγεθος του πληθυσμού προσδιορίζει το επίπεδο των επενδύσεων. Εάν όμως δεν υφίσταται τεχνολογική πρόοδος, η οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου διανύει μία πτώση.

Επιπλέον, διέκριναν την οικονομική ισορροπία σε ισορροπία υποαπασχόλησης και ισορροπία μονοπωλίου³⁰ τις οποίες και καταδιάζουν, θέττοντας νέους προβληματισμούς σχετικά με το χρήμα, το χρόνο (μικροοικονομική ανάλυση και μακροοικονομική ανάλυση των γεγονότων) και τις δυνάμεις της αγοράς. Διέκριναν δύο είδη ανταγωνισμού, τον τέλειο και τον ατελή, επισημαίνοντας το ρόλο του μονοπωλίου ως βασική δύναμη επί τον καθορισμό των τιμών.

Με την αξία, την οικονομική ισορροπία, την μονοπωλιακή οργάν-

---

30. Γ.Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ.55.

νωση της αγοράς και την οικονομετρική έρευνα ασχολήθηκαν και οι Νεομαθηματικοί.

Κατά την παλαιά θεωρία των προγενέστερών τους, βάση της έρευνας των φαινομένων της αγοράς ήταν ο τέλειος ανταγωνισμός³¹. Οι νεομαθηματικοί όμως υποστήριζαν την ύπαρξη μονοπωλίων, διότι η τιμή των προϊόντων ελέγχεται από τον παραγωγό, ενώ οι συνθήκες παραγωγής των αγαθών δεν ταυτίζονται με αυτές που υπάρχουν σε καθαρώς τέλειου ανταγωνισμού.

Υπό μονοπωλιακό ανταγωνισμό η τιμή ισορροπίας είναι ψηλότερη από εκείνη του ελεύθερου ανταγωνισμού, ο όγκος του προϊόντος πιθανόν μικρότερος, ενώ τα κέρδη υψηλότερα. Σκοπός του παραγωγού είναι η συμφερότερη γι' αυτόν τιμή. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να είναι ρυθμισμένος κατά τέτοιο τρόπο ο όγκος της παραγωγής, ώστε η αύξηση των συνολικών εσόδων με την πώληση μίας επιπλέον μονάδας να είναι ακριβώς ίση με την αύξηση του κόστους που προέρχεται από την παραγωγή αυτής της επιπλέον μονάδας.

Ο μονοπωλητής είναι κύριος του καταναλωτή. Έχει τη δυνατότητα να αυξήσει τις τιμές και να πουλάει λιγότερο ή να ελαττώσει τις τιμές και να πουλάει περισσότερο, αναζητώντας πάντα το συνδιασμό εκείνο που θα του προσφέρει τα περισσότερα κέρδη. Σύμφωνα με τους νεομαθηματικούς, ο βαθμός των κερδών εξαρτάται από τρεις παράγοντες, την τιμή, τη φύση του προϊόντος και τις δαπάνες της διαφήμισης.

---

31. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.321.

Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του κ.Λ.Θ.Χουμανίδη, σύμφωνα με τον Chamberlin ο τέλειος ανταγωνισμός προϋποθέτει τα εξής: α) το προϊόν να είναι τυποποιημένο, β) να υπάρχουν πολλοί αγοραστές και πωλητές, γ) να υπάρχει πλήρης γνώση του πωλούμενου προϊόντος, δ) να υπάρχει ευχέρεια εισόδου νέων επιχειρήσεων, ε) να γίνονται επενδύσεις, στ) οι πωλητές να επιδιώκουν μεγαλύτερη τιμή, ζ) και

τόνισαν την ύπαρξη υποκατάστατων αγαθών, τα οποία υποκαθιστούν τη χρησιμότητα των αγαθών την οποία λαμβάνουν τα άτομα, καθώς και την ύπαρξη συμπληρωματικών αγαθών³². Χαρακτηριστικό είναι πως η ζήτηση ενός αγαθού μεταβάλλεται προς την ίδια κατεύθυνση με τη μεταβολή της τιμής ενός υποκατάστατου, ενώ η ζήτηση ενός αγαθού μεταβάλλεται προς την αντίθετη κατεύθυνση με τη μεταβολή της τιμής ενός συμπληρωματικού αγαθού.

Καθ'αυτόν τον τρόπο, ο καταναλωτής, βάσει του εισοδήματός του, προβαίνει σε μεταβολές των προτιμήσεών του, αγοράζοντας αγαθά τα οποία είναι υποκατάστατα ή συμπληρωματικά. Έτσι φτάνει σε ένα σημείο εκλογής των αγαθών αυτών στο οποίο οι μονάδες κάποιου αγαθού, υποκαθιστούν τις μονάδες κάποιου άλλου, σε μία κατανομή της δαπάνης η οποία τείνει να είναι ιδανική.

Οι νεομαθηματικοί, ασχολούμενοι με το γενικότερο πρόβλημα της συμπεριφοράς των ατόμων και των ομάδων εντός του οικονομικού στίβου, διατύπωσαν μαθηματικώς τον οικονομικό αγώνα των οικονομικών φορέων από τη σκοπιά του παιγνίου³³. Πρόδρομος της περί παι-

---

να υφίσταται ο νόμος της επικράτησης του ισχυρότερου, χωρίς την προστασία του ασθενέστερου.

32. Θ.Π.Λιανός, Γ.Κ.Χρήστου, Πολιτική Οικονομία Γ' Λυκείου, 1995, σελ.56. Όπως επισημαίνουν οι κ. Λιανός και Χρήστου, κάθε αγαθό έχει υποκατάστατα και συμπληρωματικά αγαθά. Δύο (ή περισσότερα) αγαθά είναι υποκατάστατα όταν το ένα μπορεί να υποκαταστήσει το άλλο (ή άλλα). Ενώ δύο (ή περισσότερα) αγαθά είναι συμπληρωματικά όταν η κατανάλωση του ενός συνεπάγεται την κατανάλωση του άλλου (ή άλλων).

33. Μ.Γ.Βόσκογλου, Συστήματα Διοικητικών Πληροφοριών, 1993, σελ.13. Όπως αναφέρει ο κ. Βόσκογλου, ένα παιχνίδι, είναι μία κατάσταση στην οποία συμμετέχει ένας αριθμός ατόμων που αποβλέπει στο ατομικό του συμφέρον. Στα παίγνια παρατηρούμε την ύπαρξη παικτών,

γνίων θεωρίας, ήταν ο Ισπανός φιλόσοφος Girolano Gardano που διατύπωσε κανόνες περί μαθηματικής προσδοκίας και πιθανότητας. Άλλοι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τα παίγνια ήταν ο Antoine Gomband Chevalier de Mere', ο Bernrilli και ο μαθηματικός Abraam de Moivre.

Κατά τους συγγραφείς αυτούς, καταναλωτής και παραγωγός, εργάτης και εργοδότης, δε θεωρούνται παθητικά στοιχεία της οικονομίας, αλλά αγωνιστές κατά των αντίξωων συνθηκών που προσπαθούν να υπερνικήσουν μέσω διάφορων επωφελών συνδιασμών. Εκείνοι οι οποίοι λαμβάνουν μέρος στο παίγνιο, ενώνονται ή διαλύονται για να σχηματίσουν οργανωμένες δυνάμεις και να ακολουθήσουν την πιο κατάλληλη στρατηγική. Κανένας νόμος της αγοράς δεν μπορεί να σταματήσει τη διάθεση των ανταγωνιζομένων να ανατρέψουν τα σχέδια των αντιπάλων τους.

Επιπλέον οι νεομαθηματικοί κατεύθυναν τις μελέτες τους στο χώρο της οικονομετρικής έρευνας. Έθεσαν τα οικονομικά φαινόμενα υπό την πειθαρχία της στατιστικής και των μαθηματικών συναρτήσεων και διατύπωσαν μία νέα μέθοδο, την οικονομετρία³⁴. Πρόκειται για τη διατύπωση ποσοτικής φύσεως σχέσεων και νόμων αναφορικά με τη συμπεριφορά των οικονομικών φαινομένων και τη διενέργεια προβλέψεων σε σχέση με την πορεία των φαινομένων αυτών. Η διατύπωση σε μαθηματική γλώσσα των φαινομένων ήταν ιδιάζουσας σημασίας για τους συγγραφείς αυτούς.

Εξέτασαν τις συναρτήσεις των τιμών εντός του χρόνου, την ελαστικότητα της ζήτησης και της προσφοράς, την αγοραστική αξία

μία σειρά διαθεσίμων ενεργειών (εντός του συστήματος της αγοράς), ένα ορισμένο σύνολο αποτελεσμάτων και τις απολαβές (κέρδη, ζημιές κτλ). Οι δε καθορισμένες ενέργειες κινούνται εντός ενός πλαισίου κανόνων που δεν μπορούν να παραβιαστούν.

34. Α.Α.Κιντής, Στατιστικές Και Οικονομετρικές Μέθοδοι, 1996, σελ. 33.

του χρήματος, τη κατανομή του εισοδήματος κτλ. Με τη θεωρία περί εισροών και εκροών, έθεσαν τις βάσεις του συστήματος της Εθνικής Λογιστικής. Απεικόνισαν την οικονομική δραστηριότητα με κυκλικές διακυμάνσεις εισροών και εκροών, αγαθών και υπηρεσιών μέσω των νομισματικών συναλλαγών. Οφείλουμε πάντως να σημειώσουμε ότι οι νεομαθημ/κοί αντιλαμβάνονταν την οικονομική πραγματικότητα ως στατική, γεγονός που δεν υφίσταται. Οι οικονομικές σχέσεις δεν είναι τόσο απλές και σταθερές ώστε να πειθαρχούν σε αριθμητικές απεικονίσεις. Έτσι και η θεωρία των νεομαθηματικών άφησε αρκετά κενά για να συμπληρωθούν από μεταγενέστερους οικονομολόγους.

Ένας από αυτούς είναι και ο Αμερικανός Irving Fisher (1867-1947). Ο Fisher εκφράζει την επιθυμία να αποκαταστήσει, να συμπληρώσει και να προβάλλει ανανεωμένη την ποσοτική θεωρία του χρήματος. Με την προοπτική αυτή διατυπώνει στο βιβλίο του *The Purchasing Power Of Money* το γνωστό μαθηματικό τύπο: $MV=PT$ ³⁵, όπου Μ είναι η μέση ποσότητα του χρήματος σε κυκλοφορία, Ρ οι τιμές των αγαθών και Τ είναι ο συνολικός όγκος των συναλλαγών, όπως τέλος V είναι η μέση ταχύτητα κυκλοφορίας.

Η εξίσωση αυτή δείχνει αρχικά ότι το επίπεδο τιμών είναι συνάρτηση της ποσότητας του χρήματος. Συμπληρωματικά, ο Fisher θεωρεί ότι οι διακυμάνσεις που γνωρίζει το επίπεδο τιμών δεν επιδρούν πάνω στα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη.

Ορίζει την τιμή ενός αγαθού ως την υφιστάμενη σχέση μεταξύ δύο φυσικών ποσοτήτων. Θεωρεί την αξία ενός αγαθού ως την τιμή του πολλαπλασιασμένη με την ποσότητά του και το χρήμα ως το γενικότερο και καλύτερο μέσο ανταλλαγής αγαθών. Το χρήμα έχει αγοραστική δύναμη, η οποία μπορεί και μεταβάλλεται ανά το χρόνο.

Ερευνώντας ο Fisher την παραγωγή και τις συναλλαγές, κάνει την υπόθεση ότι όταν αυξηθούν ενώ η ποσότητα του χρήματος είναι

35. Β.Α.Δουμάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.233.

σταθερή οι τιμές θα μειωθούν και η μείωση αυτή θα προκαλέσει μείωση των εισαγωγών και αύξηση των εξαγωγών με μόνη εισαγωγή εκείνη των ποσοτήτων χρυσού.

Δε λαμβάνει ο Fisher στην ανάλυσή του υπόψιν το αποθησαυριζόμενο χρήμα, αλλά μόνο το ρευστό χρήμα, το οποίο χρησιμεύει στις συναλλαγές. Η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος είναι εκείνη η οποία προσδιορίζει την αξία του. Θεωρεί ότι η ποσότητα του χρήματος, πρέπει να είναι αντίστοιχη με το ποσό των αγαθών και υπηρεσιών τις οποίες κυβερνά, ενώ η χρηματική μονάδα εκφράζει μεγάλη ή μικρή αγοραστική ικανότητα ανάλογα με το ύψος των τιμών.

Παρότι οι προσεγγίσεις του έφεραν στο φώς ορισμένες πτυχές των οικονομικών προβλημάτων, εντούτις δεν έδωσαν πλήρεις απαντήσεις σ' αυτά. Βάση της αδυναμίας του αυτής, εντοπίζεται ο εγγλωβισμός του στις βασικές θέσεις των κλασικών και νεοκλασικών και η απουσία των επιδράσεων που ασκεί το χρήμα πάνω στα οικονομικά μεγέθη, όπως είναι η παραγωγή και η απασχόληση.

Από τη μελέτη της ποσότητας του χρήματος στην ανάλυση των παραγόντων που πιέζουν τις οικονομικές μονάδες, πέρασε ο Alfred Marshall (1842-1924), ο οποίος ήταν και γενάρχης της Σχολής του Καίμπριτζ. Η θεωρία του για τη ζήτηση του χρήματος εμφανίζει πολλά σημεία ομοιότητας με την αντίστοιχη του Fisher. Παρόλα αυτά διαφέρει σε κρίσιμα σημεία της ανάλυσής του.

Για τον Marshall, μία αύξηση του όγκου κυκλοφορίας, επιφέρει μείωση σε κάθε χρηματική μονάδα. Επιπλέον, οι διαταραχές στην αξία του συναλλάγματος και οι μακροχρόνιες διακυμάνσεις της αξίας των πολύτιμων μετάλλων, επιδρούν στην εκάστοτε αγοραστική δύναμη της μονάδας της ποσότητας του χρήματος που κυκλοφορεί στην αγορά. Για το λόγο αυτό, θεώρησε απαραίτητη την εξεύρεση ενός απόλυτου είδους χρήματος, στο οποίο θα προσαρμόζεται εύκολα η αγοραστική δύναμη. Για τον Marshall, ο σίτος παρουσιάζει σταθερότερη αξία από τα άλλα αγαθά και έτσι τον θεωρούσε καλύτερο.

Ο Marshall ασχολήθηκε ειδικά με τους λόγους για τους οποίους προτιμάται το χρήμα σε σχέση με τα άλλα αγαθά και εισάγει στην ανάλυσή του τις αποταμιεύσεις του κοινού σε ρευστό χρήμα. Παρόλο που κανείς δεν έχει συμφέρον να διατηρεί ένα μέρος του εισοδήματός του σε χρήμα, η αποταμίευση χρήματος αποτελεί συχνό φαινόμενο και αυτό γιατί επιτρέπει στα άτομα να έχουν μία αγοραστική δύναμη άμεσα διαθέσιμη.

Όσο αφορά τη σχέση μεταξύ του όγκου του κυκλοφορούντος χρήματος και νομίσματος και του επιπέδου των τιμών, ο Marshall θεωρεί ότι είναι άμεση. Αύξηση του πρώτου συνεπάγεται αντίστοιχη αύξηση του δεύτερου. Η αντιστοιχία αυτή μπορεί να αλλάξει μόνο σε περίοδο κρίσεως³⁶ που προκαλείται είτε α) από πληθυσμιακές αλλαγές και αλλαγές του πλούτου γενικά, β) από ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος και αντικατάσταση του νομίσματος με άλλα μέσα πληρωμής και γ) από την εξέλιξη και αλλαγή στη διαδικασία της παραγωγής, τα μέσα μεταφοράς και τα επιχειρηματικά έργα.

Εξάγει το συμπέρασμα ότι όσο μικρότερες είναι οι διατηρούμενες ποσότητες ταμιακών διαθεσίμων, τόσο μεγαλύτερη είναι η αύξηση των τιμών. Θεωρεί επίσης ότι μία υπερβολική έκδοση μη μετατρέψιμου χρήματος, μπορεί να κλονίσει την εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτό, με αποτέλεσμα τη μείωση της διακράτησης και της ζήτησης χρήματος γενικότερα.

Θα μπορούσαμε να τονίσουμε εδώ, την ύπαρξη και κάποιων άλλων ιδιαιτεροτήτων που εμφανίζονται στη θεωρία του Marshall και είναι οι εξής:³⁷ α) η αξία των προϊόντων δεν καθορίζεται μόνο από το κόστος παραγωγής, ούτε δείχνει μόνο την οριακή χρησιμότητα, β) ο τόκος κατέλαβε αναπόσπαστο τμήμα στη θεωρία της κατανομής, γ) το κράτος έχει να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στην πορεία της οικο-

36. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.347.

37. Γ.Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ.54.

νομίας ως επενδυτής, στις περιπτώσεις εκείνες όπου το μεγάλο κόστος των απαραίτητων έργων δε θα μπορούσε να καλυφθεί από ιδιώτες.

Τέλος, διέκρινε στην ανάλυσή του τον ανταγωνισμό σε ατελή και τέλειο και επισήμανε το ρόλο του μονοπωλίου στην οργάνωση των δυνάμεων τις αγοράς.

Συνεχιστές του έργου του ήταν ο A.G.Pigou, ο John M.Keynes, ο D.H.Robertson, ο R.G.Hawtrey, κ.α. οι οποίοι ανήκαν στη Σχολή του Καίμπριτζ. Ο Pigou, έστρεψε την προσοχή του στους λόγους που κάνουν τους ιδιώτες αλλά και τις τράπεζες να προβαίνουν στη διακράτηση χρήματος, διακρίνοντάς τους σε λόγους πρόνοιας και λόγους ασφάλειας. Ο D.H.Robertson ασχολήθηκε με τις συναλλαγές και με το πραγματικό εισόδημα. Σύμφωνα με αυτόν, όταν αναφερόμαστε στο πραγματικό εισόδημα εννοούμε την ποσότητα του εισοδήματος που δαπανάται για αγορά προϊόντων προς κατανάλωση και όχι για μεταπώληση. Ο δε Hawtrey, διέκρινε τη δαπάνη του καταναλωτού και το εισόδημα του καταναλωτού, σημειώνοντας ότι οι μεταβολές των τιμών εξαρτώνται από το δαπανώμενο χρήμα και την κυκλοφοριακή ταχύτητα των υπό του καταναλωτή αγορασθέντων αγαθών.

Ιδιαίτερη όμως στην οικονομική θεωρία και ανάλυση ήταν η συμβολή του J.M.Keynes (1883-1946). Αρχίζει την ανάλυσή του, με την άποψη πως το χρήμα δεν έχει καμία χρησιμότητα, παρά μονάχα εκείνη που προέρχεται από την ανταλλακτική του αξία, δηλαδή από τη χρησιμότητα των εμπορευμάτων που μπορεί να αγοράσει.

Στο βιβλίο του "Γενική Θεωρία", στηρίχθηκε σε δύο βασικές θέσεις. Η πρώτη αφορά την εισαγωγή της απόλυτης τιμής που είναι η τιμή της εργασίας εκφρασμένη σε χρήμα και η δεύτερη αφορά τον υπολογισμό του χρήματος στις οικονομικές επιλογές των ιδιωτών. Θεωρεί το χρήμα ως αγαθό, όπως όλα τα άλλα περιουσιακά στοιχεία, κι ως τέτοιο μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ζήτησης. Η δε ζήτηση του χρήματος οφείλεται στα εξής κίνητρα: α) το κίνητρο του εισοδήματος που προέρχεται από την επιθυμία των νοικοκυριών να καλύ-

φουν το χρονικό διάστημα μεταξύ απόκτησης και δαπάνης του εισοδήματος, β) το κίνητρο της επιχείρησης για την κάλυψη του διαστήματος μεταξύ δαπανών και εισπράξεων, γ) το κίνητρο της προφύλαξης απέναντι στη ζημιά και δ) το κίνητρο της κερδοσκοπίας για τις αγοραπωλησίες.³⁸ Τα δύο πρώτα κίνητρα αφορούν την οικονομική δραστηριότητα, ενώ τα δύο τελευταία έχουν σχέση με την αβεβαιότητα για το μέλλον.

Όσο αφορά το γενικό επίπεδο των τιμών, εξαρτάται από την προσφορά και τη ζήτηση. Το επίπεδο της τεχνικής ανάπτυξης, το ύψος των μισθών, η κατάσταση του ανταγωνισμού και της αγοράς, προσδιορίζουν τους όρους της προσφοράς τόσο για τα άτομα, όσο και για τα προϊόντα. Οι αποφάσεις των επιχειρηματιών και οι αποφάσεις των παραγωγών, προσδιορίζουν τη ζήτηση, ενώ οι τιμές προέρχονται από όλους αυτούς τους παράγοντες. Επιπλέον, η ποσότητα του χρήματος καθορίζει την προσφορά του ρευστού πλούτου και κατευθύνει το επιτόκιο, το οποίο και επιδρά στην επένδυση. Οι επενδύσεις με τη σειρά τους, καθορίζουν το ύψος των εισοδημάτων, την παραγωγή, την απασχόληση και το γενικό επίπεδο των τιμών μέσω της προσφοράς και της ζήτησης.

Ο Keynes συνέδεσε την οικονομική ισορροπία με διάφορα επίπεδα απασχόλησης. Επίσης θεωρούσε ότι δεν είναι η αποταμίευση αυτή που ενισχύει την επένδυση, αλλά η επένδυση είναι εκείνη η οποία δημιουργεί το εισόδημα από το οποίο προέρχεται η αποταμίευση.

Το επίπεδο του εισοδήματος³⁹ επιπλέον, εξαρτάται από την ολική αποτελεσματική ζήτηση. Η ζήτηση αυτή παραμένει σταθερή όσο πα-

---

38. Β.Α.Δουκάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.249.

39. Γ.Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ.65.

Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Keynes θεωρούσε ότι η κατανομή του εισοδήματος εξαρτάται από τέσσερις μηχανισμούς: 1ον τη ροπή προς κατανάλωση, 2ον τη ροπή προς επένδυση, 3ον την αρχή του πολλαπλασιαστή

ραμένουν σταθερές οι μεταβλητές οι οποίες έχουν να κάνουν με: α) τη ροπή προς κατανάλωση, β) την οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου και γ) το επιτόκιο.

Όσο αφορά τη ροπή προς κατανάλωση, θεωρεί ο Keynes ότι είναι η σχέση μεταξύ των δαπανών κατανάλωσης, του εθνικού εισοδήματος και του συνολικού εθνικού εισοδήματος. Η οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου, είναι το προϊόν το οποίο προσδοκεί ο επιχειρηματίας από μία νέα επένδυση και το επιτόκιο εξαρτάται από το ύψος του τόκου. Ο δε τόκος αποτελεί χρηματικό φαινόμενο και παράγοντα παρότρυνσης προς επένδυση. Και αυτό διότι η παρότρυνση προς επένδυση εξαρτάται από το αναμενόμενο κέρδος που θα επιφέρει η νέα επένδυση σε σχέση με το επίπεδο του τόκου επί της επένδυσης.

Επιπλέον, μελέτησε το φαινόμενο της ανεργίας, τονίζοντας ότι η ισορροπία μεταξύ αποταμίευσης και επένδυσης επιτυγχάνεται μέσω του εισοδήματος. Εάν η επένδυση αυξηθεί περισσότερο από την αποταμίευση, το εισόδημα αυξάνεται προκαλώντας πληθωριστικές πιέσεις. Στην αντίθετη περίπτωση έχουμε αντιπληθωρισμό.

Παρατηρούμε στη θεωρία του μία προσπάθεια να διατηρήσει ένα οικονομικό σύστημα απαλλαγμένο από τις οικονομικές κρίσεις και τη ανεργία. Ήταν υπέρ της κρατικής παρέμβασης, ώστε κατ'αυτό τον τρόπο να αποφευχθεί η στασιμότητα και η λιμνάζουσα κατάσταση στον τομέα της οικονομίας. Παρότι δεν υπήρξε αρνητής του καπιταλισμού, επέκρινε κάποια σημεία του και πρότεινε διάφορα μέτρα. Κινητήριο μοχλός της οικονομίας, σύμφωνα με τον Keynes, είναι ο επιχειρηματίας. Διατύπωσε κατά τη διαδρομή της εξέλιξης της οικονομικής σκέψης μία νέα μορφή ισορροπίας, την ισότητα επένδυσης και αποταμίευσης, προσθέτοντας βασικά δεδομένα στην οικονομική επιστήμη.

Μεγάλη συμβολή στη χρηματική θεωρία στη σύγχρονη εξέλιξή της, είναι αναμφίβολα η ανάλυση του Knut Wicksell (1851-1926), του

και 4ον την αρχή της επιτάχυνσης.

εμπνευστή της Σουηδικής Σχολής. Ο Wicksell προσπάθησε να συνδιάσει την ποσότικη θεωρία του χρήματος με τη θεωρία κατά την οποία η αξία του χρήματος αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο καταλαμβάνοντας τη θέση του ενδιάμεσου αγαθού του οποίου η αγοραστική δύναμη προέρχεται από τη σχέση του προς τα υπόλοιπα αγαθά και υπηρεσίες.

Η ανταλλαγή σε μία ελεύθερη αγορά, κυριαρχείται από το νόμο που επιτάσσει ότι η ανταλλακτική αξία των αγαθών είναι ανάλογη προς την οριακή χρησιμότητά τους. Από τις πολλές τιμές που υπάρχουν στην αγορά, η βασική είναι μόνο μία και είναι αυτή η οποία ισοβαθμίζει την προσφορά με τη ζήτηση. Η ισορροπία που προέρχεται από την ισότητα της προσφοράς και της ζήτησης, ανταποκρίνεται στη αναλογία μεταξύ οριακής χρησιμότητας προς την τιμή του αγαθού⁴⁰.

Ο Wicksell θεωρεί ότι όλα τα ανταλλασσόμενα αγαθά προορίζονται για άμεση κατανάλωση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η αξία των παραγόμενων αγαθών μίας χρονικής περιόδου είναι ίση με την αξία των πωλούμενων αγαθών της περιόδου αυτής. Έτσι έχουμε μία ισότητα στην οποία το χρήμα παραμένει ένα απλό μέσο ανταλλαγής. Πράγματι, από μία στατική θεώρηση της οικονομίας, έχουμε την κλασσική μορφή της οικονομικής ισορροπίας στην οποία ο ολικός όγκος του χρήματος αγοράζει τον ολικό όγκο του προϊόντος. Υπό δυναμική όμως θεώρηση της οικονομίας, διαιρούμε την ολική προσφορά στην προσφορά αγαθών καταναλωτικών ή σε απτή αποταμίευση, ενώ την ολική ζήτηση τη διαιρούμε σε ζήτηση καταναλωτικών αγαθών και σε επένδυση.

Προσπαθώντας να εξηγήσει με τι τρόπο μεταβάλλεται η χρηματική ισορροπία, χρησιμοποιεί στην ανάλυσή του τον τόκο. Έτσι διατυπώνει τη θεωρία των δύο επιτοκίων, του χρηματικού επιτοκίου και του φυσικού επιτοκίου. Το πρώτο καθορίζεται από το τραπεζικό σύστημα, ενώ το δεύτερο αντιστοιχεί στην απόδοση που αναμένεται να έχει το κεφάλαιο, δηλαδή ουσιαστικά σχετίζεται με το κέρδος που προέρχε-

---

40. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.355.

ται από το κεφάλαιο.

Η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα δύο επιτόκια, προσδιορίζει την εξέλιξη της οικονομίας, είτε προς την ανάπτυξη, είτε προς την ύφεση. Μέσα από το μηχανισμό της αγοράς, οι επενδύσεις επιχειρούνται όταν το ποσοστό κέρδους είναι μεγαλύτερο από το επιτόκιο. Επιπλέον το νομισματικό επιτόκιο, προκαλεί πλεόνασμα ή έλλειψη νομίσματος, ανάλογα με την επίδραση που ασκούν τα επιτόκια στις τιμές.

Η ισορροπία των τιμών είναι μία αρκετά ασταθής ισορροπία. Η ύψωση του φυσικού επιτοκίου προκαλεί σωρευτική διαδικασία στην ύψωση των τιμών. Κάθε ύψωση των τιμών, προετοιμάζει το έδαφος για μία νέα μελλοντική ύψωση του επιτοκίου. Οι διακυμάνσεις αυτές στην οικονομία μεταξύ ισορροπίας και ανισορροπίας, προέρχονται βασικά από μία γενικότερη διαδικασία συμμετοχής οικονομικών μεγεθών όπως είναι το εισόδημα και οι επενδύσεις. Το γεγονός αυτό οδηγεί την ανάλυση του Wicksell σε μακροοικονομικά επίπεδα.

Στη Σουηδική Σχολή ανήκει και ο Gunnar Myrdal, ο οποίος έλαβε υπ' όψιν την αποδοτικότητα του πραγματικού κεφαλαίου μέσω των επενδύσεων και ο Eric Lindahl, ο οποίος τόνισε ότι οι μεταβολές των τιμών οφείλονται στο εισόδημα και περιλαμβάνουν κινδύνους για τη χρηματική ισορροπία. Επιπλέον ο Bertil Ohlin, τόνισε ότι η θεωρία του τόκου πρέπει να περιλαμβάνει τον τη μελέτη της αγοράς τίτλων σε συνδιασμό με την πιστωτική πολιτική των Τραπεζών, τον την ερμηνεία των διαδικασιών όσο αφορά την αποταμίευση και την επένδυση και τον τον υπολογισμό των σχέσεων μεταξύ των συναλλαγών που πραγματοποιούνται με την αγορά τίτλων και ενεργητικού. Τέλος ο Eric Lundberg ήταν αντίθετος με την άποψη ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες φαινομένων, μία πραγματικών και μία χρηματικών, αλλά ότι το χρήμα υποκινεί όλες τις οικονομικές διαδικασίες.

Σημαντική ήταν η προσφορά του J.R.Hicks, ο οποίος επηρεάστηκε σημαντικά από τον Keynes. Αυτός έσυρε καμπύλες ζήτησης του

χρήματος και καμπύλες προσφοράς σε διάφορα επίπεδα του τόκου. Οι καμπύλες αυτές μεταβάλλονται ανάλογα με τις αυξομειώσεις του εθνικού εισοδήματος και δυσχερεύουν τον ακριβή υπολογισμό του τόκου.

Ο Hicks αποτύπωσε διαγραμματικά την οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου, την προσφορά του χρήματος, το εισόδημα, το επιτόκιο, την αποταμίευση και την επένδυση. Επίσης χάραξε την καμπύλη προτιμήσεως της ρευστότητας που αντικαθιστά την καμπύλη της προσφοράς. Η αύξηση του τόκου προκαλεί αύξηση της ποσότητας του χρήματος που κυκλοφορεί.

Επιπλέον θεωρεί ότι το επιτόκιο δεν μπορεί να πέσει κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο και αποδεικνύει ότι το ύψος του τόκου δεν εξαρτάται από την ποσότητα του χρήματος.

Σχετικά με το σημείο ισορροπίας, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ταυτόχρονα και σημείο στο οποίο πραγματοποιείται πλήρης απασχόληση. Την αύξηση δε του εθνικού εισοδήματος, την επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό η υιοθέτηση πολιτικής δημοσίων έργων και η πολιτική της έκδοσης χρήματος. Τέλος θεωρεί ότι δεν υπάρχει ένα επιτόκιο, αλλά πολλά, το οποία ενώ δεν κινούνται όλα μαζί, αλληλοσχετίζονται και αλληλοεπηρεάζονται.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θεωρία του J.R.Hicks, σχετικά με τον εργατικό μισθό. Παρατήρησε ότι η λύση του προβλήματος σχετικά με τον καθορισμό του εργατικού μισθού, βρίσκεται στις σχέσεις εργασίας και είναι σε τελική ανάλυση πρόβλημα διαπραγματεύσεων μεταξύ εργοδοτών και εργατών. Τονίζει την χρησιμότητα της ύπαρξης των συνδικάτων μέσα από τα οποία οργανώνεται η εργατική κίνηση και μπορεί να πιέσει τους εργοδότες για την υλοποίηση των στόχων τους.

Αν επανέλθουμε ξανά στη θεωρία του Fisher, θα δούμε ότι αποτέλεσε το θεμέλιο για την περαιτέρω ανάλυση της οικονομίας. Ένας από τους οικονομολόγους που επηρεάστηκε από τη φισερινή θεωρία και τη Σχολή του Cambridge, ήταν ο Don Patinkin. Προσπάθησε να

δεί τη σχέση που ενυπάρχει ανάμεσα στη χρηματική θεωρία και τη θεωρία της αξίας. Γι' αυτόν, τόσο η εξίσωση των συναλλαγών, όσο κι η εξίσωση των ταμιακών διαθεσίμων, αφορούν τη ζήτηση χρήματος που κυριαρχεί στην οικονομική του ανάλυση.

Ο Don Patinkin, ήταν ένας από εκείνους οι οποίοι αντέδρασαν στο "αξίωμα της ομοιογένειας"⁴¹, σύμφωνα με το οποίο η ποσότητα οποιουδήποτε αγαθού ή υπηρεσίας που ζητείται ή προσφέρεται, μένει σταθερή εάν όλες οι τιμές από τις οποίες εξαρτάται η ποσότητα αυτή, αυξάνονται ή μειώνονται με την ίδια ακριβώς αναλογία, αντιπαράθετοντας το "αποτέλεσμα" των πραγματικών αποταμιεύσεων. Σ' αυτό εκφράζεται η επιθυμία των επιχειρήσεων ή των ατόμων να διακρατήσουν μία ορισμένη ποσότητα μετρητών με σκοπό να διαφυλάξουν την αγοραστική δύναμη αυτή για ένα άλλο χρονικό σημείο στο μέλλον.

Σύμφωνα λοιπόν με την άποψη του Patinkin, εκείνοι που επιθυμούν να διακρατήσουν τα πραγματικά τους μετρητά σε ένα ορισμένο επίπεδο, σε περίπτωση αύξησης του επιπέδου των τιμών θα ελαττώσουν την κατανάλωσή τους. Επιπλέον, συμπεραίνουμε ότι με αυτόν τον τρόπο, μειώνονται οι αγορές των αγαθών και μένουν σταθερές οι πραγματικές αποταμιεύσεις.

Παρόλα αυτά, η διακράτηση ενός ορισμένου ποσού χρημάτων για μία επιχείρηση, δεν μπορεί να είναι αυτοσκοπός. Επομένως, η θέση αυτή του Patinkin δε βρίσκει εφαρμογή. Εφόσον έχει άμεση σχέση με το γενικό επίπεδο των τιμών, προκαλεί αβεβαιότητα και ανησυχία στους αποταμιευτές, στις επιχειρήσεις και στους ιδιώτες.

Σχετικά με την ποσοτική θεωρία, άσκησε κριτική στην διατύπωση της εξίσωσης του Cambridge και της θεωρίας των νεοκλασικών. Παρόλα αυτά, η θεωρία του εμφανίζει τις ανάγκες ως αμετάβλητες, την παραγωγή σταθερή και τις τιμές αμετάβλητες. Υποστηρίζει δε, ότι μπορεί να εξακολουθεί να υπάρχει ισορροπία ύστερα από μία μεί-

---

41. Β.Α. Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ. 289.

ωση των τιμών αρικτη, ώστε το επιτόκιο να διατηρείται σταθερό. Παραγνωρίζει σε πολλά σημεία το στοιχείο του χρόνου, ενώ δεν κάνει σημαντική αναφορά στο εισόδημα και σε όλους τους συντελεστές παραγωγής.

Προσπάθεια βελτίωσης της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος, διέτελεσε και η Σχολή του Σικάγου, η οποία στηρίχθηκε κυρίως στα ταμιακά διαθέσιμα και τους συντελεστές της παραγωγής. Σύμφωνα με τη Σχολή αυτή, η ζήτηση του χρήματος εξαρτάται από τρεις παράγοντες⁴²: α) το σύνολο του πλούτου, β) την τιμή και την απόδοση του πλούτου και γ) τις προτιμήσεις των ατόμων. Η αξία του πλούτου, προσδιορίζεται από το γενικό επίπεδο των τιμών, από το οποίο μπορεί να μεταβάλλεται.

Συγκεκριμένα ο πλούτος μπορεί να διατηρηθεί υπό τις εξής μορφές⁴³: α) χρήματος, β) ομολογιών, γ) μετοχών, δ) φυσικών αγαθών και ε) ανθρωπίνου κεφαλαίου. Όσο αφορά τις ομολογίες, αυτές αποδίδουν ανάλογα με το ύψος του επιτοκίου και της τιμής τους. Το δε ανθρωπινό κεφάλαιο, αποτελεί είδος πλούτου που δεν εκφράζεται στις αγοραίες τιμές.

Έκαναν επίσης λόγο για τρία επιτόκια⁴⁴: α) το επιτόκιο των ομολογιών, β) το επιτόκιο των μετοχών και γ) το γενικό επιτόκιο που ακολουθεί τις διακυμάνσεις των δύο προηγούμενων επιτοκίων. Τέλος, όσο αφορά τα αποθέματα, υποστήριζαν ότι το χρηματικό πραγματικό απόθεμα προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από τη συμπεριφορά των κατόχων του. Συνεπώς οι μεταβολές των τιμών και του ονομαστικού εισοδήματος, μπορούν να επηρεάσουν και να μεταβάλλουν το ποσό των πραγματικών μετρητών τα οποία τα άτομα επιθυμούν να κρατήσουν.

Η ανάλυση του χρήματος βλέπουμε ότι αποκτά όλο και μεγαλύτε-

---

42. Β.Α.Δουκιάκη, Το Νόμισμα, 1993, σελ.289.

43. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.412.

44. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.414.

ρη συνθετικότητα. Οι αναλύσεις οι οποίες αναφέρθηκαν, καλύπτουν ορισμένες από τις πτυχές της πραγματικότητας και βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη, όπως θα διαπιστώσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

2.1. Η φιλοσοφία της κοινωνικής οικονομίας στην εξέλιξή της

Η Πολιτική Οικονομία δεν αποτελεί μόνο επιστήμη προς την υπηρεσία των υλικών αναγκών του ανθρώπου, αλλά αποτελεί πρωτίστως ηθική επιστήμη. Πρεσβευτής της άποψης αυτής ήταν ο Sismonde de Sismondi (1773-1842).

Προέβηκε σε μία ζωηρότατη κριτική ενάντια στην πολιτική και οικονομική θεωρία του φιλελευθερισμού και σε μία αναθεώρηση των κλασικών ιδεών. Έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στα κοινωνικά αίτια τα οποία προκαλούν την ανθρώπινη δυστυχία. Αν κατορθώσουμε και εξαλείψουμε τα αίτια αυτά, πρέσβευε, τότε θα μειώσουμε στο ελάχιστο τα προβλήματα που επιφέρουν.

Προσπάθησε να εξετάσει ιστορικά την εξέλιξη των οικονομικών φαινομένων, για να φθάσει σε ορθά συμπεράσματα. Η κοινωνικοπολιτική πλευρά των απόψεών του, γίνεται περισσότερο εμφανή, όταν προτείνει ως λύση στα δεινά που προέρχονται από τον ελεύθερο ανταγωνισμό, την παρέμβαση του κράτους, το οποίο θεωρούσε ως το ανώτατο ηθικό οργανισμό. Για το λόγο αυτό, μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομος των οπαδών του κρατικού σοσιαλισμού, από τους μεταγενέστερους οικονομικούς μελετητές.

Συγκρίνοντας το παρελθόν με το παρόν του, επισήμανε ότι παράλληλη την αύξηση του πληθυσμού, τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου σε κάποια σημεία, τη βελτίωση των μέσων μεταφοράς και την αύξηση των κεφαλαίων, η θέση του ατόμου ως ολόκληρο δεν έχει βελτιωθεί. Αίτια του κακού αυτού κατά τον Sismondi, ήταν η εισαγωγή των μηχανών στην παραγωγή, με την παράλληλη ανάπτυξη της τεχνικής, η οποία καταστρέφει την κοινωνική ισορροπία, προκαλώντας κατακόρυφη αύξηση του κέρδους του εργοδότη και μείωση της καταναλωτικής δύναμης του εργάτη.

Διακηρύσσει ότι ο άνθρωπος είναι και υλικό ον του οποίου η

ύπαρξη εξαρτάται από τις θεμελιώδεις ανάγκες της τροφής, της κατοικίας κτλ. Πολλές φορές είναι συγχρόνως και παραγωγός και καταναλωτής. Σε μία ανεπτυγμένη κοινωνία, η παραγωγή έχει πάψει να είναι προσωπική υπόθεση. Ο θρήνυμβος του νεώτερου τρόπου παραγωγής, μέσω του καταμερισμού των έργων, δημιουργεί κατά κύριο λόγο πλεόνασμα των αγαθών που κυκλοφορούν στην αγορά, με παράλληλη επικράτηση των μηχανών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να χρειάζονται όλο και λιγότερα εργατικά χέρια, συνέπεια του οποίου είναι, όχι η αφθονία και η ευτυχία, αλλά μία κατάσταση φτώχειας και αθλιότητας, με παράλληλη μείωση των μισθών.

Η αιτία του κοινωνικού μαρασμού, σύμφωνα με τον Sismondi, είναι η εκμετάλλευση του εργάτη από τον εργοδότη. Αυτό συμβαίνει διότι ο εργοδότης δε δίνει στον εργάτη ολόκληρο το αντίτιμο της εργασίας που κατέβαλε ο τελευταίος, αλλά μόνο ένα τμήμα της, το αναγκαίο προς τη συντήρησή του. Το υπόλοιπο το καρπώνεται ο ίδιος ο εργοδότης ως κέρδος εκλαμβανόμενο από τη λεγόμενη υπεραξία.

Παρατήρησε επίσης ότι υπό αυτές τις συνθήκες, οι μόνοι που έχουν τη δυνατότητα να καταναλώσουν τα παραγόμενα αγαθά, είναι οι πλούσιοι. Έτσι όμως δεν υπάρχει δυνατότητα απορρόφησης των παραγόμενων προϊόντων, με συνέπεια την ύπαρξη κρίσεων υποκατανάλωσης⁴⁵.

Προς αυτό, ο Sismondi, πρότεινε την καταπολέμηση κάθε μορφής εκμετάλλευσης στις σχέσεις εργασίας, μέσω του κρατικού παρεμβατισμού και με τη μείωση των ωρών εργασίας. Όταν όμως συμβεί αυτό, η αναρχία στην οικονομική ζωή θα εξαλειφθεί και η πρόοδος στην τεχνολογία θα συμβάλει στη κοινωνική ευημερία.

Όσο αφορά την εργασία, πρότεινε την απαγόρευση της εργασίας στα παιδιά, την συνταξιοδότηση και απονομή επιδομάτων στους εργα-

---

45. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.137.

Σύμφωνα με τον Sismondi, "οι πλούσιοι καταναλίσκουν το προϊόν της εργασίας των πτωχών".

ζόμενους. Σχετικά δε με τη γεωργία, ήταν υπέρ της μικρής ιδιοκτησίας, τονίζοντας ότι η κοινωνία δε θα πρέπει να ζεί εις βάρος του ακτήμονα αφαιρώντας μέρος από την εργασία του. Υποστήριζε τη διανομή κτημάτων στους γεωργούς και την παρέμβαση του κράτους ώστε να υπάρχει ιορθή διανομή της εγγείου προσόδου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεωρία του Henry George (1839-1897), ο οποίος έκανε λόγο για φορολόγηση της εγγείου προσόδου.

Καταρχάς, προσπάθησε να εντοπίσει την αιτία της κοινωνικής αθλιότητας. Δε θεωρούσε την αύξηση του πληθυσμού ως κύριο αίτιο. Η φτώχεια κατ'αυτόν, δεν οφείλεται στην αύξηση του πληθυσμού. Άλλωστε με αυτόν τον τρόπο έχουμε αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων της οικονομίας και κατά συνέπεια αύξηση του βιοτικού επιπέδου.

Επιπλέον προέβηκε στη διερεύνηση των οικονομικών φαινομένων. Θεωρούσε ότι η αξία προσδιορίζεται από το κόστος παραγωγής, η δε έγγειος πρόσοδος αφορά το τμήμα εκείνο του προϊόντος το οποίο ανήκει στους ιδιοκτήτες της γής και είναι το τμήμα της τιμής του αγαθού που προκύπτει εάν αφαιρέσουμε από αυτήν τον εργατικό μισθό και τον τόκο του κεφαλαίου.

Όσο αφορά την ιδιοκτησία, πίστευε ότι αυτή πρέπει να ανήκει σε πολλούς ιδιοκτήτες⁴⁶ και όχι σε ένα, η δε έγγειος πρόσοδος αποτελεί τον εργατικό μισθό, ενώ ο τόκος εξετάζεται με βάση δύο αρχές: α) ότι η εργασία είναι αυτή η οποία καθορίζει το κεφάλαιο και όχι το κεφάλαιο την εργασία και β) ότι το κεφάλαιο δεν είναι σταθερό, αλλά δύναται να αυξομειώνεται. Τέλος έκανε λόγο για την αμοιβή της εργασίας.⁴⁷ Τόνισε ότι οι μισθοί εξαρτώνται από το περιθώριο της παραγωγής, θεωρώντας ότι όπου η γή είναι ελεύθερη ενώ η εργασία δε βοηθιέται από το κεφάλαιο, η όλη παραγωγή θα περιέλθει

46. Λ.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.187.

47. Λ.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.193.

στην εργασία ως μισθός.

Τα εκάστοτε οικονομικά προβλήματα αντιμετωπίστηκαν υπό το πρίσμα της χριστιανικής αρετής και της εξασφάλισης της δικαιοσύνης και της ειρήνης, από τους Πατέρες της Εκκλησίας. Η βάση τους είναι η θεώρησή τους ότι το άτομο είναι κατ'αρχήν πνευματικό και ηθικό ον, του οποίου η ευτυχία καταλήγει στην ευτυχία του συνόλου.

Υποστήριζαν ότι χωρίς την κρατική επέμβαση στις οικονομικές σχέσεις των ανθρώπων, είναι αδύνατο να επέλθει λύση ικανοποιητική του οικονομικού προβλήματος. Κατ'αυτούς, ο άνθρωπος είναι δέσμιος των αδυναμιών του και άρρηκτα εξαρτημένος από τα ένστικτά του τα οποία και τον απομάκρυναν από το Δημιουργό του.

Δεν θεωρούσαν το χρήμα ως μέσο για τον πλουτισμό των ατόμων, αλλά ως μέσο εξυπηρέτησης του ανθρώπου. Ο Μέγας Βασίλειος πίστευε ότι ο πλουτισμός είναι άχρηστος, αλλά όταν συνδιάζεται με τη χριστιανική αγάπη, μπορεί να οδηγήσει στην κοινωνική ευημερία και την εξάλειψη της φτώχειας και των μεγάλων ταξικών διαφορών.

Καταδίκασαν τον τόκο και την τοκοληψία, τον αθέμιτο ανταγωνισμό, την εκμετάλλευση του καταναλωτή. Διέπονταν από την αρχή της αντίθεσης ως προς τα υλικά αγαθά, ενώ ενασχολήθηκαν με τη δίκαιη διανομή του πλούτου.

Με γνώμονα τη Χριστιανική ηθική, καταδίκασαν τις οικονομικές πράξεις, οι οποίες αύξαναν την μεταξύ των ανθρώπων ανισότητα. Είχαν αρνητική στάση απέναντι στο εμπόριο. Το εμπόριο για αυτούς διεγείρει την απληστία και την εγωπάθεια. Η οικονομική δραστηριότητα θεωρείται ηθική, μόνο εφόσον βασίζεται στο χριστιανικό κανόνα ζωής. Τα υλικά αγαθά είναι χρήσιμα, μόνο όταν χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζουν την ηθική εξύψωση των ατόμων. Ο πλούτος, όπως είπαμε, είναι ένα είδος δανείου του Θεού στους ανθρώπους και πρέπει να διανέμεται και στους μη έχοντες, εντός μίας αδελφικής κοινωνίας. Βασικό ρόλο παίζει η Εκκλησία που

έχει σκοπό να εγναθιδρύσει την ειρήνη, την αδελφότητα και την ορθολογική τάξη στην κοινωνία.

Οι απόψεις των Πατέρων της Εκκλησίας, κέρδισαν έδαφος και αργότερα κατά τον 16ο και 17ο αιώνα. Αρμετοί συγγραφείς στην Αγγλία στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία και στην Αυστρία, απέβλεπαν στη βελτίωση του ψυχικού κόσμου των ανθρώπων και στην προσαρμογή τους στα χριστιανικά ιδεώδη.

Η πηγή του ρεύματος αυτού, πρέπει να αναζητηθεί στη θεωρητική και χριστιανική κοινωνική δράση ορισμένων ηγετών της Καθολικής Εκκλησίας που άσκησαν έντονη κριτική κατά του φιλοσοφικού ρεύματος της εποχής, της δημαγωγίας και της τρομοκρατίας που επήλθε από τη Γαλλική Επανάσταση⁴⁸. Επιπλέον, στην Αγγλία το μανιφέστο των "Christian Socialists" (1850) και στην Αμερική οι "Knights of Labor" (1881)⁴⁹, έθεσαν τις βάσεις του χριστιανικού σολιδαρισμού.

Κινοούμενοι από μία πλήρη έννοια της ζωής, της οικονομικής επιστήμης, της φυσικής και μεταφυσικής, υποστήριζαν ότι ένα υλιστικό σύστημα δε θα μπορούσε να οδηγήσει την κοινωνία σε ορθολογική λύση του οικονομικού προβλήματος. Ο άνθρωπος είναι υλικό ον, αλλά κυρίως πνευματικό. Επομένως οι λύσεις που στηρίζονται στη μονόπλευρη θεώρηση του ατόμου ως υλική υπόσταση, δεν οδηγούν πουθενά, αλλά ανακυκλώνουν τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές.

Η οικονομική σκέψη κινείται στα πλαίσια μίας νέας κοινωνιολογίας και μίας νέας ηθικοκοινωνικής τάξης. Η ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας, δεν κατακρίνεται, αρκεί να συνυπάρχει με την επέμβαση του κράτους που στοχεύει στη διευκόλυνση της προσπάθειας των ατό-

---

48. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.195.

49. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.196.

Σύμφωνα με τα κινήματα αυτά, η υπεροχή της κοινωνίας επί του ατόμου είναι δεδομένη.

μων για τελειοποίηση της κοινωνίας. Το κράτος είναι αυτό το οποίο επεμβαίνει ώστε να επέλθει δίκαιη κατανομή και διανομή των προϊόντων και γενικότερα όλων των αγαθών στα άτομα. Τα άτομα δε, δύναται, σύμφωνα με τις νεώτερες αυτές χριστιανικές κοινωνικές αντιλήψεις, να έχουν λυτρωθεί από τον εγωισμό και τα ελαττώματά τους, εμπνεόμενα από ευλάβεια για την νέα ηθική της κοινωνικότητας.

Η ηθική αυτή στηρίζεται στην εναρμόνιση των ατομικών ψυχολογικών δυνάμεων με τις συλλογικές ψυχολογικές δυνάμεις. Οι υποστηρικτές των αντιλήψεων αυτών, δεν στοχεύουν να διαμορφώσουν ή να υιοθετήσουν ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Έργο τους δεν ήταν ο καταρτισμός οικονομικών προγραμμάτων, ή ο προγραμματισμός διαφόρων οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Απλά επιθυμούσαν να επηρεάσουν την οικονομική και κοινωνική ζωή του ανθρώπου, με τα ηθικά δόγματα της Χριστιανικής θρησκείας.

Στη Γαλλία, μία σειρά συγγραφέων εμπορουμένων τον χριστιανικό κανόνα ζωής με επικεφαλή τον F. Le Play (1806-1882), ανέπτυξαν την ιδέα ότι ο συνεργατισμός θα μπορούσε να εξυπηρετήσει τόσο την προσωπική αυτονομία, όσο και την κοινωνική. Θεωρούσαν ότι η εφαρμογή του συνεργατισμού στην πράξη, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω ενός συλλογικού ηθικού οργανισμού, στηριζόμενου στη δύναμη της οικογένειας, ως οικονομικής μονάδας.

Η κοινωνική πρόοδος, θεωρούσαν ότι έπρεπε να συμβαδίζει με την οικονομική ανάπτυξη, οι δε κοινωνικές τάξεις να μετέχουν δίκαια στο παραγόμενο προϊόν. Η θέση αυτή μας φέρνει πιο κοντά προς την κατεύθυνση του κοινωνισμού έναντι του ατομισμού, με την κατοχύρωση ενός βιοτικού επιπέδου με βάση το οποίο δύναται τα άτομα να αντιμετωπίζουν με αξιοπρέπεια τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις.

Σε μεγάλες επιχειρήσεις, οι εργάτες θα έπρεπε να μετέχουν ενεργά. Επίσης οι αγρότες θα έπρεπε να απολαμβάνουν ανάλογα προνόμια, να συμμετέχουν σε γεωργικούς συνεταιρισμούς του οποίους θα

έπρεπε να ενισχύουν και να έχουν μία ικανοποιητική κοινωνική ασφάλιση.

Στρέφονται ενάντια στην παλαιά κοινωνική διάρθρωση, η οποία προκαλεί αντιθέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και υποστηρίζουν τη συνεργασία των τάξεων αυτών. Η απαλλαγή της κοινωνίας από τους παρασιτικούς ενδιάμεσους, δύναται να πραγματοποιηθεί μόνο με την εξύψωση των οικονομικών και ηθικών πλεονεκτημάτων που επιφέρουν οι συνεταιρισμοί. Παρότι οι μικροεπαγγελματίες δεν έχουν μεγάλες δυνατότητες κατάκτησης σημαντικού μεριδίου της αγοράς όπως οι επιχειρηματίες, με τη συνένωσή τους μπορούν να κατοχυρώσουν χαμηλές τιμές στην αγορά πρώτων υλών και την ευχέρεια πληρωμής τοις μετρητοίς. Δύναται επιπλέον να αποτρέψουν τα μονοπώλια των μεγαλοεπιχειρηματιών και να ζωογονήσουν τη μεσαία τάξη προς όφελος της κοινωνικής ισορροπίας καθώς και να συνάπτουν δάνεια ως μεγάλη πλέον οικονομική μονάδα, αποφεύγοντας την τοκογλυφία.

Επιπροσθέτως, οι πρεσβευτές των παραπάνω απόψεων, επιζητούσαν τον καθορισμό δικαίου εργατικού μισθού από τα αυτόνομα εργατικά συνδικάτα. Ιδιαίτερο ρόλο και σ' αυτό θα μπορούσε να διαδραματίσει το κράτος, το οποίο εν τέλει, εκτός από ρυθμιστής των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως χορηγός, παραχωρώντας κεφάλαια στους καταναλωτικούς και γεωργικούς συνεταιρισμούς, για να τονώσει τη δράση τους. Τέλος, ζητούσαν καλύτερη ποιότητα αγαθών, τόνωση του αισθήματος αλληλεγγύης, ενίσχυση των ασθενέστερων παραγωγών, χαμηλές τιμές, διεθνή συνένωση και περιορισμό των ενδιαμέσων.

Εκτός από τους χριστιανούς συγγραφείς, υπήρξαν και άλλοι αντιφρονούντες προς τον οικονομικό φιλελευθερισμό και αντέταξαν τις ιδέες τους εναντίον του. Οι συγγραφείς αυτοί ανήκουν στην Ιστορική Σχολή.

Επέκριναν τους κλασικούς, οι οποίοι υποστήριζαν ότι το άτομο κινείται στην αγορά υπό των προσωπικών του συμφερόντων, καθώς

και την ιδέα περί απόλυτης ατομικής ελευθερίας. Η συμβολή της Σχολής στην οικονομική επιστήμη υπήρξε κυρίως ιστορικοοικονομική και μεθοδολογική. Οι συγγραφείς της Σχολής, λαμβάνουν υπόψη την κοινωνία ως σύνολο ατομικών ελευθεριών, ανεξαρτήτως γεωγραφικού χώρου και χρόνου ή έστω βάση των σχέσεων ατόμου και κράτους και τις αντιδράσεις τους στο χώρο και το χρόνο. Άλλοι υποστηρίζουν ότι τα νομικά συστήματα είναι αποτέλεσμα συνεχών εξελίξεων, τα οποία και προσαρμόζονται στα γεγονότα της κοινωνικής ζωής.

Αρκετοί είναι εκείνοι οι οποίοι επεσήμαναν τη σημασία που παίζουν τα εκάστοτε ήθη, κοινωνικά καθήκοντα και οι ιδέες στην οικονομία. Υιοθετώντας την ιστορική μέθοδο, προσπάθησαν να κατατάξουν τα οικονομικά γεγονότα. Η ιστορία ήταν γι' αυτούς η πηγή, η μέθοδος, ήταν η συλλογή, η προσπάθεια που είχε ως αποτέλεσμα την κατάταξη των φαινομένων αυτών σε διάφορες κατηγορίες. Μελέτησαν επίσης τις κοινωνικές ομάδες εντός των οποίων εμφανίζονται τα οικονομικά φαινόμενα.

Δεν υποστήριζαν την άποψη ότι υπήρχαν φυσικοί νόμοι που παραμένουν σταθεροί ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου. Γι' αυτούς, οι κοινωνικές τάσεις κατευθύνουν την οικονομία. Υπάρχουν μόνο οικονομικοί νόμοι,⁵⁰ οι οποίοι και πάλι δεν είναι απόλυτοι αλλά σχετικοί. Οι νόμοι αυτοί κινούνται ανάλογα με τις τάσεις κάθε εποχής, προτείνοντας μέτρα προς την ορθολογική επίλυση των προβλημάτων.

Ο πρώτος που χρησιμοποίησε την ιστορική μέθοδο και έχει αναλυτικά αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι ο Sismonde de Sismondi. Διαπίστωσε επιπλέον ότι συνέπεια της άκρατης ελευθερίας είναι η κοινωνική πόλωση που επιτρέπει την εκμετάλλευση των αδυνάτων από τους δυνατούς. Τους κατέχοντας πλεονεκτική θέση, τους εργοδότες, τους κατευθύνει το κέρδος, ενώ τους εργάτες τους κατευθύνει το πρόβλημα της συντήρησής τους στη ζωή. Για τη λύση του

---

50. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.203.

οικονομικού προβλήματος, είναι απαραίτητη η επέμβαση του κράτους.

Ο Friedrich List (1789-1856), ανήκει στη Γερμανική Ιστορική Σχολή. Υποστήριζε ότι ο ελεύθερος διεθνής συναγωνισμός έχει ως αποτέλεσμα την υποδούλωση των αγροτικών χωρών στις βιομηχανικές. Αυτό πραγματοποιείται υπό την έλλειψη προστατευτικών δασμών, που αφήνουν τον διεθνή συναγωνισμό αστήριχτο και κρίνουν απαραίτητη την επέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή.

Σημαντικός είναι επίσης γι' αυτόν το λόγο ο ρόλος του Έθνους στην ανάπτυξη μίας οικονομίας. Σύμφωνα με το List η εθνική οικονομία στην εξέλιξή της, πέρασε από τα εξής στάδια: α) Την Αγριότητα, β) Την Ποιμενική ζωή, γ) Τη Γεωργία, δ) Τη Γεωργία και Βιομηχανία, ε) Τη Γεωργία, Βιομηχανία και το Εμπόριο. Με βάση το βαθμό εκβιομηχάνισης που ενυπάρχει στα δύο τελευταία στάδια, μελετάται και ο βαθμός του κρατικού προστατευτισμού που εξισορροπεί τις αντίθετες δυνάμεις εντός μίας οικονομίας. Βέβαια ο List ήταν υπέρ του προστατευτισμού, αλλά μόνο στα αρχικά στάδια της εκβιομηχάνισης, διαπιστώνοντας την ύπαρξη πιθανότητας συντριβής του διεθνή ανταγωνισμού από την παρατεταμένη κρατική παρεμβατικότητα.

Γι' αυτόν τη μεγαλύτερη βαρύτητα για την οικονομική ανάπτυξη την έχει η βιομηχανία. Η γεωργία θα πρέπει να αναπτύσσεται παράλληλα με τη βιομηχανία, τις επιδράσεις της οποίας θα χρησιμοποιεί για την εξέλιξή της. Η ηθικοκοινωνική διάρθρωση, το πνευματικό επίπεδο μίας χώρας και η ύπαρξη ατομικών ελευθεριών επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη. Ο ανθρώπινος παράγοντας, η εισαγωγή νέων μεθόδων εργοδοσίας και η τεχνολογική πρόοδος, αποτελούν τη βάση της ανάπτυξης.

Στην Ιστορική Σχολή, ανήκει και ο Bruno Hildebrand (1812-1878), ο οποίος καταδίκασε τον εγωϊστικό τύπο του οικονομικού ατόμου, που λειτουργεί καθαρά με σκοπό το κέρδος. Μέσω της ιστορικής παρατήρησης και της στατιστικής, υποδείκνυε τον τρόπο με τον οποίο η οικονομία θα επιτύχει υψηλά επίπεδα ανάπτυξης. Επίσης η

παραγωγή και η κατανάλωση, επηρεάζονται από φυσικούς παράγοντες, ενώ η διανομή εξαρτάται λιγότερο από το φυσικό περιβάλλον.

Στη νεότερη γενιά της Ιστορικής Σχολής ανήκουν οι Bücher, Schmoller και Sombart. Ο Bücher (1847-1930), είπε ότι η οικονομία πέρασε από τρία στάδια. Στο πρώτο της Οικιακής Οικονομίας, δεν υπήρχε το χρήμα, η παραγωγή γίνονταν με σκοπό την από του οίκου κατανάλωση και η ανταλλαγή δεν είχε ως κίνητρο το κέρδος. Στο δεύτερο στάδιο της Οικονομίας της Πόλεως, τα παραγόμενα προϊόντα ανταλλάσσονταν εντός της αγοράς με άλλα προϊόντα με σκοπό το κέρδος. Οι συναλλαγές ωστόσο δεν ήταν εκτεταμένες και διατηρούσαν τα βασικά χαρακτηριστικά της οικιακής οικονομίας. Τέλος στο τρίτο στάδιο της Εθνικής Οικονομίας, οι συναλλαγές πραγματοποιούνταν με την ύπαρξη ενδιάμεσων, η παραγωγή γίνονταν με βάση τις απαιτήσεις της αγοράς και εμφανίστηκαν οι πιστωτικές συναλλαγές. Το στάδιο αυτό αφορά την προχωρημένη φάση ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας.

Από την άλλη πλευρά ο Gustav Schmoller (1838-1917), διέκρινε την εξέλιξη της οικονομίας στα εξής στάδια: α) την κλειστή οικονομία μέχρι τον 11ο αιώνα, β) την οικονομία των πόλεων (11ος-14ος αιώνας), γ) την οικονομία με μεγαλύτερη πολιτική περιοχή (14ος-16ος αιώνας), δ) την εθνική οικονομία (16ος-19ος αιώνας) και τέλος ε) την παγκόσμια οικονομία (20ος αιώνας μέχρι σήμερα).

Συνδιάζοντας τα οικονομικά στάδια, τα οικονομικά συστήματα και την οικονομική δραστηριότητα⁵¹, ο Werner Sombart (1863-1941), καθώς και την κοινωνική σύνθεση, διέκρινε τρία βασικά στάδια της οικονομίας, την Ατομιστική Οικονομία, την Μεταβατική Οικονομία και την Ώριμη Οικονομία που διέπεται από την αρχή της συντήρησης, της απόκτησης και το κερδοσκοπικό πνεύμα. Ο Sombart τονίζει ότι το τρίτο στάδιο περιλαμβάνει και τη σοσιαλιστική οικονομία που διέπεται από την αρχή της ικανοποίησης των αναγκών.

---

51. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.212.

Αναμιγνύοντας εθνικά, ψυχολογικά, κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία απέδειξε ότι η οικονομία δεν είναι ανεξάρτητη από ψυχολογικά κίνητρα, από ψυχολογικούς παράγοντες από ιδεολογίες και γενικά από το περιβάλλον. Υποστήριξε ότι η οικονομική εξέλιξη συνδέεται άρρηκτα με την εξέλιξη της κοινωνίας, όπως και τα οικονομικά στάδια σχετίζονται με τα οικονομικά συστήματα.

Γενικά, η Ιστορική Σχολή, πρέσβευε ότι η τεχνική, οι θεσμοί και οι επιστήμες, μεταβάλλουν την οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων. Πολλοί δε από τους υποστηρικτές της, άσκησαν κριτική στον οικονομικό φιλελευθερισμό, υποστηρίζοντας το σοσιαλισμό και την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία.

Σε αντίθεση με τους οπαδούς της Ιστορικής Σχολής που καταγράφουν τα οικονομικά γεγονότα παρακολουθώντας τη χρονολογική και οικονομική αλλαγή της υπόστασής τους, οι θεσμικοί στηρίχθηκαν στην ανθρώπινη ψυχολογία, η οποία μεταβάλλεται ανάλογα με τη χρονική εξέλιξη του κοινωνικού περιβάλλοντος. Κατά τους θεσμικούς, τα οικονομικά φαινόμενα περιλαμβάνονται εντός των νομικών και κοινωνικών θεσμών, οι οποίοι εν τέλη ανταναικλούν το χρόνο και το χώρο εντός του οποίου διαμορφώνονται.

Η οικονομική λειτουργία κατ'αυτούς, δημιουργείται όχι από τους νόμους της φυσικής τάξης, αλλά από τους από τους ανθρώπους διαμορφωμένους θεσμούς. Οι τελευταίοι, εξελισσόμενοι, ωθούν την κοινωνία και την οικονομία προς την πρόοδο, σε συνδιασμό με την παρέμβαση του κράτους.

Συνοπτικά οι θεσμικοί πίστευαν ότι η οικονομική έρευνα πρέπει να βασίζεται στη συμπεριφορά της ομάδας, η οποία και συνεχώς μεταβάλλεται. Οι οικονομικές γενικεύσεις, είχαν σχέση με τον τόπο, το χρόνο, τα ήθη και τα έθιμα και οι νόμοι αποτελούν κατά κύριο λόγο, τρόπους οργάνωσης της οικονομικής ζωής.

Ο νους που ως τότε θεωρείταν ως παθητικός παράγοντας των ιδεών που αποτελεί μηχανισμό απλής απεικόνισης του κόσμου, παύει

να θεωρείται ως τέτοιος. Οι θεσμικοί δέχονται τον νου ως ενεργητικό παράγοντα, υποστηρίζοντας τη δημιουργική σχέση μεταξύ νου και εξωτερικού κόσμου. Στηριζόμενοι στην ομαδική ψυχολογία, εξέτασαν την οικονομική συμπεριφορά, θεωρώντας ότι αυτή κινείται από τα ένστικτα, επηρεαζόμενα από το κοινωνικό περιβάλλον.

Σχετικά με την εξέλιξη της κοινωνίας, θεωρούν ότι υπήρξε ως μία διαδικασία επιλογής θεσμών. Οι θεσμοί⁵² είναι μέθοδοι του ανθρώπινου βίου και των ανθρωπίνων σχέσεων. Η ανάπτυξή τους συμβαδίζει με την ανάπτυξη της κοινωνίας, ενώ η κοινωνική εξέλιξη συμβαδίζει με την προσαρμογή των ανθρώπων στις εκάστοτε συνθήκες.

Υποστήριζαν ότι η πάλη στην κοινωνία δεν τελειώνει. Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν ανταγωνισμοί και συγκρούσεις συμφερόντων, δεν αφορούν όμως συγκρούσεις μεταξύ τάξεων, αλλά μεταξύ διάφορων κοινωνικών στρωμάτων. Οι συγκρούσεις αυτές είναι δυνατόν να οξυνθούν σε υψηλό βαθμό, ουδέποτε όμως δύναται να προκαλέσουν ανατροπή της εκάστοτε κοινωνικής ισορροπίας. Και αυτό συμβαίνει διότι τα διάφορα κοινωνικά στρώματα αποφεύγουν να καταστρέψουν το ένα το άλλο, φοβούμενα τυχόν ρήγμα του κοινωνικού οικοδομήματος και παρακμή του συνόλου.

Κατά τους θεσμικούς, οι ανάγκες του ατόμου ικανοποιούνται όλο και περισσότερο από τη στιγμή που η τεχνική και η επιστήμη υπεσλήθαν στην υπηρεσία του. Πρέπει όμως να υπάρχει και κάποιος έλεγχος, δεδομένου να προφυλάσσονται οι αδύναμοι από την κυριαρχία των δυνατών. Ο έλεγχος αυτός δεν περιορίζεται μόνο στη δράση του κράτους, αλλά και στην επιρροή της συμπεριφοράς των ατόμων από τη θρησκεία, τις παραδόσεις, τους παραγωγικούς και καταναλωτικούς συνεταιρισμούς κτλ.

Θεωρούν ότι η οικονομική ιστορία πέρασε από τα στάδια της αγριότητας, των πόλεμων, της επαγγελματικής εργασίας και του μασι-

---

52. Λ.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.290.

νισμού, που διακρίνεται στο βιομηχανικό και χρηματοδοτικό-μονοπωλιακό στάδιο. Διαχώρησαν επίσης τον καπιταλισμό στον εμπορικό καπιταλισμό, που διακρίνεται από τις αυξημένες συναλλαγές του κράτους με παράλληλη υποτυπώδη τεχνολογική πρόοδο, τον επιχειρηματικό κεφαλαιοκρατισμό, όπου διακρίνουμε την πρόοδο του τεχνικού εξοπλισμού, τη διόγνωση της παραγωγής, την ανάπτυξη του μεγαλεμπορίου και ελάχιστη κρατική παρέμβαση και τον τραπεζικό κεφαλαιοκρατισμό, όπου η ατομική ιδιοκτησία αποτελεί μέσο οικονομικής ισχύος ο επιχειρηματίας εξαρτάται από τους τραπεζίτες και η διείσδυση στην αγορά γίνεται μέσω της ορθολογικής οργάνωσης για την επίτευξη των πιο ευνοϊκών τιμών.

Ασχολήθηκαν με τα μονοπώλια, με τη δύναμη του κράτους, αναφέρθηκαν και μελέτησαν τους μισθούς, την ανεργία, τον τόκο και το κέρδος. Εξηγούσαν την οικονομική δράση εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος. Δεχόντουσαν τη δυναμική κίνηση της οικονομίας. Θεωρούσαν ότι η Οικονομική Επιστήμη αρχίζει από το παρελθόν και φτάνει μέχρι το παρόν, περιλαμβάνοντας όλους τους φόβους και τις ελπίδες σχετικά με το μέλλον. Διακρίνουν μία συνεχώς αυξανόμενη οικονομική και κοινωνική αστάθεια, που για την επίλυσή της προτείνουν τη μεταρρύθμιση του συστήματος και την εφαρμογή του κοινωνικού ελέγχου. Η Σχολή των Θεσμικών, συνέβαλε αρκετά στην εξέλιξη της Οικονομικής Επιστήμης διότι έστρεψε την έρευνα προς την κοινωνιολογική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων, αντιτάσσοντας τον κοινωνισμό στον ατομισμό. Παρότι όμως ανανέωσαν τη μελέτη των πλαισίων της οικονομίας, δεν ανασυγκρότησαν τη θεωρία του μηχανισμού της.

2.2. Σοσιαλιστική θεωρία και η θεωρία του Μαρξ

Από τον 15ο αιώνα και έπειτα, έχουμε την εμφάνιση σοβαρών ταξικών αγώνων και φτώχειας. Οι θρησκευτικοί πόλεμοι, οι μεταβολές στην οργάνωση των αγορών, η ελάττωση του όγκου των αποταμιεύσεων, η αβεβαιότητα των συναλλαγών λόγω συνεχών πολέμων και κρίσεων, η αύξηση της τοκογλυφίας, η ανεργία και η δυστυχία των φτωχών τάξεων κυριαρχούν στις δυτικές οικονομίες. Η ταχεία εκβιομηχάνιση κατά τη βιομηχανική επανάσταση (1760-1830), δημιούργησε κοινωνική αναστάτωση ώστε να τεθεί το ερώτημα κατά πόσο το σύστημα ήταν δυνατόν να ανταποκριθεί. Υπό τις συνθήκες αυτές, καλλιεργήθηκαν οι ιδέες για μία ιδανική κοινωνική οργάνωση, όπου θα υπάρξει άρση του κεφαλαιοκρατικού οικονομικού συστήματος που στηρίζεται στον ατομικισμό. Οι ιδέες αυτές τεκμηριώθηκαν από τους σοσιαλιστές⁵³.

Προσπάθησαν να ανακαλύψουν πιο θα ήταν το πλέον καταλληλότερο περιβάλλον εντός του οποίου θα μπορούσε να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί ο άνθρωπος. Σε αντίθεση με τους κλασικούς που πρέσβευαν ότι η ορθολογική τάξη επιτυγχάνεται μέσω του ατομικού συμφέροντος, πίστευαν ότι για την προσαρμογή του ατόμου στην πραγματική του φύση, είναι απαραίτητη η ηθικοποίησή του. Κατάκριναν τον εγωισμό και την απληστία την οποία έκτρεφε ο καπιταλισμός και πίστευαν στην αλληλεγγύη, την αδελφότητα, τον αλτρουισμό, την ισότητα και την ελευθερία.

Οι σοσιαλιστές, έκαναν νύξη για πολλά θέματα οικονομικής φύσεως της εποχής εκείνης. Μίλησαν για την ανάπτυξη, την ατομική ιδιοκτησία, το κράτος, το δίκαιο κτλ. Η ιδιαιτερότητά της προσφορά τους όμως, έγκειται στο ότι προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα και-

---

53. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.140.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Cabet (1788-1856), ως αντιπαράθεση προς τον ατομισμό του

νούργιο οικονομικό σύστημα που θα επωφελείται των επιτευγμάτων της κεφαλαιοκρατίας, αλλά θα πρεσβεύει κάτι διαφορετικό σαν τη δύναμη της κοινωνίας και όχι του κεφαλαίου. Για αυτή τους τη δράση κατακρίθηκαν και πολεμήθηκαν, αλλά άντεξαν στο χρόνο και υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Οι πρεσβευτές του Σοσιαλισμού πίστευαν ότι αυτός είναι το αποτέλεσμα μίας ανάγκης, της Ανάγκης της Προόδου⁵⁴. Η πρόοδος, μέσω της αύξησης της παραγωγής, επιφέρει τον πολλαπλασιασμό του κεφαλαίου. Το σημαντικότερο σύμφωνα με τους σοσιαλιστές, είναι να συμβαδίζει το κεφάλαιο αυτό με την παραγωγή και την καταβαλλόμενη εργασία. Ο δε εργάτης πρέπει να αντιμετωπίζεται ως άνθρωπος και όχι ως μέσο εργασίας και γι' αυτό το λόγο θα έπρεπε να καρπώνεται μέρος των κερδών από την εργασία που προσφέρει, ανάλογα με την ποιότητα και την ποσότητά της.

Αρκετοί ήταν αυτοί που θεωρούσαν ότι ο σοσιαλισμός παρίσταται ως διπλή έννοια. Ως επιστημονική θεωρία και ως πολιτική πρακτική. Ως επιστημονική θεωρία εξηγεί τα οικονομικά φαινόμενα, τα οποία αντιλαμβάνεται ότι κατέχουν την πρώτη θέση στην εξέλιξη της ζωής των κοινωνιών. Η βάση στην οποία στηρίζει τη μέθοδο της ανάλυσης των οικονομικών δεδομένων, είναι η περίφημη αρχή του Karl Marx περί της πάλης των τάξεων, που θα αναπτύξουμε παρακάτω. Από την άλλη μεριά, η πολιτική πρακτική του σοσιαλισμού στηρίζεται στο δόγμα της πάλης των τάξεων και αποβλέπει στην οργάνωση των εργατικών τάξεων, οι οποίες υφίστανται την εκμετάλλευση της άρχουσας τάξης. Μέσα από την οργάνωση αυτή, οι εργάτες θα καταλάβουν τις εξουσίες του κράτους και κατ' αυτόν τον τρόπο όλα τα μέσα της εθνικής παραγωγής θα είναι στη διάθεση του κοινωνικού συνόλου.

Προσπάθησαν να αντιληφθούν τον προορισμό του ανθρώπου. Πί-

καπιταλισμού.

54. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και

στευαν ότι η κοινωνία ως σύνολο κατέχει τη δύναμη και όχι ο άνθρωπος ως μονάδα. Εντός κοινωνίας δε δύναται να υπάρξει κανείς⁵⁵. Ό,τι κι αν έχει ή αποικτά το άτομο, το οφείλει στην κοινωνία.

Η παραγωγή των αγαθών αποτελεί τη βάση του κοινωνικού συστήματος. Πέρα από αυτό, η παραγωγή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον καταμερισμό και τη διαίρεση της εργασίας. Παρότι όμως μέσω της παραγωγής ως σύνολο, όλες οι εργασίες έχουν την ίδια αξία, εντούτις υπάρχει μία ανισότητα οικονομική, δεδομένου ότι όλοι οι άνθρωποι οι οποίοι συμβάλλουν στην παραγωγή δεν αμείβονται με τον ίδιο τρόπο. Η αδικία αυτή της οποίας τα σπέρματα βρίσκονται στο μεσαίωνα, εξελίχθηκε και επιβλήθηκε ανά τον κόσμο με τη γέννηση και εξέλιξη της κεφαλαιοκρατίας. Ο σοσιαλισμός ως ιδεολογία, έθεσε την αντίθεσή του και πρότεινε λύσεις, διότι θεωρούσε ότι αν δεν επανορθώσει μία κοινωνία τυχόν αδικίες που υφίσταται στους κόλπους της, υποθάλλει το κοινωνικό μίσος.

Όσο αφορά την κεφαλαιοκρατία, θεωρήθηκε ανίκανη να εξαλείψει τη φτώχεια και τη δυστυχία της λαϊκής μάζας. Στάθηκε ανίκανη να επουλώσει πληγές που αυτή άνοιξε. Για τους σοσιαλιστές, ο πολλαπλασιασμός της ανεργίας και της δυστυχίας των ανθρώπων, δηλώνουν ανικανότητα ενός κοινωνικού συστήματος να αποκαταστήσει την κοινωνική παραγωγή και την αρχή της κατάρρευσης του. Παράλληλα η εργατική τάξη που αναπτύχθηκε μετά τη βιομηχανική επανάσταση, ήταν καταδικασμένη σε καταστροφή και εξουθένωση προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων των κεφαλαιοκρατών και της αστικής τάξης. Η αστική τάξη κατέχει στα χέρια της τα μέσα παραγωγής και καθιστά την εργατική τάξη υποτελή. Ο σοσιαλισμός ως κίνημα, δεν επιθυμεί να καταστρέ-

---

Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.29.

55. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ. 104.

Σύμφωνα με τους σοσιαλιστές, κοινωνία σημαίνει ένωση προσώπων

ψει την παραγωγή, αλλά να καταστρέψει το μηχανισμό της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, δηλαδή το σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων και να επιβάλλει ένα νέο μηχανισμό.

Θεωρούσαν ότι η επιτυχία δεν είναι το αποτέλεσμα μίας στιγμής, είναι ζήτημα μακράς προπαρασκευής και ζημώσεως. Η επιτυχία των επιδιώξεών τους έγκειται στην προσπάθεια, η δε προσπάθεια είναι δημιουργική. Και αυτό γιατί προσπάθεια θα πεί επανάσταση⁵⁶. Επανάσταση δε, είναι ο νόμος της ζωής της οργανικής και της κοινωνικής.

Για να γίνει μία κοινωνική μεταβολή, στην περίπτωση που αναλύουμε η κατάρρευση του κεφαλαιοκρατισμού, είναι ανάγκη να συμπληρωθούν όλοι οι όροι οι οποίοι την καθιστούν απαραίτητη. Οι όροι αυτοί αφενώς είναι η εξέλιξη της κεφαλαιοκρατίας και αφετέρου η δημιουργία της εργατικής τάξης. Για να δημιουργηθούν σε μία χώρα κεφαλαιούχοι και προλετάριοι, δηλαδή η εργατική τάξη, είναι απαραίτητο η χώρα αυτή να γίνει βιομηχανική.

Στις μεγάλες πόλεις οι οποίες είναι αποτέλεσμα του βιομηχανισμού στα εργοστάσια, ο εργάτης αισθάνεται την εκμηδένισή του ως πρόσωπο. Η αντίθεση μεταξύ της απείσιας και πολλές φορές ανθυγιεινής ζωής την οποία διάγει και του πλούτου και της χλιδής που υφίσταται στα άλλα κοινωνικά στρώματα, γεννούν σ' αυτόν τα πρώτα σπέρματα της αμφιβολίας για τη δικαιοσύνη της κοινωνικής οργάνωσης. Το μίσος της τάξης των εργατών ενάντια στους κεφαλαιοκράτες, είναι από τα σπουδαιότερα στοιχεία του κοινωνικού ζητήματος⁵⁷.

προς παραγωγή.

56. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.103.

57. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.73.

Σύμφωνα με τον Γ.Α.Γεωργιάδη, κοινωνικό ζήτημα είναι η προσπάθεια

Η συσσωμάτωση και η οργάνωση των εργατών αποτελεί ψυχολογική ανάγκη. Την αντίθεση μεταξύ των δύο τάξεων επαυξάνει η αβεβαιότητα και η υπερνευρικότητα που αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα του αιώνα μας. Αποτέλεσμα της βιομηχανικής εκσυγχρόνισης των πόλεων, είναι η δυστυχία των εργατικών τάξεων των βιομηχανικών κέντρων. Το μόνο μέσο, μέσω του οποίου η απαιτούσα τάξη θα επιβάλει τα συμφέροντά της, είναι η πάλη των τάξεων.

Για την πάλη των τάξεων μίλησε διεξοδικά ο Karl Marx (1818-1883), το έργο του οποίου είναι αρκετά σημαντικό. Προσεχώρησε στον κομμουνισμό και επηρεασμένος από τον Hegel⁵⁸ δημιούργησε τη δική του κοσμοθεωρία, τον "διαλεκτικό υλισμό". Η συμβολή του στην Οικονομική Επιστήμη, έχει χαρακτήρα κυρίως μεθοδολογικό. Ο Marx συνδιάζει την ουτολογική αφηρημένη έννοια του οικονομικού φαινομένου με την εμπειρική πραγματικότητα, τη θεωρία με την ιστορία. Συνδιάζοντας την ατομική οικονομική πράξη με την κοινωνική οικονομική τάξη, μελέτησε τα οικονομικά φαινόμενα εντός της πραγματικής φύσης των ανθρωπίνων σχέσεων.

Ο Marx συνέλαβε τη διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης. Η εξέλιξη αυτή αναγκαστικά οδεύει και τελικά καταλήγει, μέσω των συγκρούσεων των διαφόρων εκάστοτε τάξεων, στον κομμουνισμό. Διατύπωσε το θεμελιώδη ιστορικό νόμο, κατά τον οποίο οι ανθρώπινες σχέσεις υπό καθεστώς ιδιοκτησίας, εκδηλώνονται βασικά δια της πάλης των τάξεων και την ανθρώπινη προσπάθεια για την καταστροφή της άρχουσας τάξης και την άνοδο της καταπιεζόμενης τάξης.

μίας οργανωμένης τάξης να μεταβάλλει το υφιστάμενο κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς, σύμφωνα με τις αντιλήψεις και τα συμφέροντα της τάξης αυτής.

58. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.151.

Ο Hegel, όπως αναφέρει ο Χουμανίδης, διακήρυξε την σημασία του κράτους για την ελευθερία του ατόμου και απέρριπτε την εκ φύσεως

Στον καπιταλισμό, οι δύο βασικές τάξεις, η αστική και το προλεταριάτο, συγκρούονται διότι η πρώτη κατέχει ως ιδιοκτησία της το κεφάλαιο, ενώ η δεύτερη, στερούμενη του τελευταίου, προσφέρει την εργασία της στην αστική τάξη υπό συνθήκες εξάρτησης και εκμετάλλευσής της. Τα δύο αυτά αγαθά, το κεφάλαιο και η εργασία, είναι υποκατάστατα. Οι μονάδες του πρώτου υποκαθιστούν το δεύτερο, με αποτέλεσμα την εξαθλίωση της εργάτικης τάξης και την εξέγερσή της κατά της κεφαλαιοκρατίας.

Θεωρούσε ότι η κοινωνία ολόκληρη διχάζεται όλο και περισσότερο από αυτές τις δύο αντίπαλες τάξεις. Η δε αστική τάξη, είναι κατά τον Marx, προϊόν μίας πολύχρονης εξέλιξης, μίας σειράς ανατροπών στον τρόπο παραγωγής και συγκοινωνιών. Κάθε μία από τις βαθμίδες εξέλιξης της αστικής τάξης συνοδευόταν από μία ανάλογη πολιτική πρόοδο. Από την εποχή της μεγάλης Βιομηχανίας και της παγκόσμιας αγοράς, η αστική τάξη κατέκτησε την πολιτική κυριαρχία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος. Η σύγχρονη κρατική εξουσία δεν είναι παρά μία επιτροπή που διευθύνει τις κοινές δραστηριότητες ολόκληρης της αστικής τάξης.⁵⁹

Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρχει εάν δεν επαναστατικοποιεί συνεχώς τα μέσα παραγωγής και τις κοινωνικές σχέσεις. Χαρακτηρίζεται από τον αδιάκοπο κλονισμό όλων των κοινωνικών καταστάσεων και από την αιώνια αβεβαιότητα και κινητικότητα. Κάθε τι σταθερό και ακίνητο κλονίζεται, κάθε τι ιερό βεβηλώνεται.

Θεωρούσε ο Marx ότι η ιστορία της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν είναι παρά η ιστορία της εξέγερσης των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων ενάντια στις σχέσεις ιδιοκτησίας, που είναι οι όροι ύπαρξης της αστικής τάξης και της κυριαρχίας της. Αρκεί να α-

---

ελευθερία αυτού.

59. Καρλ Μαρξ-Φρίντριχ Ένγκελς, Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, 1982, σελ.45.

ναφέρει κανείς τις εμπορικές κρίσεις που τα ξεσπάσματα τους αμφισβητούν την ύπαρξη της αστικής κοινωνίας. Στις κρίσεις αυτές εκμηδενίζεται μέρος των παραχθέντων προϊόντων και των παραγωγικών δυνάμεων. Ξεσπά μία επιδημία, η επιδημία της υπερπαραγωγής.

Στο βαθμό όμως που αναπτύσσεται η αστική τάξη, αναπτύσσεται και το προλεταριάτο, η τάξη των σύγχρονων εργατών. Είναι εκτεθειμένοι σ'όλες τις εναλλαγές του ανταγωνισμού, σ'όλες τις διακυμάνσεις της αγοράς. Γίνονται ένα εξάρτημα μηχανής. Τα έξοδα που στοιχίζει ο εργάτης περιορίζονται στα έξοδα για την ύπαρξη και συντήρησή του. Η τιμή ενός εμπορεύματος ισούται με τα έξοδα της παραγωγής του.

Κατά τον Marx, το προλεταριάτο πέρασε από διάφορα στάδια εξέλιξης. Ο αγώνας του ενάντια στην αστική τάξη, αρχίζει ταυτόχρονα με την ύπαρξη του. Στην αρχή αγωνίζονταν μεμονωμένοι εργάτες, μετά οι εργάτες ενός, για παράδειγμα, εργοστασίου, έπειτα οι εργάτες ενός εργατικού κλάδου σ'ένα τόπο κτλ. Κατεύθυναν τις επιθέσεις τους όχι μόνο ενάντια στα εργαλεία παραγωγής, αλλά και στις αστικές σχέσεις παραγωγής. Στην αρχή αποτελούσαν μία μάζα διασκορπισμένη και διασπασμένη. Η μαζική τους συσπείρωση δεν είναι συνέπεια της δικής τους συνένωσης, αλλά συνέπεια της συνένωσης της αστικής τάξης που για να πετύχει τους δικούς της πολιτικούς στόχους, έβαζε σε κίνηση ολόκληρο το προλεταριάτο.⁶⁰

Ύστερα από αλλεπάλληλες συγκρούσεις ανάμεσα στους ίδιους τους εργάτες, με την εξέλιξη της βιομηχανίας, προωθείται η ουσιαστική συνένωσή τους ενάντια στην αστική τάξη και γεννιέται η ιδεολογία του κομμουνισμού.⁶¹ Οι κομμουνιστές δε, είναι το πιο αποφασιστικό

---

60. Καρλ Μαρξ- Φρίντριχ Έγκελς, Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, 1982, σελ.59.

61. Καρλ Μαρξ- Φρίντριχ Έγκελς, Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, 1982, σελ.62.

τμήμα των εργατικών κομμάτων όλων των χωρών. Ο άμεσος στόχος τους είναι η οργάνωση των εργατών, η ανατροπή της αστικής κυριαρχίας και η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας. Πίστευαν και πιστεύουν στην κατάργηση της αστικής ιδιοκτησίας.

Θεωρούσαν, οι κομμουνιστές, ότι το να είσαι καπιταλιστής σημαίνει να έχεις στην παραγωγή όχι μόνο μία καθαρά προσωπική, αλλά και μία κοινωνική θέση. Το κεφάλαιο είναι κοινό προϊόν και μπορεί να μπει σε κίνηση μόνο με την κοινή δράση όλων των μελών της κοινωνίας. Αν αυτό το κεφάλαιο μεταβληθεί σε κοινή ιδιοκτησία που να ανήκει σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, μεταβάλλεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της ιδιοκτησίας και χάνει τα ταξικά χαρακτηριστικά.

Ο κομμουνισμός ως ιδεολογία δεν αφαιρεί από κανένα το δικαίωμα να ιδιοποιείται κοινωνικά προϊόντα. Αφαιρεί μόνο τη δυνατότητα να υποτάσσει κανείς ξένη εργασία μέσω αυτής της ιδιοκτησίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το προλεταριάτο θα προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει την πολιτική του κυριαρχία για να αποσπάσει από την αστική τάξη όλο το κεφάλαιο και να συγκεντρώσει τα μέσα παραγωγής στο κράτος. Αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με ένα αριθμό μέτρων που θα μπορούσαν να υιοθετήσουν οι χώρες και τα οποία είναι τα εξής:⁶² α) απαλλοτρίωση της γαιοκτησίας, β) γερή φορολογία, γ) κατάργηση του κληρονομικού δικαιώματος, δ) κατάσχεση της ιδιοκτησίας των φυγάδων, στ) συγκέντρωση της πίστης στα χέρια του κράτους, ε) συγκέντρωση των μέσων μεταφοράς στα χέρια του κράτους, ζ) πολλαπλασιασμός των εθνικών εργοστασίων, η) ίση εργασία για όλους, θ) ενεργοποίηση των γεωργικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων και ι) δημόσια και δωρεάν παιδεία.

Όταν το προλεταριάτο ενωθεί αναγκαστικά σε τάξη και γίνει με μία επανάσταση κυρίαρχη τάξη καταργώντας βίαια τις παλιές παραγω-

---

62. Καρλ Μαρξ-Φρίντριχ Έγκελς, Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, 1982, σελ.72.

γικές σχέσεις, τότε μαζί μ'αυτές θα καταργηθεί και ο λόγος ύπαρξης των ταξικών αντιθέσεων. Θα καταργηθούν μ'αυτόν τον τρόπο οι τάξεις και η ταξική κυριαρχία. Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας με τις τάξεις και τις ταξικές αντιθέσεις, μπαίνει μία ένωση μέσα στην οποία η ελεύθερη ανάπτυξη του κάθε ατόμου είναι προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.

Σε αρκετές περιπτώσεις συγχέεται ο κομμουνισμός με το σοσιαλισμό. Θα πρέπει να σημειώσουμε σ'αυτό το σημείο, ότι οι πρεσβευτές του σοσιαλισμού χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες.⁶³ Η πρώτη αποτελείται από μέλη της φεουδαρχικής και πατριαρχικής κοινωνίας που εξαφανίζεται από τη μεγάλη βιομηχανία. Η κατηγορία αυτή, βγάζει τα συμπεράσματά της κρίνοντας τα κακώς κείμενα της κοινωνίας. Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από οπαδούς της σύγχρονης κοινωνίας τα κακά της οποίας και προκαλούν ανησυχίες (είναι οι λεγόμενοι αστοί σοσιαλιστές). Η τρίτη κατηγορία αποτελείται από δημοκράτες σοσιαλιστές που ακολουθούν τον ίδιο δρόμο με τους κομμουνιστές, στοχεύοντας στην κατάργηση των τάξεων, μέσα από τον επαναστατικό αγώνα της εργατικής τάξης.⁶⁴

Επιπλέον, όσο αφορά τους σοσιαλιστές, αυτοί δύναται να διακριθούν σε μεταρρυθμιστές και επαναστατικούς.⁶⁵ Οι μεταρρυθμιστές δεν αρνούνται ότι το υφιστάμενο κοινωνικό σύστημα είναι άδικο, παρόλα αυτά δε ζητούν την ολοκληρωτή αλλαγή του, αλλά την πιο ικανοποιητική λειτουργία του. Από την άλλη πλευρά, οι επαναστάτες σοσιαλιστές κατηγορούν τους πρώτους ότι προδίδουν τον εργατικό αγώ-

---

63. Καρλ Μάρξ-Φρίντριχ Έγκελς, Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, 1982, σελ.88.

64. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.226.

65. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.78.

να. Διακηρύχτουν ότι εφόσον η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο συνεχίζεται, η πάλη των τάξεων είναι συνεχής και δεν επιτρέπεται καμία συνθηκολόγηση. Ανάμεσα στους επαναστάτες σοσιαλιστές ξεχωρίζουν οι συνδικαλιστές, οι οποίοι καταδικάζουν την πολιτική δράση του σοσιαλισμού.

Σοσιαλισμός και πολιτικός αγώνας της εργατικής τάξης, είναι όροι της ίδιας σημασίας. Σοσιαλιστής είναι εκείνος που παραδέχεται την ανάγκη του πολιτικού αγώνα. Ο πολιτικός αγώνας δεν αποβλέπει στην προσωρινή καλυτέρευση της θέσης του εργάτη, αλλά έχει σκοπό να οργανώσει τους εργάτες έτσι ώστε να καταργήσουν με τη δύναμή τους το κεφαλαιοκρατικό κράτος και να το αντικαταστήσουν με ένα σοσιαλιστικό δημοκρατικό Κράτος,⁶⁶ του οποίου η διεύθυνση θα ανήκει στους εργάτες και χωρικούς. Από την άλλη μεριά, ο συνδικαλισμός έπαψε να είναι μία μορφή του επαναστατικού αγώνα και έγινε μία θεωρία της κοινωνικής επανάστασης. Διακήρυξε ότι για τον αγώνα των εργατών, δεν είναι απαραίτητη η μεσολάβηση των σοσιαλιστικών κομμάτων, αλλά ότι μοναδικό μέσο της κοινωνικής επανάστασης είναι η γενική απεργία των παραγωγικών τάξεων, ως μία επαναστατική τακτική του επαγγελματικού αγώνα των εργατών.

Η γενική απεργία, αποτελεί κατά τους συνδικαλιστές επαναστατικό όπλο στα χέρια του βιομηχανικού προλεταριάτου. Ενώ όμως μπορεί να είναι ο προάγγελος της επανάστασης δεν μπορεί να είναι ολόκληρη η επανάσταση. Αυτό συμβαίνει διότι κατά το Marx, η κοινωνική επανάσταση είναι μία πράξη η οποία θα εξελιχθεί στους δρόμους και όχι μόνο στα εργοστάσια. Η απεργία είναι μόνο μία μορφή της πάλης των τάξεων. Έχει αποτελέσματα οικονομικά και πολιτικά όταν εκτελείται με πειθαρχία. Αποτελεί μικρή μάχη στην οποία ο εργάτης λαμβάνει τις πρώτες ιδέες της μεγάλης κοινωνικής μάχης. Οι

---

66. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.144.

επιτυχίες που προέρχονται από την απεργία είναι προσωρινές. Το τέλος της πάλης των τάξεων και η λύση του κοινωνικού ζητήματος δε θα συμβεί παρά μόνο όταν οι εργάτες καταλάβουν την πολιτική εξουσία και δημιουργήσουν τη σοσιαλιστική Δημοκρατία.

Σκοπός των παραπάνω ιδεολογιών είναι η κατάργηση των τάξεων, μέσω της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας, των μέσων παραγωγής των μέσων μεταφοράς και των μέσων ανταλλαγής των προϊόντων. Σημαντικό μέσο για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι η χρήση της κρατικής εξουσίας. Η χρησιμοποίηση του κρατικού μηχανισμού για τη μετάβαση από την περίοδο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στη σοσιαλιστική, είναι απαραίτητη. Άλλωστε πρέπει να γνωρίζουμε ότι η επέμβαση του κράτους και ο ελεύθερος ανταγωνισμός δε συμβαδίζουν.

Εάν η εργατική τάξη κατέχει στα χέρια της τον κρατικό μηχανισμό, δύναται να το χρησιμοποιεί ως αντίσταση της στην αστική τάξη. Το Κομμουνιστικό Κράτος⁶⁷ είναι απλά ένα όργανο καταπίεσης κατά της αστικής τάξης, σε αντίθεση με το κράτος της κεφαλαιοκρατίας που είναι το όργανο καταπίεσης των εργατικών τάξεων, δηλαδή της πλειοψηφίας του λαού. Άμεσος σκοπός του Κομμουνιστικού Κράτους είναι η εφαρμογή του συστήματος της σοσιαλιστικής παραγωγής. Η εφαρμογή, καθώς και η διεύθυνση της σοσιαλιστικής παραγωγής, γίνεται από τα συμβούλια των διαφόρων κλάδων παραγωγής. Η χρηματική οικονομία, πχ τράπεζες, παύει να είναι στα χέρια των ιδιωτών και γίνεται κτήμα του λαού. Με την εφαρμογή του σοσιαλιστικού συστήματος της παραγωγής, η εργατική τάξη απελευθερώνεται από την εκμετάλλευση του κεφαλαίου. Η εργατική τάξη γίνεται κυρία της τύχης της, καθόσον κατέχει το όργανο και τη δύναμη προστασίας ολόκληρης της εργατικής τάξης, δια του κανονισμού προστατευτικής νομοθεσίας της εργασίας.

---

67. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.230.

Επιπλέον, οι σοσιαλιστές γνωρίζουν ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, οι γάμοι, η θέση της γυναίκας, η θρησκεία κτλ, είναι αποτελέσματα των οικονομικών σχέσεων της κοινωνίας που στηρίζονται στη ατομική ιδιοκτησία. Το Κομμουνιστικό Κράτος θα απελευθερώσει τη γυναίκα από τη σημερινή υποτελή θέση που κατέχει στην κοινωνία, μέσω της οικονομικής της ανύψωσης. Επιπλέον, ο θεσμός του γάμου, σε μία σοσιαλιστική κοινωνία, θα γίνει πραγματικός θεσμός κοινωνικός, της δημιουργίας τέκνων. Η ανατροφή, η προστασία των παιδιών και η εκπαίδευσή τους, θα είναι εγγυημένα από το Κράτος. Ολόκληρο το μέλλον του Κομμουνιστικού Κράτους στηρίζεται στην ταχύτητα με την οποία θα απελευθερώσει το λαό από την πνευματική δουλεία στην οποία έχει ρίξει τον εργαζόμενο λαό η αστική τάξη της κεφαλαιοκρατίας.

Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, κατά το Marx, είναι μία ιστορική κοινωνική σχέση που καλλιεργείται με την υφιστάμενη σε αυτό δυσαρμονία της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής.⁶⁸ Με την αλλαγή της ιδιοκτησίας σε σοσιαλιστική, οι οικονομικοί νόμοι θα παύσουν να είναι ανεξέλεγκτοι και θα λειτουργούν σύμφωνα με την ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου για την παραγωγή καθορισμένης από την κοινωνία ποσότητας αγαθών. Με τη μεταβολή συνεπώς των όρων παραγωγής υπό το καπιταλιστικό σύστημα και την εγκαθίδρυση της σοσιαλιστικής κοινωνίας, θα εξαφανιστούν οι εντός του κεφαλαιοκρατικού συστήματος υφιστάμενες αντινομίες.

Ο Marx δεν πρόβλεψε την εμφάνιση κρατικο-καπιταλιστικών συστημάτων. Γι' αυτόν ο σοσιαλισμός ήταν πρώτα απ' όλα το τέλος των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Μέσα σε μία συνεργατική κοινωνία βασισμένη στην κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους. Ιδιαίτερα σε μία κομμουνιστική κοινωνία το χρηματικό κεφάλαιο⁶⁹ θα εξαφανίζονταν τελικά

---

68. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.161.

69. Πάουλ Μάτικ, Μαρξ Και Κέϋνς, 1981, σελ.362.

και μαζί μ'αυτό και οι μεταμφιέσεις που παίρνει στις οικονομικές συναλλαγές.

Παρόλες πάντως τις ατέλειες της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας, η μαρξιστική σκέψη συνέβαλε στην επιστήμη διότι α) έστρεψε την προσοχή των σύγχρονων οικονομολόγων στην εξελικτική θεώρηση της οικονομίας, β) ασχολήθηκε με την οικονομικοθεωρητική έρευνα και τον κοινωνιολογικό και ιστορικό παράγοντα και γ) έδειξε τη σημασία της εξάρτησης⁷⁰ των κοινωνικών τάξεων. Η εξάρτηση αυτή προκαλεί σημαντικό κόστος στις οικονομικές σχέσεις των τάξεων. Αυτές όμως θα έπρεπε να εναρμονίζονται από το σύγχρονο κράτος, το οποίο αμειβόμενο με το φόρο, θα συνεργεί στο έργο της παραγωγής κοινωνικού προϊόντος και θα επιτυγχάνει συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων.

Μετά το θάνατο του Marx πολλοί ήταν εκείνοι οι οποίοι είτε επέκτειναν τις αντιλήψεις τους, είτε αναθεωρούσαν τις ιδέες του. Ο Edward Bernstein (1850-1932), παρατήρησε ότι η μετάβαση από την άδικη τάξη της κεφαλαιοκρατίας σε μία πιο δίκαιη, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με μία δίκαια κοινωνική πολιτική της οργανωμένης συνδικαλιστικής και πολιτικής δράσης των εργατών. Ο Lenin θεωρούσε τον ιμπεριαλισμό ως το τελευταίο στάδιο του μονοπωλιακού κεφαλαιοκρατισμού και ότι στο σημείο αυτό είναι αναπόφευχτη η προλεταριακή επανάσταση και η επιτυχία της. Ο Stalin υποστήριξε ότι η προλεταριακή επανάσταση είναι δημιούργημα της αγροτικής τάξης και εμφανίζεται στη χώρα εκείνη στην οποία ο ιμπεριαλισμός είναι αδύ-

---

Σύμφωνα με το Marx η επέκταση του κεφαλαίου είναι η κύρια αιτία της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Θεωρούσε ότι το κεφάλαιο χρειάζεται, όχι όμως και οι καπιταλιστές. Η ανάπτυξη της λειτουργίας της διεύθυνσης είναι ένδειξη ότι οι καπιταλιστές έχουν γίνει περιττοί στην οικονομία.

70. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.176.

ναμος. Ο Mao-Tse-Tung, θεωρούσε ότι είναι αδύνατο να οξυνθεί η συνεχής πάλη μεταξύ κεφαλαιοκρατών και προλεταριάτου, λόγω του φόβου του πολέμου.

Παρατηρήθηκε ότι η διατυπωθείσα από το Marx προλεταριακή επανάσταση δεν επαληθεύτηκε εις των πραγμάτων. Οι επαναστάσεις και η επέκταση του κομμουνισμού δεν απέδειξε την ορθότητα της κομμουνιστικής θεωρίας, εφόσον η επέκταση αυτή οφειλόταν κυρίως σε πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα. Για το λόγο αυτό, ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός, επικρίθηκαν σφόδρα. Προκειμένου δε ο Κολακοβόσκι να τονίσει ότι ο σοσιαλισμός είναι αξία επισιμοδομητική και κοινωνική, πέρα από τη δημοκρατία, καθώς και η βασική αρχή για να φτάσει ο κόσμος στο ανώτατο πνευματικό και ηθικό επίπεδο, έγραψε σ'ένα άρθρο του το εξής:⁷¹

“Σοσιαλισμός δεν είναι:

Ένα κράτος ο στρατός του οποίου μπαίνει πρώτος στα εδάφη μίας άλλης χώρας

Ένα κράτος που έχει αποικίες

Ένα κράτος οι γείτονες του οποίου καταρριούνται τη γεωγραφία

Ένα έθνος που καταπιέζει άλλα έθνη

Ένα έθνος που είναι καταπιεσμένο από άλλο έθνος

Ένα κράτος, ο λαός του οποίου παρά τη θέλησή του στέλνεται αλλού

Ένα κράτος που δύσκολα μπορεί να ξεχωρίσει την κοινωνική επανάσταση από την ένοπλη επίθεση

(...)

Ένα κράτος οι πολίτες του οποίου δεν μπορούν να διαβάσουν τα μεγαλύτερα φιλολογικά έργα, ούτε να δούν τα έργα της σύγχρονης ζωγραφικής, ούτε να ακούσουν τα έργα της σύγχρονης μουσικής

Ένα κράτος του οποίου η κυβέρνηση ορίζει τα δικαιώματα των πολι-

---

71. Γ.Μποροβίλος, Από Τον Μαξ Στον Λένιν-Σύγχρονες Μαρτυρίες Για Την Πορεία Του Κομμουνιστικού Φαινομένου, 1981, σελ.85.

τών χωρίς οι πολίτες να μπορούν να ορίζουν τα δικαιώματα της κυβέρνησης

Ένα κράτος στο οποίο τα εκλογικά αποτελέσματα είναι προκαθορισμένα

Ένα κράτος που είναι πάντα ευχαριστημένο από τον εαυτό του
(...)

Ένα κράτος οι εργάτες του οποίου δεν έχουν καμία επίδραση πάνω στην κυβέρνηση

Ένα κράτος ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων αυξάνεται γρηγορότερα από των εργατών

Ένα κράτος που περιλαμβάνει ανθρώπους οι οποίοι πληρώνονται σαράντα φορές παραπάνω από τους άλλους
(...)

Ένα κράτος στο οποίο οι ρατσιστές έχουν απόλυτη ελευθερία

Ένα κράτος στο οποίο βασιλεύει η καταναγκαστική εργασία

Ένα κράτος στο οποίο υπάρχουν φεουδαλικοί δασμοί

Ένα κράτος το οποίο δύσκολα μπορεί να ξεχωρίσει τη σιλαβιά από την ελευθερία
(...)

Προσοχή. Ύστερα απ'όσα προηγούνται θα σας πούμε τι είναι σοσιαλισμός. Σοσιαλισμός λοιπόν είναι ένα καλό πράγμα".

Η σύζευξη της ελεύθερης πρωτοβουλίας και του κρατικού σχεδιασμού που υπάρχει στις μέρες μας, δεν μπορεί να αποτελεί παρά ένα απλό συγκερασμό. Στην πορεία της εξέλιξης το ένα στοιχείο κυριαρχεί στο άλλο. Η γενική τάση προς τον κρατικό καπιταλισμό θα πρέπει να ανασταλεί γιατί η συνεχής επέκταση του ενός συστήματος, συνεπάγεται τη συστολή του άλλου. Ο καπιταλισμός δεν είναι αυτό που συνήθως ήταν και ο σοσιαλισμός, δεν είναι η προβλεφθείσα αταξική κοινωνία της μαρξικής θεωρίας. Ο κύριος πολιτικός και οικονομικός ανταγωνισμός υπάρχει πιο πολύ ανάμεσα στη μικτή οικονομία και τον κρατικό καπιταλισμό και βρίσκει απλά και μόνο έκφραση

στις παραδοσιακές ιδεολογίες⁷² που χώριζαν κάποτε το σοσιαλισμό από τον καπιταλισμό.

---

72. Πάουλ Μάτικ, Μαξ και Κέϋνς, 1981, σελ.327.

2.3. Το φαινόμενο και η ιδεολογία του συνεταιρισμού

Το καπιταλιστικό καθεστώς έχει εισέλθει σε μία οξεία επαναστατική περίοδο, όπου αρκετοί επιθυμούν την κατάρρευσή του. Η κοινωνική επανάσταση είναι παγκόσμιο ιστορικό γεγονός εξελισσόμενο. Οι όροι της κοινωνικής επανάστασης είναι αντικειμενικοί και υποκειμενικοί.⁷³ Οι αντικειμενικοί όροι αναφέρονται στην αναγνώριση της χρεωκοπίας του αστικού καθεστώτος που είναι ανίκανο να συνδιάσει με τον καλύτερο τρόπο τις παραγωγικές δυνάμεις και τη διανομή του εθνικού πλούτου. Οι δε υποκειμενικοί όροι αφορούν τον βαθμό ωριμότητας της εργατικής τάξης και ιδιαιτέρως του προλεταριάτου.

Ο βαθμός ωριμότητας της εργατικής τάξης και του προλεταριάτου κρίνεται από το βαθμό της ικανότητάς του να καθοδηγήσει τον εαυτό του στον αγώνα κατά της αστικής τάξης. Ο υποκειμενικός αυτός όρος της κοινωνικής επανάστασης, έχει ένα χαρακτηριστικό γνώσμα, την ανάδειξη του προλεταριάτου ως οργανωτική δύναμη ύστερα από μία οικονομική ή εθνική κρίση.

Οι επαγγελματικοί παρόλα αυτά αγώνες της εργατικής τάξης δεν είναι καθόλου συνειδητοί. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι περιστρέφεται, η εργατική τάξη, και εξελίσσεται με μεγάλη ταχύτητα, έχοντας αποκτήσει δικούς της οικονομικούς οργανισμούς, τους συνεταιρισμούς.

Η ιδέα του συνεταιρισμού είναι μία ειδική μορφή συνεργατισμού, δηλαδή της ένωσης ατόμων που συμφωνούν με τη σκέψη πως με την ένωσή τους, αυξάνεται η αποδοτικότητα τους.⁷⁴ Κίνητρο για τη συνένωσή τους σε οργανώσεις κοινωνικής μορφής, είναι η κάλυψη των αναγκών τους, η φύση των οποίων καθορίζει και το είδος και τον

---

73. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.236.

74. Δ.Θ.Πάνου, Οι Γεωργικοί Συνεταιρισμοί Εώς Την Ίδρυση Της Αγροτικής Τράπεζας Της Ελλάδας, 1981, σελ.20.

τρόπο της συνένωσής τους. Είναι δε σημαντικό να υπάρχει στα άτομα η πεποίθηση ότι η ευημερία τους μπορεί να πραγματοποιηθεί με την ένωσή τους.

Το βασικό υπόβαθρο του Συνεργατισμού είναι η βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης του ανθρώπου, ενός ανθρώπου που θα είναι ελεύθερος και θα δρά συλλογικά. Καλύπτει ως ιδεολογία ολόκληρο το υπάρχων κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και τις εκφάνσεις του σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς δεν έχει σαφή όρια.

Ο δε συνεταιρισμός σε αντίθεση με το συνεργατισμό, έχει όρια αρχές, κανόνες, διαφορετικές μορφές. Αναφέρεται σε μία μορφή οικονομικής και κοινωνικής συνεργασίας των ατόμων, μέσω μίας ιδιόμορφης οικονομικής οργάνωσης.

Ως κοινωνικό φαινόμενο, παρουσιάστηκε σχεδόν ταυτόχρονα με τις νέες καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και άρχισε να εξελίσσεται παράλληλα με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, σε μία οικονομική οργάνωση των εργαζομένων, με σκοπό την αντιμετώπιση της εκμετάλλευσης της, τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης και την άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου. Αποτέλεσε και αποτελεί μέσο άμυνας⁷⁵ των εργαζομένων κατά της εκμετάλλευσής τους από το μεγάλο κεφάλαιο, τα μονοπώλια και τις πολυεθνικές εταιρίες.

Στηρίζεται στη συνεργασία, νοούμενη ως την κοινή δράση των πιο πολλών ανθρώπων στην ίδια διαδικασία παραγωγής. Η συνεργασία υπήρχε σε όλα τα οικονομικοκοινωνικά συστήματα, ο δε όμως συνεταιρισμός ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης, την εφάρμοσε μέσω της ελεύθερης ένωσης των εργαζομένων, οι οποίοι έχουν κάποιους κοινούς σκοπούς. Γνωρίζουμε ότι η συλλογικότητα προηγείται της ατομικότητας και ότι ο ατομικά οικονομικός άνθρωπος εμφανίζεται ως προϊόν

---

75. Π.Αβδελίδη, Αγροτικοί Συνεταιρισμοί-Συνεταιρισμός, 1985, σελ.9.

ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΦΟΡΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΑΡΧΙΚΗ Η ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΔΕΛΤΟΣΗ

Α. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ 35		
Ν.Π.Δ. ΔΗΛΩΣΗ	ΑΦ. ΦΟΡΟΥ	ΑΦ. ΤΡΟΠΟΠ.
ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	46797405	205367
1998	10 / 302	20046

Β. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΟΥ 82756			
ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ	ΑΝΑΣΤ. ΓΕΩ	ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ	ΜΗΧΑΝ
ΑΘΗΝΟΔΩΡΟΥ	39	16341	ΗΛΙΟΥΠΟΛΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΦΟΡΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ		ΠΟΣΑ	ΚΥΡΙΟΣ ΦΟΡΟΣ	ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΗ ΦΟΡΟΥ	ΛΟΙΠΑ ΣΥΜΒΕΒΑΙΟΥΜΕΝΑ ΠΟΣΑ ΠΙΣΤ. Ο.Γ.Α.	ΣΥΝΟΛΟ
		Ατομικά και παιδιών	Της συζύγου			
Ν.Π.Δ. ΔΗΛΩΘΕΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	3.395.983	1.364.475				
ΡΟΣΤ. ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ	685.146		566.716			566.716
ΕΙΣΦΕΙΣ - ΕΚΠ/ΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	2.710.837	1.364.475				
ΕΡΩΛΟΓΗΤΕΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	90.126	474				
ΚΑΡΑΣ	33.644	474	16.660			16.660
ΡΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΦΟΡΟ	56.482					
ΡΟΣ ΠΟΥ ΑΝΑΛΟΓΕΙ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛ/ΚΟΣ	623.198	17.537	583.376			583.376
ΡΟΣ ΠΟΥ ΠΑΡΑΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ... ΚΤΛ.	-566.716	-16.660				

ΤΕΛΙΚΟ ΠΟΣΟ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ 583.376

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΩΝ, ΜΕΙΩΣΕΩΝ, ΕΚΠΤΩΣΕΩΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ, ΦΟΡΩΝ ... ΚΤΛ.

ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	Ατομικά και παιδιών	Της συζύγου	4. ΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΕΚΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	Ατομικά και παιδιών	Της συζύγου
ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ		1.364.475	ΕΙΣΦΟΡΕΣ ΣΕ ΑΣΦ. ΤΑΜΕΙΑ	445.146	
ΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΠΑΓΓ/ΜΑΤΑ	3.395.983		ΕΝΟΙΚΙΟ ΚΥΡΙΑΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	240.000	
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	3.395.983	1.364.475	Σ Υ Ν Ο Λ Ο	685.146	
ΔΗΛΩΘΕΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	3.395.983	1.364.475	ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ ΖΩΗΣ		129.326
ΚΑΘΑΡΙΣΤΑ ΕΣΟΔΑ ΑΤΟΜ ΕΠ	6.438.983		ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΥΠΟΧΡ.-ΣΥΖΥΓ.	126.214	50.711
ΡΟΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ-ΣΥΜΠΛ/ΚΟΣ-ΠΡΟΚ/ΛΗ			ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΙΩΣΗΣ ΦΟΡΟΥ		
ΡΟΣ ΚΛΙΜ. ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	90.126	474	ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΕΚΝΩΝ	1	
ΙΩΣΗ ΤΕΚΝ.-ΑΠΟΔ.-ΑΣΦΑΛ	33.644	474	ΜΕΙΩΣΗ ΦΟΡΟΥ ΓΙΑ ΤΕΚΝΑ	20.000	
ΡΟΣ ΠΟΥ ΑΝΑΛΟΓΕΙ	56.482		ΜΕΙΩΣΗ ΦΟΡΟΥ ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΩΝ		474
			ΜΕΙΩΣΗ ΦΟΡΟΥ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ	13.644	
5. ΦΟΡΟΣ ΠΟΥ ΠΑΡΑΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ... ΚΤΛ.			ΑΠΟ ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ		17.537
ΑΠΟ ΕΜΠ ΕΠΙΧ-ΥΠΕΡ/ΜΑ ΑΥΤ			ΑΠΟ ΕΜΠ ΕΠΙΧ-ΥΠΕΡ/ΜΑ ΑΥΤ	623.198	
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	623.198	17.537	Σ Υ Ν Ο Λ Ο	623.198	17.537

(21038/99)
ΑΘΗΝΑ 16.06.98

ΜΕΝΤΟΛΗ ΥΠΟΥΡΓΟΥ
Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΠΑΝ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

του πολιτισμού. Μορφές επομένως αρχέγονες συνεταιρισμών, υπήρξαν στα βάθη των αιώνων.

Ήδη στην αρχαιότητα και συγκεκριμένα στην αρχαία Αίγυπτο, οι λεγόμενες "Συντεχνίες"⁷⁶ οι οποίες όμως λειτουργούσαν υπό κρατική πίεση άμασαν κατά την ανάπτυξή τους. Στην αρχαία Ελλάδα, οι "Θίασοι", οι "Ερανικοί Σύλλογοι" κτλ, λειτουργούσαν όπως οι σημερινοί συνεταιρισμοί. Πρέπει ακόμα να τονιστεί ότι η ανάγκη της αναγνώρισης του δικαιώματος της συσσωμάτωσης σε όλους τους πολίτες, αποτέλεσε την πρώτη νομοθετική αναγνώριση της αρχής της προσωπικής ελευθερίας στην οποία στηρίζεται ο συνεταιρισμός. Επιπλέον στην αρχαία Ρώμη λειτουργούσαν διάφορες ενώσεις ομοιοεπαγγελματιών, οι λεγόμενες "Collegia".

Παρόλα αυτά, την εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος, δηλαδή την οργανωμένη δράση και συνεργασία των συνεταιρισμών, μπορούμε να τη διακρίνουμε σε τέσσερις περιόδους⁷⁷. Η πρώτη περίοδος καλύπτει την εποχή του προμονοπωλιακού καπιταλισμού (μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα), στην οποία το συνεταιριστικό κίνημα ήταν στο στάδιο της γέννησης και της διαμόρφωσής του. Η δεύτερη περίοδος καλύπτει την περίοδο του περάσματος από τον καπιταλισμό στο ιμπεριαλιστικό στάδιο ανάπτυξής του, κατά το οποίο δημιουργήθηκαν οι συνεταιρισμοί όλων των μορφών στις πιο πολλές χώρες του κόσμου. Η τρίτη περίοδος εντοπίζεται στην κρίση του καπιταλισμού και καλύπτει την περίοδο του μεσοπολέμου και τέλος η τέταρτη περίοδος αρχίζει στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι σήμερα. Την τελευταία αυτή περίοδο, το συνεταιριστικό κίνημα γνώρισε τη μεγαλύτερη ανάπτυξή του.

---

76. Σ.Α.Μαριάδης, Συνεταιρισμοί-Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή-Η Τρίτη-Εναλλακτική Λύση, 1992, σελ.18.

77. Π.Αβδελίδη, Αγροτικοί Συνεταιρισμοί-Συνεργατισμός, 1985, σελ.12.

Το Συνεταιριστικό Κίνημα, πιο αναλυτικά, γεννήθηκε πριν από εκατόν πενήντα χρόνια, σε παρόμοιες για την εποχή εκείνη, οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές συνθήκες. Γεννήθηκε από το φόβο ότι η νέα τεχνολογία θα οδηγούσε σε ευρείας κλίμακας υποκατάσταση της εργασίας από το κεφάλαιο στην παραγωγή και στη διανομή αγαθών και υπηρεσιών. Με την τεράστια συμπύεση της αμοιβής εργασίας και την επικράτηση συνθηκών μαζικής φτώχειας και απελπισίας στη δεκαετία του 1840, γνωστή και ως "Δεκαετία της Πείνας", εξαπλώθηκε σ'ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Εδραιώθηκε τέλος, όταν η ορμητική έλευση του "Δευτέρου Κύματος;" δηλαδή της Βιομηχανικής Επανάστασης, επέβαλε όρους και συνθήκες διαβίωσης ιδιαίτερα σκληρές και αντίξοες στη μεγάλη μάζα των αγροτών και εργατών. Υπό την έννοια αυτή, ο συνεταιρισμός υπήρξε πάντα και παραμένει γέννημα της ανάγκης.

Ο συνεταιρισμός υπήρξε πάντα ο κατεξοχήν θεσμός της ενότητας ενοποίησης και ολοκλήρωσης των μικρών, αδύναμων, διασπασμένων και διασκορπισμένων οικονομικών δυνάμεων, οι οποίες μπορούν μέσα από την ενεργή, ισότιμη και ειλικρινή συνεργασία τους όχι μόνο να αποκτήσουν τα πλεονεκτήματα των μεγάλων οικονομικών μονάδων, αλλά και να επιβάλλουν τους όρους και τις συνθήκες ενός υγιούς ανταγωνισμού.

Έχει επικρατήσει ιστορικά να δεχόμαστε απαρχή των σύγχρονων συνεταιριστικών μορφών οικονομικής οργάνωσης, την ίδρυση του πρώτου συνεταιρισμού από τους Δίκαιους Σιαπανείς της Ροτσντέϊλ, στην ομόθυμη πόλη της επαρχίας του Λάνιαστερ στην Αγγλία. Σύμφωνα με τον ιστορικό C.J.Holyoake, στο τέλος του 1843, μερικοί άνεργοι υφαντές, απογοητευμένοι από την κοινωνική κατάσταση της περιόδου εκείνης, διερευνούσαν τι θα μπορούσαν να κάνουν για να βελτιώσουν την επαγγελματική τους κατάσταση. Θέλοντας ν'αρχίσουν τον αγώνα της ζωής τους μόνοι τους χωρίς να εξαρτώνται από τους βιομήχανους και τους εμπόρους, γράφτηκαν για μία εβδομαδιαία εισφορά αξίας

δύο πεννών ο καθένας. Με το συγκεκριμένο αυτό ποσό, σχημάτισαν το πρώτο τους κεφάλαιο και κατόρθωσαν στις 24 Οκτωβρίου του 1844 να δημιουργήσουν τον Συνεταιρισμό των Δίκαιων Σκιαπανέων. Στόχος και σκοπός του συνεταιρισμού ήταν να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις οι οποίες και θα συμβάλουν στην κοινωνική και οικονομική βελτίωση των μελών τους.

Οι βασικοί στόχοι του συνεταιρισμού αυτού ήταν οι εξής:⁷⁸ α) η ίδρυση ενός συνεταιριστικού καταστήματος με είδη διατροφής, β) η ανέγερση ή αγορά κατοικιών για τα μέλη, γ) η παραγωγή διαφόρων ειδών μέσα από ιδιόκτητες εγκαταστάσεις ώστε να δημιουργηθεί μία πληθώρα θέσεων εργασίας, δ) η αγορά ή ενοικίαση εκτάσεων για καλλιέργεια γεωργικών προϊόντων, ε) η δημιουργία οικισμού για την εγκατάσταση όλων των μελών, στ) τέλος η δημιουργία ενός πανδοχείου που θα το διαχειρίζονταν τα μέλη του συνεταιρισμού. Βέβαια οι Σκιαπανείς της Ροσοντέϊλ ήταν ήδη επηρεασμένοι από τις αρχές του συνεργατισμού τις οποίες και διατύπωσαν κατά καιρούς φωτισμένοι άνθρωποι της περιόδου εκείνης που εντοπίζονται στην Αγγλία, στη Γαλλία, στη Γερμανία και σε άλλες χώρες.

Στην Αγγλία, όπου η εξαθλίωση που ακολούθησε τη βιομηχανική επανάσταση μάστιζε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, έζησαν και ανέπτυξαν τις θεωρίες τους, δύο σπουδαίοι Συνεταιριστές-Μεταρρυθμιστές, ο R.Owen και ο W.King.

Ο Robert Owen (1771-1858), χαρακτηρίστηκε ως ουτοπιστής από πολλούς μελετητές του έργου του και αυτό εξαιτίας των τολμηρών ιδεών του περί αντικατάστασης του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά. Ήταν υπέρ της κατάργησης των μεσαζόντων και του κέρδους, το οποίο και θεωρούσε κινητήριο δύναμη για τον οικονομικό αγώνα μεταξύ ατόμων, τάξεων και λαών. Στόχευε να βελτιώσει τις συνθήκες δια-

---

78. Σ.Λ.Μαριιάδης, Συνεταιρισμοί-Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή-Η τρίτη-Εναλλακτική Λύση, 1992, σελ.63.

βίωσης των παιδιών, των γυναικών και των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων γενικότερα. Για το λόγο αυτό, κατάφερε να μειώσει τις ώρες εργασίας των παιδιών, να τους εξασφαλίσει δωρεάν διαπαιδαγώγηση, δημιούργησε σύστημα κοινής ιατρικής περίθαλψης, κατασκεύασε κατοικίες και άλλα έργα κοινωνικής και εργασιακής δομής για τους εργάτες και κατόρθωσε να μειώσει τις ώρες εργασίας των εργαζομένων, από 17 σε 10 περίπου ώρες. Επιπλέον, πίστευε ότι για να αλλάξουμε τον άνθρωπο, θα πρέπει να έχουμε αλλάξει πρωτίστως το περιβάλλον. Προέβλεπε στο πρόγραμμά του τη δημιουργία συνεταιριστικών χωριών,⁷⁹ στα οποία θα υπήρχε κοινοκτημοσύνη και τα οποία θα λειτουργούσαν με συνεταιριστικές αρχές. Τέλος τους κλασσικούς συνεταιρισμούς τους έβλεπε να ολοκληρώνονται με το πέρασμα του χρόνου στους παραγωγικούς συνεταιρισμούς, όπου πίστευε ότι μέσα σ'αυτούς θα εδραιωνόταν ένα Συνεταιριστικό Κοινωνικοοικονομικό Σύστημα βασισμένο στη συνεργασία, στην αυτοβοήθεια και στην ισοτιμία.

Ο W. King (1786-1856), επηρεάστηκε από τον R.Owen, πίστευε όμως ότι η συνεταιριστική εργασία μπορεί να προοδεύσει μόνο όταν συνοδεύεται από συναδελφοσύνη και αγάπη για τον πλησίον. Το περιεχόμενο του συνεταιρισμού θα ολοκληρωθεί μόνο εφόσον οι άνθρωποι εντάξουν τα ατομικά τους συμφέροντα κάτω από τα συμφέροντα του συνόλου. Υπεράσπιζε την αρχή της αυτοβοήθειας, δημιούργησε προ-συνεταιριστικά σχήματα οικονομικών οργανισμών και θεωρήθηκε ως ο πατέρας των καταναλωτικών συνεταιρισμών.

Στη Γαλλία ο Charles Fourier (1772-1837), φρονούσε ότι οι μεσάζοντες απασχολούνταν αντιπαραγωγικά και ότι ο άνθρωπος που είναι προορισμένος από τη φύση του να ευτυχίσει, παραγκωνίζεται από την ελεύθερη οικονομία που τον εξοστρακίζει. Θεωρούσε ότι μόνο οι συνεταιρισμοί θα μπορούσαν να εξισορροπήσουν τις αντιθέσεις μετα-

---

79. Σ.Λ.Μαριάδης, Συνεταιρισμοί-Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή-Η τρίτη-Εναλλακτική Λύση, 1992, σελ.50

ξύ των ανθρώπων και έθιξε τη δημιουργία ενός συνεταιριστικού μοντέλου που θα ονομαζόταν "Φάλαγγα" και που η γη και όλα τα μέσα παραγωγής θα ήταν κοινή περιουσία όλων.

Ο Louis Blanc (1813-1882), προώθησε τον παραγωγικό συνεταιρισμό ως τον πιο ολοκληρωμένο από όλους τους συνεταιρισμούς. Ήταν κατά του ελεύθερου ανταγωνισμού, δε δέχονταν να εξαφανίζονται από την αγορά οι μικρές επιχειρήσεις και ήταν εναντίον της τοκογλυφίας. Πρότεινε τη δημιουργία "βιομηχανικών εργαστηρίων" (παραγωγικοί συνεταιρισμοί), όπου βασικές αρχές είναι αυτές της αδελφότητας, της αυτοβοήθειας και της αμοιβαιότητας. Ο ρόλος του κράτους είναι σημαντικός και έγκνεται στη χρηματοδότηση των συνεταιρισμών. Στόχος τους ήταν η συνεταιριστικοποίηση της οικονομίας, όπου τα μέσα παραγωγής θα βρίσκονταν στα χέρια των συνεταιρισμών και ο ανταγωνισμός και η εκμετάλλευση θα είχαν εξαλειφθεί.

Στη Γερμανία ύστερα από την πτώση του συντεχνιακού καθεστώτος και τις απελπιστικές για τους εργάτες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, ο Hermann Schulze-Delitzsch (1808-1883), χαρακτηρίστηκε ως ο ιδρυτής των γερμανικών συνεταιρισμών. Πρωτοστάτησε θεσπίζοντας το συνεταιριστικό νόμο. Θεωρούσε ότι οι συνεταιρισμοί δίνουν τη δυνατότητα στους μικρούς επιχειρηματίες να έχουν αυτονομία και να μπορούν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό. Δημιούργησε τις "Λαϊκές Τράπεζες" οι οποίες ήταν σύλλογοι προκαταβολών που δάνειζαν τα απαιτούμενα κεφάλαια στους συνεταιρισμούς. Διατύπωσε τις βασικές αρχές του συνεταιριστικού συστήματος, όπου ήταν η αυτοβοήθεια, η αυτοδιοίκηση, η αυτοευθύνη, η αμοιβή του συμμετοχικού κεφαλαίου, η μεγάλη ακτίνα δράσης και η αμοιβή των αιρετών στελεχών. Απώτερος στόχος του, ήταν να δημιουργήσει μία μεσαία κοινωνική τάξη, η οποία θα λειτουργούσε εξισορροπητικά ανάμεσα στην ανώτερη και την εργατική τάξη, γι' αυτό και όλες οι "Λαϊκές Τράπεζες" και οι συνεταιρισμοί που προέβλεπε έχουν ενσωματωθεί στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα.

Πρωτεργάτης των γεωργικών συνεταιρισμών στη Γερμανία θεωρείται ο Friedrich-Wilhelm Raiffeisen (1818- 1888). Διέκρινε τους συνεταιρισμούς σε Εμπορευματικούς Συνεταιρισμούς, που ασχολούνται με τη διαχείριση προϊόντων για λογαριασμό των μελών τους, σε Συνεταιρισμούς Παροχής Υπηρεσιών, όπως είναι οι συνεταιρισμοί Αλληλασφάλισης κτλ, καθώς και σε Πιστωτικούς Συνεταιρισμούς ή Ταμεία Ραϊφφάιζεν.⁸⁰ Δημιούργησε Συλλόγους Βοήθειας, Κοινοφελείς Συλλόγους, Δανειοδοτικά Ταμεία κ.α. Στηρίχθηκε για τα συνεταιριστικά αυτά μοντέλα στις αρχές της αυτοβοήθειας, της αυτοδιοίκησης, της αυτοευθύνης, της αμοιβαιότητας, της τοπικής ακτίνας δράσης, στη μη αμοιβή των αιρετών στελεχών, στη μη διανομή των κερδών, στον αυτοέλεγχο και στη διπλή αποστολή του συνεταιρισμού, την οικονομική και την ηθική.

Δημιουργός της Γερμανικής Δημοκρατικής Εργατικής Κίνησης, ήταν ο Ferdinand Lassalle (1825-1864), ο οποίος και διακήρυξε ότι μέσω του παραγωγικού συνεταιρισμού μπορεί να ολοκληρωθεί η Σοσιαλκοινωνικοοικονομική μεταρρύθμιση του. Διαχώριζε την κοινωνία σε δύο βασικές τάξεις, σε αυτή που έχει στην κυριότητά της τα μέσα παραγωγής και σ'αυτήν που διαθέτει την εργασία και αποζεί από αυτήν. Διατύπωσε το "Συζυγικό Νόμο Αμοιβής" που υποστηρίζει ότι λόγω των χαμηλών μισθών οι εργάτες δε θα δημιουργούσαν οικογένειες εφόσον δε θα μπορούσαν να τις συντηρήσουν, με αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού τους και την ασύμφορη για τους εργοδότες αύξηση του μισθού τους. Θεωρούσε ότι ο καταναλωτικός συνεταιρισμός είναι περιττός, διότι, ότι ο εργάτης θα κέρδιζε ως καταναλωτής θα το έχανε ως παραγωγός. Θεωρείται πρόδρομος του Συνεργατικού Σοσιαλισμού, εφόσον διακήρυττε ότι για να εφαρμόσει το προλεταριάτο το Συνεταιριστικό Πρόγραμμα Παραγωγής, θα πρέπει να κατακτήσει την

---

80. Σ.Α.Μαριάδης, Συνεταιρισμοί-Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή-Η τρίτη-Εναλλακτική Λύση, 1992, σελ.106.

κρατική εξουσία.

Επιπλέον ο Johann-Heinrich Pestalozzi (1746-1827) στην Ελβετία και ο Luigi Luzzatti (1841-1927) στην Ιταλία, ασχολήθηκαν με τους συνεταιρισμούς επιδιώκοντας μία καλύτερη και δικαιότερη κοινωνία. Στην Ελλάδα η "Κοινή Συντροφιά και Αδελφότητα Αμπελακίων" το 1780, αποτέλεσε ένα πρωτοποριακό παράδειγμα αλληλοβοήθειας για την οργάνωση και χρηματοδότηση των παραγωγών βαμβακερού νήματος.

Χωρίς αμφιβολία, το συνεταιριστικό κίνημα σε κάθε χώρα έχει τα δικά του χαρακτηριστικά, τη δική του διαδρομή και παράδοση. Βασισμένοι σε αρχές, υπακούοντας σε ειδικούς τρόπους οργάνωσης και νομικούς κανόνες διαφορετικούς από εκείνους που διέπουν τις κεφαλαιουχικές εταιρίες, οι συνεταιρισμοί διαδραματίζουν σε όλα τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό ρόλο.

Οι αρχές που ακολουθούν και στις οποίες βασίζονται και βασίζονταν οι συνεταιρισμοί, διατυπώθηκαν το 1937 στο Λονδίνο, από την Κεντρική Επιτροπή της Διεθνούς Συνεταιριστικής Ένωσης.⁸¹ Οι αρχές αυτές ήταν οι εξής: 1) ελεύθερη προσχώρηση, 2) δημοκρατική διαχείριση, 3) επιστροφές πλεονασμάτων ανάλογα με τη συνεργασία, 4) περιορισμένος τόκος, 5) πολιτική και θρησκευτική ουδετερότητα, 6) πώληση τρις μετρητοίς, 7) ανάπτυξη της εκπαίδευσης, 8) περιουσία αδιαίρετη, 9) εμπόριο αποκλειστικά με τα μέλη, 10) εικούσια προσχώρηση και 11) πώληση στις τιμές της ελεύθερης αγοράς. Από αυτές, οι τέσσερις πρώτες είναι υποχρεωτικές, οι τρεις επόμενες συνιστώμενες και οι τέσσερις τελευταίες αμφισβητούμενες.

Οι αρχές αυτές τροποποιήθηκαν το 1966 στο 23ο Συνέδριο της

---

81. Γ.Χρ.Δασιάλου, Αστικοί Και Γεωργικοί Συνεταιρισμοί, 1992, σελ.93.

Η Διεθνής Συνεταιριστική Ένωση είναι μία διεθνής μη κυβερνητική οργάνωση, με μέλη εθνικές ή περιφερειακές ενώσεις ή ομοσπονδίες συ-

Διεθνούς Συνεταιριστικής Ένωσης στις εξής: 1) ανοικτή πόρτα, 2) ένα μέλος-μία ψήφος, 3) περιορισμένος τόκος στο συνεταιριστικό κεφάλαιο, 4) διανομή πλεονασμάτων ανάλογη με τη συμμετοχή, 5) εκπαίδευση, 6) διασυνεταιριστική συνεργασία.

Η αρχή της ανοικτής πόρτας δηλώνει ότι η συμμετοχή σ'ένα συνεταιρισμό είναι δυνατή σε όλους, χωρίς την ύπαρξη περιορισμών, κοινωνικών, πολιτικών, θρησκευτικών, κτλ. Στην αρχή αυτή επομένως έχουν ενσωματωθεί δύο άλλες γενικότερες αρχές, η αρχή της ουδετερότητας και της προαιρετικότητας. Η δεύτερη αρχή ορίζει ότι εφόσον οι συνεταιρισμοί είναι δημοκρατικές ενώσεις, τα μέλη τους έχουν το ίδιο δικαίωμα ψήφων και τα ίδια δικαιώματα κατά τη συμμετοχή τους σε διαδικασίες αποφάσεων σε θέματα που αφορούν το συνεταιρισμό. Η τρίτη αρχή δηλώνει ότι το συμμετοχικό κεφάλαιο θα πρέπει να τοκίζεται με ένα πολύ περιορισμένο επιτόκιο και αυτό γιατί τα οικονομικά οφέλη των συνεταιρισμών προέρχονται από την ειμετάλλευση των συνεταιρισμών και όχι από την ειμετάλλευση του κεφαλαίου. Σύμφωνα με τη διανομή των πλεονασμάτων, αυτή πραγματοποιείται ανάλογα με το ύψος των δοσοληψιών που είχαν τα μέλη με το συνεταιρισμό τους και όχι ανάλογα με το κεφάλαιο με το οποίο συμμετείχαν σ'αυτόν. Επιπλέον, όπως φαίνεται από την πέμπτη αρχή, είναι σημαντική η διαπαιδαγώγηση και η ενημέρωση των μελών των αιρετών στελεχών, των υπαλλήλων των συνεταιρισμών και του κοινού τους. Το υλικό δε της διδασκαλίας θα πρέπει να πηγάζει από τις οικονομικές και δημοκρατικές αρχές και μεθόδους της συνεταιριστικής κίνησης. Τέλος όλες οι συνεταιριστικές οργανώσεις θα πρέπει να συνεργάζονται ενεργά με κάθε δυνατό τρόπο με άλλους συνεταιρισμούς σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των μελών τους.

νεταιρισμών ή και ενώσεις προσώπων, που όλες στοχεύουν στην προώθηση των συνεταιρισμών.

Οι συνεταιριστικές αυτές αρχές, ή κανόνες, ή ρήτρες, ταυτίζονται, όσο αφορά το περιεχόμενό τους, με την έννοια, το περιεχόμενο και την άσκηση του συνεταιριστικού δικαιώματος. Το δικαίωμα συμμετοχής σε συνεταιριστικές εταιρίες, καθώς και η ανάπτυξη και οι δραστηριότητές της, αποτελούν ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα που προβλέπεται και προστατεύεται από το Σύνταγμα.

Η νομοθετική πρόβλεψη της σύστασης και λειτουργίας των συνεταιριστικών εταιριών, έχει σήμερα γενικευτεί σε παγκόσμιο επίπεδο και το συνεταιριστικό δίκαιο είναι κλάδος ξεχωριστός πλέον του ιδιωτικού ενδοτικού δικαίου, με οικονομικό, επιχειρησιακό και εμπορικό περιεχόμενο, που εδράζεται στην ελευθερία των συναλλαγών και στην ελεύθερη βούληση των ενδιαφερομένων, με μόνο περιορισμό τα χρηστά ήθη και τη δημόσια τάξη.

Επόμενο είναι και οι δραστηριότητες των συνεταιρισμών να ανήκουν στην ιδιωτική οικονομία και να διαφέρουν ριζικά από τους σκοπούς, τον τρόπο διοίκησης, τις εφαρμοζόμενες διατάξεις και τα μέσα δράσεως τόσο των ιδιωτικών κερδοσκοπικών εταιριών, όσο και των κρατικών ή δημόσιων επιχειρήσεων. Ο συνεταιρισμός όμως παρά τη διάκρισή του από τις μεν και από τις δε, σε επίπεδο δομών, συνεργάζεται μαζί τους σε ισότιμη βάση και διαπλέκεται εάν το επιθυμεί σε μικτές εταιρίες.

Οι συνεταιριστικοί κανόνες αποτελούν από νομική πλευρά την πηγή του συνεταιριστικού δικαίου κάθε χώρας και τις κατευθυντήριες οδηγίες για τη σύσταση, διοίκηση, διαχείρηση και λειτουργία κάθε συνεταιριστικής οργάνωσης. Το βασικό χαρακτηριστικό τους είναι ότι καθορίζονται από τα συμβαλλόμενα μέρη της Διεθνούς Συνεταιριστικής Ένωσης. Οι κυρώσεις για την παράβαση των κανόνων από μία οργάνωση-μέλος είναι χαλαρές και ατελέσφορες, διότι δεν υπάρχουν όργανα για να διαπιστώσουν τις παραβιάσεις, ούτε και διαδικασίες για να επιβάλουν κυρώσεις.

Μία διαχρονική θεώρηση των συνεταιριστικών κανόνων αποδεικνύ-

ει ότι τα τελευταία 150 χρόνια (ξεκινώντας από το 1844, έτος ίδρυσης του πρώτου καταναλωτικού συνεταιρισμού στην Αγγλία), οι συνεταιριστικοί κανόνες είναι αντικείμενα διαριών αντιθέσεων, τροποποιήσεων, προκειμένου το συνεταιριστικό σύστημα να επιβιώσει και να προσφέρει χρήσιμες υπηρεσίες στα μέλη του που το υιοθετούν, το ενσαρκώνουν και το υπηρετούν.

Το θέμα της συνεταιριστικής νομοθεσίας, είναι πάντα επίκαιρο και αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα για την ομαλή λειτουργία και ανάπτυξη του τομέα της οικονομίας που ελέγχεται από τους συνεταιρισμούς. Σήμερα, η ανάπτυξη των συνεταιριστικών επιχειρήσεων, οι πολύπλοκες δραστηριότητες, τα διαπλεκόμενα συμφέροντα και οι επιταγές της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, επιβάλλουν επιτακτικά τη χάραξη συνεχούς νομοθετικής πολιτικής.

Το περιεχόμενο των νομοθεσιών στο συνεταιριστικό τομέα εξασφαλίζει συνταγματικά το δικαίωμα των πολιτών να συμμετέχουν στο συνεταιρισμό καθώς και το δικαίωμα των συνεταιρισμών να λειτουργούν με τους ίδιους όρους που λειτουργούν και οι οικονομικές εταιρίες άλλων τομέων της οικονομίας. Πρόκειται για ανάγκη και συλλογικό κοινωνικό δικαίωμα κι υποστηρίζεται από την πολιτική και νομική επιστήμη.

Η συνεταιριστική νομοθεσία που διαμορφώνεται είναι μεν ιδιωτική, έχει όμως ιδιαίτερη φύση, περιεχόμενο και σύστημα. Το συνεταιριστικό δίκαιο αποτελεί χωριστή ενότητα του ιδιωτικού δικαίου και προάγεται από εξειδικευμένους επιστήμονες και Ινστιτούτα ή Κέντρα. Συμπληρώνεται και από άλλα τμήματα, όπως το εμπορικό δίκαιο (ιδιαίτερα για την περίπτωση της πτώχευσης), από τον αστικό κώδικα (περίπτωση δικαιοπρακτικής ικανότητας), τον εργατικό κώδικα (όροι εργασίας και αμοιβής του εργατικού προσωπικού) και τον ποινικό κώδικα.

Η συνεταιριστική νομοθεσία εισάγει ουσιαστικό κυρίως και όχι διοικητικό ή διαδικαστικό δίκαιο. Το αντικείμενο του δικαίου αυ-

τού είναι οικονομικής και αναπτυξιακής φύσεως. Επιπλέον η συνεταιριστική νομοθεσία πρέπει να είναι ενιαία για όλες τις κατηγορίες των συνεταιρισμών. Κάθε κατηγορία συνεταιριστικών οργανώσεων με τις ιδιαιτερότητες που τη χαρακτηρίζουν και τις αναγκαιότητες που την απασχολούν, αποτελεί αντικείμενο διατάξεων. Υπουργικές Αποφάσεις συμπληρώνουν τα Διατάγματα και το σύνολο των νομοθετημάτων και των αποφάσεων αποτελούν τον κορμό του συνεταιριστικού δικαίου.

Πιο συγκεκριμένα, το νομικό πλαίσιο για τους συνεταιρισμούς ισχύει από το 1914, όπου έγινε και η επικύρωσή του από το Βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄ και περιέχει 95 άρθρα χωρίς τίτλους, ενταγμένα σε 6 κεφάλαια με τους εξής τίτλους: α) Σύσταση συνεταιρισμού, β) Νομικές σχέσεις του συνεταιρισμού και των συνεταίρων, γ) Οργανισμοί του συνεταιρισμού, δ) Διάλυση και εκκαθάριση, ε) Πτώχευση και πρόληψη αυτής, στ) Ποινικές, γενικές, μεταβατικές διατάξεις και ενισχύσεις.⁸²

Σε συνδιασμό με την Ευρωπαϊκή Ένωση, προτάθηκαν από τη Διεθνή Συνεταιριστική Ένωση προτάσεις κανονισμών με τις οποίες εισάγονται οι θεσμοί του Ευρωπαϊκού Συνεταιρισμού, της Ευρωπαϊκής Ένωσης Κοινωνικής Αλληλεγγύης και του Ευρωπαϊκού Σωματείου. Τα υπό ίδρυση ευρωπαϊκά νομικά πρόσωπα θα ενυπάρχουν αρμονικά με τα νομικά πρόσωπα που προβλέπει η εθνική νομοθεσία κάθε κράτους μέλους. Στόχος είναι η καλύτερη αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της ευρωπαϊκής αγοράς, διατηρώντας βέβαια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τα οποία τα διαφοροποιούν από τους άλλους οικονομικούς φορείς.

Προτάθηκε επίσης η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Συνεταιρισμού στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αυτό διότι η ολοκλήρωση της

---

82. Γ.Χρ.Δασιάλου, Αστικοί Και Γεωργικοί Συνεταιρισμοί, 1992, σελ.129.

εσωτερικής αγοράς της Ένωσης προϋποθέτει πλήρη ελευθερία εγκατάστασης για την άσκηση κάθε δραστηριότητας που συμβάλλει στους στόχους της ανεξάρτητα από την εταιρική μορφή υπό την οποία ασκείται η δραστηριότητα αυτή.

Με τον Κανονισμό για τον Ευρωπαϊκό Συνεταιρισμό παρέχεται η δυνατότητα σύστασης διακρατικών συνεταιρισμών σε κοινοτικό επίπεδο. Οι Ευρωπαϊκοί Συνεταιρισμοί θα λειτουργούν παράλληλα με τους εθνικούς συνεταιρισμούς. Το σχέδιο του Κανονισμού διαπνέεται από σύγχρονες αντιλήψεις οι οποίες συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό του συνεταιριστικού κινήματος.

Αν θέλουμε ο συνεταιριστικός τομέας της οικονομίας να μπει με ικανοποιητικό τρόπο στον επόμενο αιώνα, να γίνει αντίβαρο στα μεγάλα κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα που απειλούν την οικονομία των ασθενέστερων οικονομικά και κοινωνικά τάξεων και κατηγοριών και να διασφαλίσει τα εισοδήματά τους, στα πλαίσια μίας συναινετικής και ειρηνικής ευρωπαϊκής κοινωνίας, είναι απαραίτητο να κάνουμε βιώματά μας τους Συνεταιριστικούς Κανόνες με όλα τα δυνατά μέσα: νομοθεσία, επιστημονική έρευνα και διδασκαλία, συνεταιριστική εκπαίδευση, ουσιαστική εφαρμογή στην καθημερινή συνεταιριστική ζωή.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΥΚΛΙΚΩΝ
ΚΥΜΑΝΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΥΚΛΟΙ

1.1. Η φύση των οικονομικών κύκλων

Ο οικονομικός κύκλος υπήρξε κεντρικό χαρακτηριστικό της ιστορίας των καπιταλιστικών οικονομιών. Ο όρος "οικονομικός κύκλος" χρησιμοποιείται για να περιγράψει μία τάξη ιστορικών γεγονότων. Δεν αποτελεί απλά μία ορισμένη σχέση μεταξύ μεταβλητών, όπως για παράδειγμα είναι η καμπύλη ζήτησης. Παραθέτουμε δύο ορισμούς που ελήφθησαν από δύο αμερικανούς οικονομολόγους.

Ο W.C.Mitchell υποστήριζε ότι "Ένας κύκλος αποτελείται από διαστολές που συντελούνται ταυτόχρονα περίπου σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, ακολουθούμενες από ομοίως γενικές υφέσεις, συστολές και ανακάμψεις, οι οποίες συνενώνονται στη φάση της διαστολής του επόμενου κύκλου. Η ακολουθία αυτή των μεταβολών είναι επαναλαμβανόμενη αλλά όχι περιοδική...". Ο δε R.A.Gordon, θεωρούσε ότι "κύκλοι είναι...επαναλαμβανόμενες εναλλαγές διαστολής και συστολής της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, οι δε εναλλασσόμενες κινήσεις σε κάθε κατεύθυνση είναι αυτοεγδυναμούμενες και διαχέονται ευρέως σ'όλα τα τμήματα της οικονομίας".⁸³

Παρατηρούμε ότι και οι δύο παραπάνω ορισμοί, δίνουν έμφαση στην ύπαρξη διαστολών και συστολών της οικονομικής δραστηριότητας οι οποίες συνίστονται στην προς τα πάνω και κάτω κίνηση των σημαντικότερων τομέων της οικονομίας. Επιπλέον, η ύπαρξη φάσεων, συνεπάγεται την ύπαρξη συγκεκριμένης μορφής των κύκλων που μπορεί να παρουσιαστεί και διαγραμματικά. Η δε μη επαναλαμβανόμενη με ακρίβεια διαχρονική γραφική απεικόνιση των οικονομικών μεγεθών, ωθεί στο συμπέρασμα ότι δεν είναι μόνο μία απλή τυχαία ανάμιξη δια-

---

83. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.13.

κυμάνσεων.

Υπάρχει επομένως μεγάλη διαφορά μεταξύ μίας τυχαίας διαδικασίας όπου τα οικονομικά συμβάντα δεν είναι αλληλοσχετιζόμενα και όπου βασικό ρόλο παίζει η τύχη και ενός τυχαίου βαδίσματος⁸⁴ το οποίο αποτελεί συγκεκριμένο προκαθορισμένο σημείο μίας τυχαίας διαδικασίας. Κατά συνέπεια δύναται να θεωρήσουμε ότι όλα τα οικονομικά φαινόμενα είναι τυχαίες διαδικασίες, παρά το γεγονός ότι δεν τυγχάνουν τυχαίου και μη μελετημένου χειρισμού από την οικονομική θεωρία.

Τις οικονομικές διακυμάνσεις μπορούμε να τις διακρίνουμε στις εξής⁸⁵: α) Στην μακροχρόνια τάση της οικονομίας, β) Στους επιχειρηματικούς οικονομικούς κύκλους, γ) Στις εποχιακές διακυμάνσεις και τέλος δ) Στις τυχαίες διακυμάνσεις. Η μακροχρόνια τάση της οικονομίας, δηλώνει είτε την ανοδική, είτε την καθοδική τάση που έχει η οικονομία για μία μεγάλη περίοδο ετών. Οι επιχειρηματικοί κύκλοι, αφορούν τις διακυμάνσεις εκείνες στην οικονομική δραστηριότητα, που χαρακτηρίζεται από υφέσεις και ανθήσεις που κρατούν μόνο μερικά χρόνια και εκδηλώνονται σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Οι εποχιακές διακυμάνσεις, αποτελούν μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας που εκδηλώνονται κατά τη διάρκεια του χρόνου και οφείλονται σε εποχιακούς οικονομικούς λόγους. Τέλος, υπάρχει και το ενδεχόμενο εξωτερικοί οικονομικοί παράγοντες, όπως για παράδειγμα μία μεγάλη ξηρασία, μία μεγάλη πολιτική αστάθεια, μία μεγάλη απεργία κτλ, να πλήξουν κάποιους τομείς της οικονομίας δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο κάποιο είδος διακυμάνσεων.

---

84. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.15.

85. Θ.Γεωργακόπουλος, Θ.Μάνος, Θ.Μπένος, Τ.Τσεκούρας, Μ.Χατζηπροκόπου, Γ.Χρήστου, Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, 1991, σελ.375.

Σε μία μακρόχρονη προσέγγιση της οικονομίας, παρατηρούμε ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν πραγματοποιήθηκε κατά μήκος μίας συνεχούς και κανονικής χωρίς διακυμάνσεις ανοδικής γραμμής. Αντίθετα η αύξηση πήρε τη μορφή μίας συνέχειας κυκλικών διακυμάνσεων κατά μήκος μίας γενικής ανοδικής τάσης.

Είναι αυταπόδεικτο πως ο κύκλος εκδηλώνεται με μία διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ της αποταμίευσης και της επένδυσης.⁸⁶ Αυτό δε δηλώνει τίποτα περισσότερο από την ύπαρξη μίας μορφής πιο γενικής διατάραξης της ισορροπίας της παραγωγικής ικανότητας και της καταναλωτικής ικανότητας της οικονομίας.

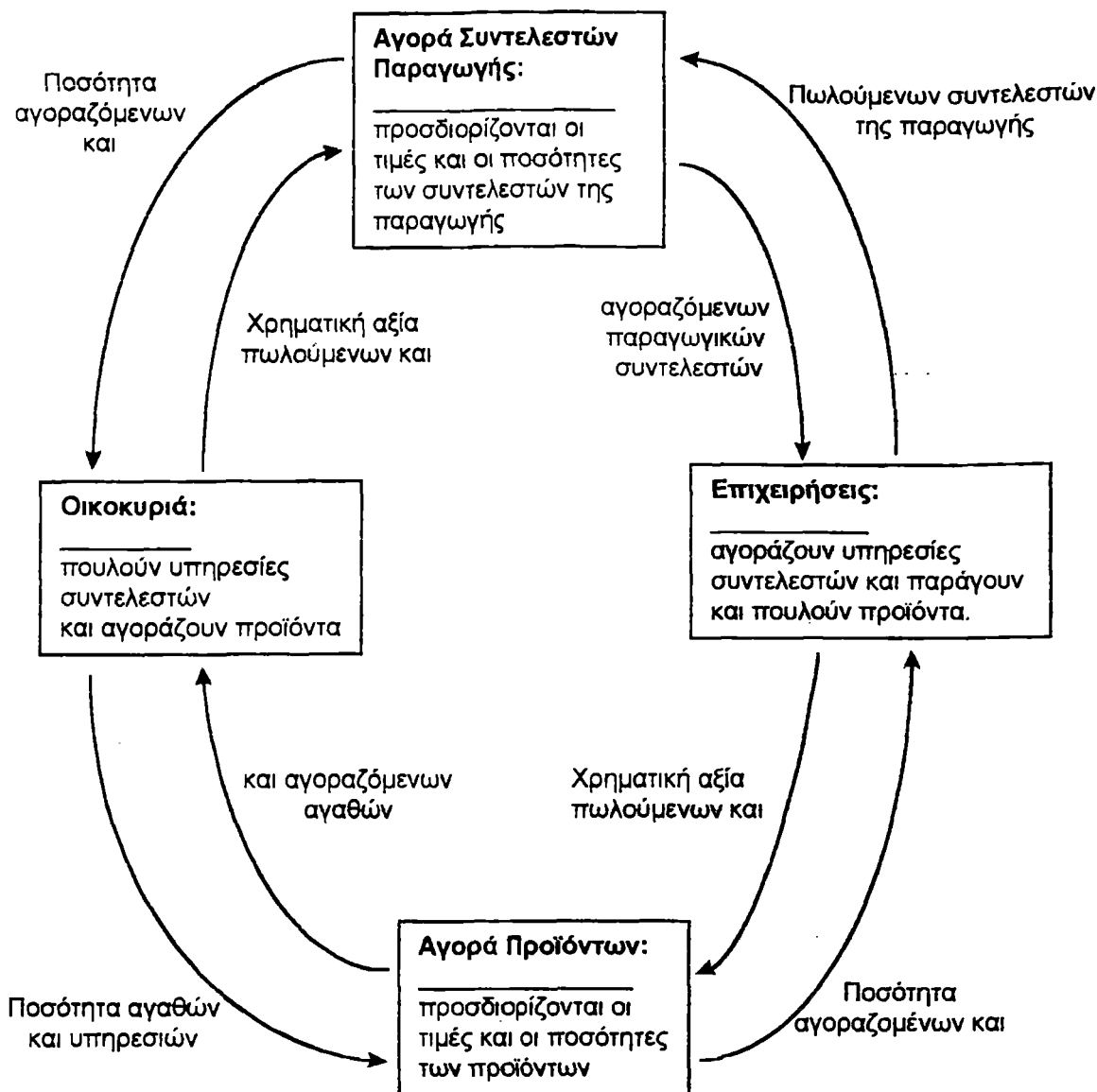
Το γεγονός αυτό μας ανάγει στη δομή του οικονομικού κυκλώματος, που τα αποτελούν τα οικοκυριά και οι επιχειρήσεις. Τα οικοκυριά με το δεδομένο εισόδημά τους αποφασίζουν ποιά αγαθά και σε ποιά ποσότητα θα αγοράσουν. Οι επιχειρήσεις με βάση την καταναλωτική δαπάνη των οικοκυριών, τις τεχνικές μεθόδους παραγωγής και το κόστος παραγωγής, αποφασίζουν για το είδος και την ποσότητα των αγαθών και υπηρεσιών που θα παράγουν. Αυτό συνεπάγεται τον προσδιορισμό του είδους των συντελεστών παραγωγής που θα χρησιμοποιηθεί. Από την άλλη μεριά, τα οικοκυριά, με τη διάθεση της εργατικής τους δύναμης, αποκτούν το ατομικό τους εισόδημα, το οποίο θα δαπανήσουν για την αγορά αγαθών προς ικανοποίηση των αναγκών τους. Έτσι δημιουργείται ένας πλήρης κύκλος ροών, μία κυκλική ροή αγαθών και συντελεστών παραγωγής, καθώς και δαπάνης και εισοδημάτων τα οποία παρουσιάζονται διαγραμματικά στο Σχήμα 1⁸⁷ της επόμενης σελίδας.

Στο κύκλωμα του διαγράμματος παρατηρείται η ύπαρξη δύο βασικών κυκλικών ροών. Η πρώτη αποτελεί την πραγματική κυκλική ροή

---

86. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, Τόμος Β', 1971, σελ.688.

87. Α.Λιαρμακόπουλος, Αρχαί Οικονομικών Επιστημών, 1976, σελ.31.

Σχήμα 1: Οικονομικό κύκλωμα

που αντικατοπτρίζει την εκροή παραγωγικών συντελεστών από τα οικοκυριά προς τις επιχειρήσεις, οι οποίοι μετασχηματίζονται σε αγαθά και υπηρεσίες. Η δεύτερη αφορά τη χρηματική κυκλική ροή, η οποία δημιουργείται ταυτόχρονα με την προηγούμενη. Πρόκειται για τη ροή χρήματος από τις επιχειρήσεις στα οικοκυριά, ως εισόδημα και αντίστροφα ως πληρωμή των αγαθών και υπηρεσιών.

Στο κύκλωμα θα μπορούσε κανείς να προσθέσει και τη ροή του

εισοδήματος το οποίο δημιουργείται από τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Η ροή του εισοδήματος συνδέεται κυρίως με τη ροή του χρήματος και συνιστά τον άξονα της μακροοικονομικής θεωρίας. Το εισόδημα προσδιορίζει το ύψος της κατανάλωσης και της αποταμίευσης, δίνει την ικανότητα στα άτομα για δανεισμό και αύξηση του μέσω του δανεισμού κεφαλαίου που διαθέτουν, καθορίζει την αύξηση ή όχι, των ρευστών διαθεσίμων, δηλαδή των καταθέσεων και των πιστωτικών τίτλων, σχετίζεται άμεσα με το ύψος του επιτοκίου, δέχεται τις επιπτώσεις του πληθωρισμού και τέλος, από αυτό εξαρτάται το απόθεμα των διαρκών καταναλωτικών αγαθών.

Αναφέρθηκε ότι ο κύκλος εκδηλώνεται με τη διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ της αποταμίευσης και της επένδυσης, όπου η επένδυση αφορά την απόκτηση νέου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού ή τη δημιουργία αποθεμάτων προϊόντων. Η για οποιοδήποτε λόγο διατάραξη της οικονομικής ισορροπίας μεταξύ των δύο αυτών μεταβλητών προκαλεί αυξομείωσή τους.

Ο Keynes απέδωσε μεγάλη βαρύτητα στη ροπή προς αποθησαύριση και στην ενθάρρυνση της παρότρυνσης προς επένδυση, η οποία προσδιορίζει το εκάστοτε επίπεδο του εισοδήματος.⁸⁸ Η παρότρυνση προς επένδυση όμως, θα ήταν αδύνατη χωρίς την ύπαρξη του τόκου που σχετίζεται με την οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Ο τόκος ως χρηματικό φαινόμενο, δύναται να μεταβάλλει τους όρους της οικονομικής ισορροπίας και να αλλάξει τη σχέση που υφίσταται μεταξύ της συνολικής προσφοράς του χρήματος και τις προτιμήσεις ρευστότητας.

Ως αποθησαύριση θα θεωρήσουμε το ποσό του χρήματος, του οποίου η αυξανόμενη κυκλοφορία μέσω της αμοιβής του τόκου και της αγοράς νέων κεφαλαιουχικών αγαθών μέσω της επένδυσης επιφέρει κέρδος.

Η επένδυση αποτελεί συνισταμένη της οικονομικής ανάπτυξης

---

88. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.382.

και διέπεται από τον πολλαπλασιαστή. Ο πολλαπλασιαστής αφορά το λόγο της μεταβολής του εισοδήματος προς τη μεταβολή της επένδυσης. Η σχέση αυτή είναι τόσο σημαντική όσο αυξάνεται η οριακή ροπή προς κατανάλωση. Η δε τελευταία είναι ο λόγος της μεταβολής της κατανάλωσης προς τη μεταβολή του εισοδήματος. "Όταν ο συνολικός όγκος των επενδύσεων αυξάνεται, λέει ο Keynes, ο πολλαπλασιαστής δείχνει ότι το εισόδημα θα αυξηθεί κατά ποσό ίσο προς K φορές της αύξησης των επενδύσεων".⁸⁹

Ο πολλαπλασιαστής είναι ίσος με τη μονάδα διαιρούμενης δια της οριακής ροπής προς αποταμίευση. Σε μία φτωχή για παράδειγμα οικονομία στην οποία η αποταμίευση είναι μικρή, ο πολλαπλασιαστής θα είναι υψηλός. Σε μία όμως ανεπτυγμένη οικονομία όπου η αποταμίευση είναι μεγάλη, ο πολλαπλασιαστής θα είναι χαμηλός. Επιπλέον δε ισορροπία, όταν η παραγωγή και η απασχόληση βρίσκονται σε τέτοιο σημείο, ώστε η ελαστικότητα της τελευταίας να ισούται με το μηδέν.

Επιπλέον υπάρχει και το θέμα της επιτάχυνσης της οικονομίας. Αυτή ορίζεται ως η σχέση μεταξύ της μεταβολής του όγκου της κατανάλωσης προς την παρότρυνση προς επένδυση. Μία αλλαγή στην επιτάχυνση για παράδειγμα της ζήτησης, επιφέρει δυσανάλογη επένδυση σε

---

89. Λ.Θ.Χουμανίδη, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, 1979, σελ.383.

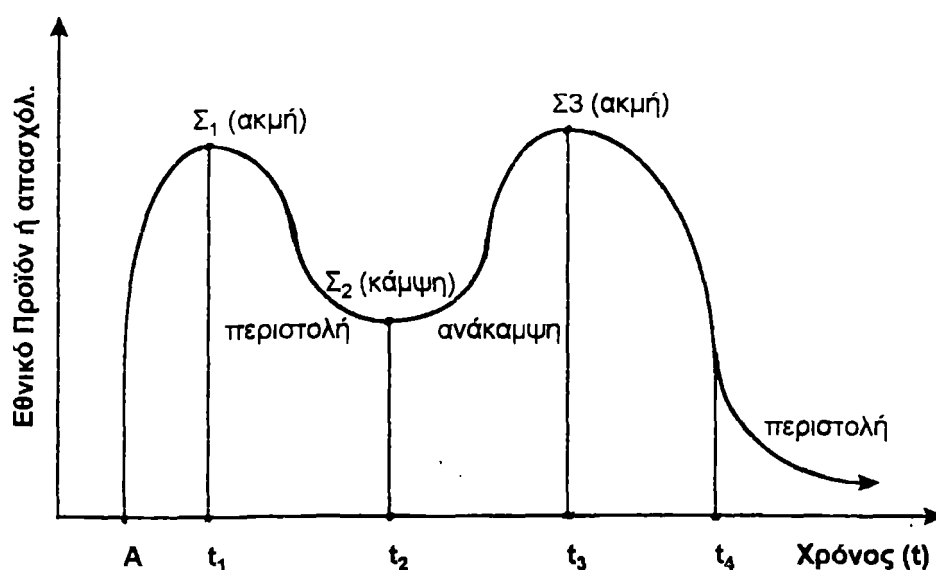
Όπως υποστηρίζει ο Keynes, η οριακή ροπή προς κατανάλωση είναι η σχέση από την οποία εξαρτάται ο πολλαπλασιαστής και της οποίας η αξία είναι ίση ή μικρότερη της μονάδας και κατ'ελάχιστον 0. Εάν η οριακή ροπή προς κατανάλωση είναι ίση προς τη μονάδα, σημαίνει πως η αύξηση του εισοδήματος καταναλώνεται εξ'ολοκλήρου και ο πολλαπλασιαστής θα τείνει στο άπειρο. Εάν είναι ίση με το 0, το επίπλέον εισόδημα αποταμιεύεται ολόκληρο και ο πολλαπλασιαστής ισούται με τη μονάδα.

κεφαλαιουχικά αγαθά και δημιουργεί χάσμα ανάμεσα σ' αυτή και στη ροπή προς επένδυση .

Μία κεϋνσιανική περιγραφή του κύκλου του Καλέσκι, ορίζει πως "το εισόδημα καθορίζει πρώτα την επένδυση και με τη σειρά της η επένδυση καθορίζει το εισόδημα. Αλλά όσο το συνολικό επίπεδο της επένδυσης ανεβαίνει, η αξία της κλίσης για επένδυση πέφτει. Τότε ο κύκλος είναι αναπόφευκτος".⁹⁰ Όλοι οι παράγοντες που επιδρούν στην οικονομία, δείχνουν την επένδυση με το εθνικό εισόδημα να εξαρτώνται μεταξύ τους. Έτσι η διατάραξη της ισορροπίας και η δημιουργία κύκλων, εξαρτάται από το επίπεδο του πραγματικού εισοδήματος και την επιθυμητή αποταμίευση, η οποία εξαρτάται ουσιαστικά από το ποσοστό αύξησης του πραγματικού εισοδήματος.

Μία διαγραμματική απεικόνιση μίας κυκλικής διακύμανσης του εθνικού εισοδήματος σε χρόνο (t) είναι η εξής:⁹¹

Σχήμα 2: Οικονομικός Κύκλος

Όπως ήδη γνωρίζουμε, τα γενικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων είναι η εναλλαγή ευημερίας και ύφεσης, οπότε και η κί-

90. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, Τόμος Β', 1971, σελ.697.

νησή της είναι κυματοειδής. Στο Σχήμα 2 αναγράφεται η τυπική μορφή των οικονομικών κύκλων. Τα σημεία Σ1, Σ2, Σ3, είναι σημεία καμψής που ορίζουν τις φάσεις: ακμή(Σ1), περιστολή, κάμψη(Σ2), ανάκαμψη, ακμή(Σ3), περιστολή, κτλ. Οι ενδιάμεσες περιοχές δεν είναι σημεία καμψής, αλλά δείχνουν την κατεύθυνση της οικονομίας. Έτσι σε χρονικό διάστημα t_1t_2 η οικονομία διέρχεται ανάκαμψη. Στο διάστημα t_2t_3 , η οικονομία διέρχεται φάση περιστολής. Στο διάστημα t_3t_4 , η οικονομία βρίσκεται σε φάση ανάκαμψης. Τέλος στο χρονικό διάστημα t_4t_5 , η οικονομία έχει μπει σε νέα φάση περιστολής.

Πιο αναλυτικά στη φάση ανάκαμψης θεωρείται ότι η οικονομία μόλις έχει βγει από ένα σημείο κάμψης. Κατά συνέπεια υπάρχουν απασχόλητοι παραγωγικοί συντελεστές και η οικονομία απέχει αρκετά από το σημείο πλήρους απασχόλησης των συντελεστών της. Την περίοδο αυτή εμφανίζεται αυξημένη ζήτηση παραγωγικών συντελεστών. Οι τιμές παρουσιάζουν μικρή άνοδο. Το κόστος παραγωγής των αγαθών θα αυξάνεται εφόσον το κεφάλαιο και η εργασία αμείβονται περισσότερο. Τα εισοδήματα και η κατανάλωση αυξάνονται, ενώ η ανεργία βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα.

Καθώς η οικονομία πλησιάζει το σημείο ακμής, γίνεται πιο ευάλωτη στην ανερχόμενη κρίση. Ο πληθωρισμός είναι υψηλός, μειώνοντας έτσι τα πραγματικά εισοδήματα των καταναλωτών και κατ'επέκταση τη συνολική ζήτηση. Το κράτος προσπαθώντας να σταματήσει την άνοδο των τιμών, περιορίζει τις πιστώσεις και σταματάει τη δημοσιονομική επέκταση. Συνεπακόλουθο της πολιτικής αυτής, είναι η ανακοπή της οικονομικής ευημερίας της προηγούμενης φάσης. Επιπλέον η συνεχής άνοδος των τιμών μειώνει την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων σε σχέση με τα αντίστοιχα προϊόντα του εξωτερικού, με αποτέλεσμα τη διόγκωση των εισαγωγών και τη συρρίκνωση των εξαγωγών.

Στη φάση της περιστολής, παρατηρείται το φαινόμενο της απο-επένδυσης⁹² στην οικονομία και οι λιγότερο ανταγωνιστικές επιχειρήσεις βγαίνουν από την παραγωγική διαδικασία. Η κατανάλωση και οι τιμές μειώνονται, ενώ το κόστος παραγωγής παραμένει υψηλό. Οι μισθοί δεν παρουσιάζουν ευκαμψία, η ζήτηση μειώνεται και δημιουργείται κλίμα απαισιοδοξίας στους επιχειρηματικούς κύκλους. Στη συστολή αυτή της οικονομίας προστίθεται και η αύξηση της ανεργίας.

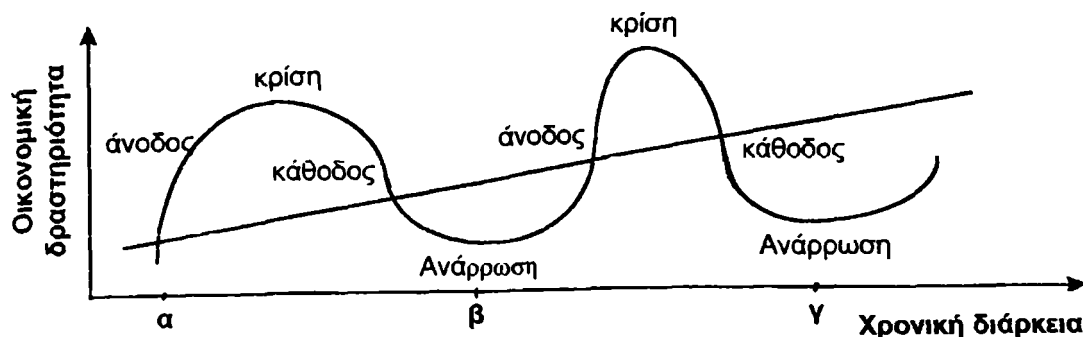
Η φάση της περιστολής φτάνει σ'ένα κατώτατο σημείο από το οποίο ξεκινάει μία νέα φάση ανάκαμψης. Στο σημείο αυτό υφίσταται η φάση της κάμψης. Στη φάση αυτή εμφανίζεται και διογκώνεται το φαινόμενο της παραοικονομίας, της διπλοθεσίας και της μαύρης αγοράς. Όταν τα φαινόμενα αυτά αποκτήσουν μόνιμο χαρακτήρα, η έξοδος από την υφιστάμενη κρίση είναι δύσκολη. Η οικονομία παύει να λειτουργεί ως σύνολο αφού διαμορφώνονται παραοικονομίες και το κράτος χάνει τον έλεγχο των στοιχείων της οικονομίας. Η κοινωνική ανισότητα αυξάνεται και εμφανίζονται φαινόμενα κρίσης των θεσμών. Η φάση της κάμψης που ακολουθεί την περιστολή ανακόπτεται από μία μεγάλη ώθηση, οδηγώντας στην οικονομική ανάπτυξη και σε μία νέα φάση ανάκαμψης.

Οι παράγοντες που συντελούν σε αύξηση ή μείωση της παραγωγής της απασχόλησης και του εισοδήματος, είναι εκτός από τις επενδύσεις που προαναφέρθηκαν και συνδιάζονται με κίνητρα προσέλευσης κεφαλαίων, οι τεχνολογικές εξελίξεις και ανακαλύψεις που βελτιώνουν την απόδοση του κεφαλαίου, καθώς και η αύξηση της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών που οδηγεί στην ενδυνάμωση της εσωτερικής οικονομίας και στην ανταγωνιστικότητά της.

Μία παρεμφερής απεικόνιση του οικονομικού κύκλου παρίσταται στο Σχήμα 3 της επόμενης σελίδας στο οποίο και γίνονται ορατές οι διάφορες φάσεις του.

---

92. Δ.Καρούσιας, Αρχές Οικονομικής Ι,ΙΙ, 1990, σελ.128.

Σχήμα 3: Οι Τέσσερις Φάσεις Του
οικονομικού κύκλου⁹³

Οι τέσσερις φάσεις του κύκλου επομένως είναι οι εξής: α) φάση ανόδου ή ανθήσεως της οικονομίας, β) φάση κρίσεως που ακολουθεί μετά από κάθε άνοδο, γ) φάση υφέσεως ή καθόδου της οικονομίας και δ) φάση αναρρώσεως ή αναζωογονήσεως της οικονομίας. Και εδώ ισχύουν όσα προαναφέρθηκαν.

Επιπλέον τους οικονομικούς κύκλους μπορούμε να τους διακρίνουμε ανάλογα με τη διάρκειά τους, σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά τους κύκλους με μικρή διάρκεια, που κυμαίνεται από ένα έως δύο χρόνια και η δεύτερη κατηγορία σχετίζεται με τους κύκλους που έχουν διάρκεια αρκετά μεγάλη, από επτά έως δέκα χρόνια.

Και οι δύο αυτές κατηγορίες των οικονομικών κύκλων δεν παρουσιάζουν περιοδικότητα στην εμφανισή τους. Δεν εμφανίζονται σε τακτά χρονικά διαστήματα, ούτε και η διάρκειά τους είναι πάντα η ίδια. Επιπλέον διαφέρουν ως προς την ένταση και τη διάρκεια μεταβολής των οικονομικών μεγεθών που σχετίζονται με τους κύκλους.

Εκτός όμως από τους κύκλους που χαρακτηρίζονται ως οικονομικοί ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιχειρηματικοί κύκλοι, οι οποίοι αναφέρονται στον κύκλο ζωής των επιχειρήσεων. Ο κύκλος ζωής των επιχειρήσεων εξαρτάται από τρεις διαφορετικές διαστάσεις: α) την καμπύλη ιδεών, β) τον κύκλο ζωής των μεγάλων και μικρομεσαίων επιχειρήσεων και γ) την καμπύλη των καταναλωτών. Η καμπύλη των ιδε-

93. Θ.Γεωργακόπουλος, Θ.Μάνος, Θ.Μπένος, Τ.Τσεκούρας, Μ.Χατζηπροκοπίου, Γ.Χρήστου, Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, 1991, σελ.377.

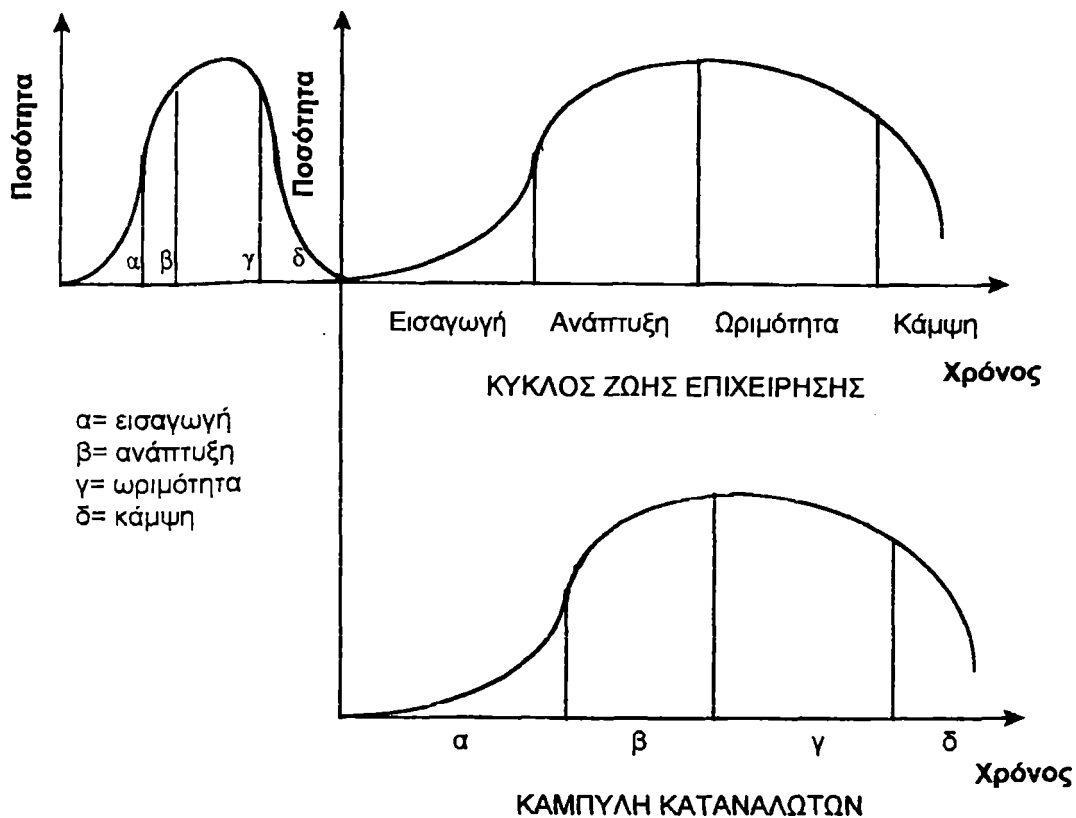
ών αφορά τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα πριν τη δημιουργία της επιχείρησης. Πρόκειται για το στάδιο εισαγωγής μίας εταιρίας στην οικονομική αγορά όπου ιδιαίτερη βαρύτητα παίζουν οι επενδύσεις, ανάλογα με τις οικονομικές συγκυρίες. Στη συνέχεια εμφανίζεται μία πληθώρα αγαθών, στο στάδιο δε της ωρίμανσης η επιχείρηση χρησιμοποιώντας την έρευνα της αγοράς, εξετάζει διεξοδικά την μέχρι τότε πορεία της. Τέλος στο στάδιο κάμψης, η επιχείρηση ασχολείται μόνο με ένα συγκεκριμένο προϊόν. Εδώ είμαστε πάλι στην αρχή του κύκλου ζωής της επιχείρησης.

Στον κύκλο ζωής της επιχείρησης, παρατηρούμε τέσσερα στάδια. Το στάδιο της εισαγωγής, όπου παρουσιάζεται για πρώτη φορά η επιχείρηση στον επιχειρηματικό χώρο. Το στάδιο της ανάπτυξης, όπου στόχος της είναι η επιβίωσή της στον οικονομικό χώρο στον οποίο δρα και η βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς της. Το στάδιο της ωριμότητας, όπου πραγματοποιεί υψηλά κέρδη και το στάδιο της κάμψης, όπου η επιχείρηση αντιμετωπίζει πτώση των πωλήσεων, προβλήματα ταμειακής ρευστότητας, καθώς και την επιφυλακτικότητα του οικονομικού της περιβάλλοντος.

Τέλος, όσο αφορά τη συμπεριφορά των καταναλωτών απέναντι στην επιχείρηση, μπορεί να διαχωριστεί και αυτή σε τέσσερα στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την προθυμία των καταναλωτών να αγοράσουν ένα νέο προϊόν που παρουσιάζεται για πρώτη φορά στην αγορά. Έπειτα αρχίζουν να αποδέχονται την ύπαρξή του προϊόντος και παίζουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της τιμής. Στο επόμενο στάδιο της ωριμότητας, οι καταναλωτές είναι περισσότερο συντηρητικοί και αποδέχονται μόνο "δοκιμασμένα" προϊόντα, ενώ στο τελευταίο στάδιο της κάμψης, οι καταναλωτές αρχίζουν να εγκαταλείπουν τα προϊόντα της επιχείρησης. Το Σχήμα 4⁹⁴ παρουσιάζει την εξελικτική αυτή πορεία.

---

94. Π.Γ.Κυριαζόπουλος, Σύγχρονες Μορφές Διοίκησης Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων, 1988, σελ.36.

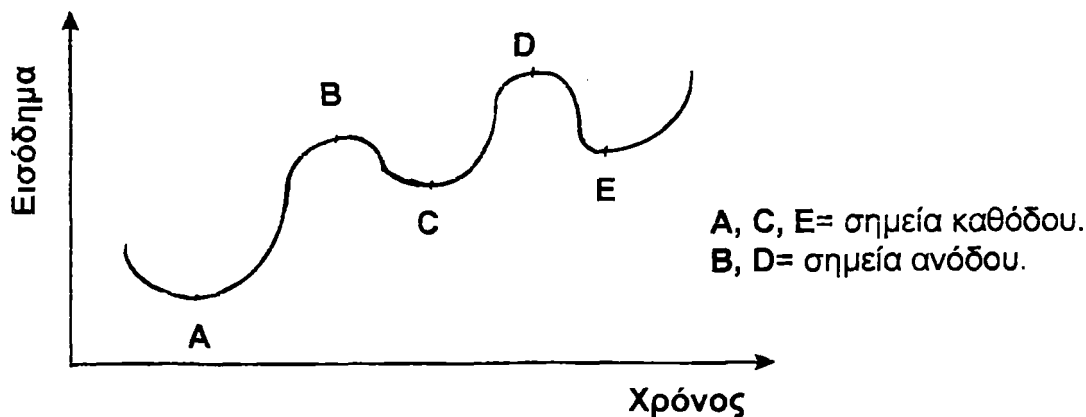

Σχήμα 4: Κύκλος Ζωής Των
Επιχειρήσεων

Κατά τα δύο πρώτα στάδια του κύκλου ζωής της επιχείρησης, ο κύκλος εργασιών της είναι χαμηλός και αυτή αυτοδιδάσκειται από τα "λάθη" της. Στο τρίτο στάδιο της ανάπτυξης, διεισδύει στην υπάρχουσα αγορά, αφού βέβαια πρώτα σταθεροποιήσει το μερίδιο αγοράς που κατέχει. Το τελευταίο στάδιο της ωριμότητας χαρακτηρίζεται σαν στάδιο αύξησης των κερδών μέσω των επενδύσεων. Τα δύο τελευταία αυτά στάδια, της διείσδυσης και της ωριμότητας, χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη προβλημάτων επέκτασης και αυτοπροστασίας και αυτό διότι η επιχείρηση, στο σημείο αυτό, έχει φτάσει να αποτελεί "απειλή" για τις ανταγωνιστικές μεγάλες επιχειρήσεις. Το να διεισδύσει σε μία αγορά δεν είναι τόσο δύσκολο, όσο είναι το να μπορέσει να διατηρήσει το μερίδιο αγοράς που έχει αποκτήσει. Γι' αυτό και το σημείο αυτό χαρακτηρίζεται ως σημείο κρίσης.

Επίσης για την περιγραφή των φάσεων του κύκλου χρησιμοποιείται και μία άλλη ορολογία. Τα ανώτατα και κατώτατα σημεία ονομάζονται "ανώτατα και κατώτατα σημεία αλλαγής φοράς του κύκλου". Για

τη φάση της ανόδου χρησιμοποιείται εναλλακτικά ο όρος φάση της διαστολής και για την καθοδική φάση ο όρος φάση της συστολής. Στο Σχήμα 5⁹⁵ παρατηρούμε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων, το γεγονός δηλαδή του ότι οι φάσεις καθόδου τείνουν να είναι βραχύτερης διάρκειας από τις φάσεις ανόδου.

Σχήμα 5.

Οι διαφορές χρονικής εμφάνισης μεταξύ των διαφόρων δεικτών οικονομικής δραστηριότητας, τείνουν να επαναλαμβάνονται σε διαδοχικούς κύκλους. Κέρδη και επενδύσεις τείνουν να υπόκεινται σε ιδιαίτερες μεγάλες διακυμάνσεις. Η βιομηχανική παραγωγή διακυμαίνεται εντονότερα σε σύγκριση με τη συνολική παραγωγή, η οποία εν τέλη διακυμαίνεται εντονότερα σε σχέση με το προσωπικό εισόδημα. Πολλές από τις τάσεις άλλωστε των κύκλων, φαίνονται ως έμδηλες συνέπειες πολύ γνωστών μηχανισμών και θεσμικών γεγονότων, όπως φαίνεται να υπάρχουν και κάποια πρότυπα με τα οποία λειτουργούν κάποια τμήματα της οικονομίας. Όσο όμως υπάρχουν τα πρότυπα αυτά που μοντελοποιούν και προκαθορίζουν τις οικονομικές δραστηριότητες, υπάρχουν και οι αποκλίσεις από αυτά που δηλώνουν ότι οι κύκλοι δεν αποτελούν απλά αυτοεπαναλήψεις.

Η εξήγηση των οικονομικών κύκλων ως φαινόμενο της οικονομίας έχει συγκεντρώσει από παλιά το ενδιαφέρον αρκετών οικονομολόγων.

95. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.17.

Προσπάθησαν να προσδιορίσουν τους παράγοντες οι οποίοι είναι υπεύθυνοι όχι μόνο για την εμφάνισή τους, αλλά και για την ένταση και τη διάρκειά τους. Το αποτέλεσμα υπήρξε η δημιουργία διάφορων θεωριών, οι οποίες κατατάσσονται ανάλογα με τους παράγοντες που θεωρούνται βασικοί, στις εξής κατηγορίες: α) ενδογενείς και εξωγενείς θεωρίες, β) νομισματική θεωρία, γ) θεωρίες υποκαταναλώσεων, δ) θεωρίες υπερκαταναλώσεων, ε) ψυχολογική θεωρία, στ) θεωρία του πολλαπλασιαστή-επιταχυντή⁹⁶.

Οι ενδογενείς θεωρίες προσπαθούν να εξηγήσουν τους επιχειρηματικούς κύκλους με εξωγενείς παράγοντες που ενδεχόμενα επιδρούν στο οικονομικό σύστημα, όπως για παράδειγμα ένας πόλεμος, ή με ενδογενείς παράγοντες όπως είναι για παράδειγμα μία μεταβολή στην ποσότητα του χρήματος από την κεντρική τράπεζα. Όταν η θεωρία των οικονομικών κύκλων εξηγεί τον τρόπο συμπεριφοράς μίας συγκεκριμένης μεταβλητής, τότε η μεταβλητή αυτή θεωρείται ενδογενής. Όταν όμως η θεωρία δεν εξηγεί και δεν ενδιαφέρεται για τον τρόπο συμπεριφοράς ενός παράγοντα, τότε ο παράγοντας αυτός αποτελεί εξωγενή μεταβλητή.

Σύμφωνα με τη νομισματική θεωρία καθοριστικός παράγοντας δημιουργίας οικονομικών κύκλων είναι η προσφορά χρήματος στην οικονομία. Χωρίς τις αυξομειώσεις κεφαλαίων που ελέγχει η κεντρική τράπεζα και επηρεάζουν την επενδυτική δράση των επιχειρήσεων, τις πιστώσεις κτλ, οι οικονομικοί κύκλοι δε θα υφίστανταν.

Οι θεωρίες των υπερεπενδύσεων υποστηρίζουν ότι στη διάρκεια της ανόδου της οικονομίας υπάρχει δυσαναλογία στην ανάπτυξη των βιομηχανιών διαφόρων κλάδων, σε βαθμό μεγαλύτερο από αυτό που θα μπορούσε να αντέξει η οικονομία. Αποτέλεσμα αυτού είναι κατά τη φάση της ανόδου η οικονομία να οδηγείται στην κρίση και την ύφεση.

---

96. Θ.Γεωργακόπουλος, Θ.Μάνος, Θ.Μπένος, Τ.Τσέκουρας, Μ.Χατζηπροκοπίου, Γ.Χρήστου, Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, 1991, σελ.383.

Οι θεωρίες των υποκαταναλώσεων συνδέουν το εισόδημα της κατανάλωσης και της αποταμίευσης σε διαφορετικά επίπεδα. Όσο το εισόδημα ενός νοικοκυριού αυξάνει μειώνεται σαν ποσοστό η κατανάλωση, ενώ αυξάνεται η αποταμίευση. Έτσι στη φάση της ανάκαμψης υπάρχει αυξανόμενη αποταμιευτική τάση, έτσι ώστε ο ρυθμός των αποταμιεύσεων να ξεπερνά τους ρυθμούς των επενδύσεων με αποτέλεσμα τη συσσώρευση αποθεμάτων και την είσοδο της οικονομίας στη φάση της κρίσεως. Στην περίοδο αυτή τα εισοδήματα μειώνονται και οι ρυθμοί μείωσης της αποταμίευσης είναι μεγαλύτεροι από τους ρυθμούς μείωσης της κατανάλωσης μέχρι τα δύο αυτά μεγέθη να φτάσουν σε κατάσταση ισορροπίας.

Η ψυχολογική θεωρία στηρίζεται στη δύναμη που ασκείται στις αποφάσεις των επιχειρηματιών από τον ψυχολογικό παράγοντα. Οι ψυχολογικοί παράγοντες επηρεάζουν τις προβλέψεις και τις προσδοκίες των επιχειρηματιών και δημιουργούν εναλλασσόμενα κύματα αισιοδοξίας και απαισιοδοξίας. Παρόλα αυτά, ενώ ο ψυχολογικός παράγοντας βοηθά ουσιαστικά στην εξήγηση της συσσωρευτικής ανόδου και καθόδου της οικονομίας, δεν πρέπει να θεωρείται ότι είναι ο μόνος που εξηγεί την ύπαρξη οικονομικών κύκλων.

Σχετικά δε με τον πολλαπλασιαστή, αυτός είναι ικανός να εξηγήσει τη συσσωρευτική διαδικασία αυξομείωσης του εισοδήματος ανάλογα με τις αυξομειώσεις των επενδύσεων. Ο δε επιταχυντής είναι μέγεθος που αναφέρεται στη μεταβολή των επενδύσεων που προκαλείται από μία μεταβολή στην κατανάλωση. Ο συγκερασμός του πολλαπλασιαστή και του επιταχυντή, μπορεί να εξηγήσει τις κυκλικές μεταβολές στο ύψος του εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, στη φάση της ανάκαμψης, τα δύο αυτά μεγέθη ασκούν θετική δράση με αντίστοιχη επίδραση τόσο στις επενδύσεις (επιταχυντής), όσο και στο εισόδημα (πολλαπλασιαστής). Ενώ στη φάση της κρίσεως τα μεγέθη αυτά ασκούν αρνητική επίδραση και στις επενδύσεις και στο εισόδημα.

Παρατηρούμε επομένως ότι οι συνθήκες της οικονομίας σπάνια

παραμένουν αμετάβλητες. Τις περιόδους εφορίας διαδέχονται περίοδοι υποτονικές με μείωση της απασχόλησης, μείωση των κερδών και των επενδύσεων, λιμνάζουσες καταστάσεις στην οικονομία και κυκλικές διακυμάνσεις διαφόρων εντάσεων, διάρκειας και σημασίας.

1.2. Υποδείγματα μέτρησης των διακυμάνσεων

Ο οικονομικός κύκλος παρότι εμφανίζεται σε μεγαλύτερη ένταση στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, δεν είναι χαρακτηριστικό ενός συγκεκριμένου τύπου ή μορφής οικονομίας. Όλες οι εμβιομηχανισμένες οικονομίες που δε χαρακτηρίζονται από σχετική αυτάρκεια και που το χρήμα είναι ο βασικός μοχλός κίνησής τους, έχουν να επιδείξουν οικονομικούς κύκλους.

Η μελέτη των οικονομικών μεγεθών υπόκειται σε συγκεκριμένα μοντέλα, πρότυπα και υποδείγματα που προσδιορίζουν μεγέθη όπως το εισόδημα, τα αποθέματα, τις επενδύσεις, τον πολλαπλασιαστή-επιταχυντή κτλ. Μερικά από αυτά είναι ανίκανα να προκαλέσουν γέννηση κύκλων, ενώ κάποια άλλα είναι "κυκλικά".

Στην οικονομική θεωρία διακρίνουμε την ύπαρξη "αληθινά δυναμικών" υποδειγμάτων,⁹⁷ καθώς και "ψευδο-δυναμικών" υποδειγμάτων. Τα αληθινά δυναμικά υποδείγματα διακρίνονται από το γεγονός ότι η αξία κάθε μεταβλητής στο χρόνο, προσδιορίζεται από τις αποφάσεις συγκεκριμένων φορέων και όχι από στιγμιαίες προσαρμογές τιμών ή ποσοτήτων. Όσο αφορά δε το χρόνο, αυτός χρησιμοποιείται είτε ως συνεχή μεταβλητή, είτε ως διακεκριμένες χρονικές περίοδοι.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα υποδείγματα εισοδήματος δαπάνης, τα οποία είναι αληθινά δυναμικά υποδείγματα. Με τον όρο αυτό εννοούμε την περιγραφή της βραχυχρόνιας συμπεριφοράς συνολικών μεγεθών της οικονομίας εκτός των νομισματικών παραγόντων. Τα μεγέθη αυτά είναι τα εξής: C_t = καταναλωτική ζήτηση, I_t = ζήτηση επενδύσεων, Z_t = συνολική ζήτηση = $C_t + I_t$ και Y_t = συνολικό εισόδημα.

---

97. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.28.

Σύμφωνα με αυτόν, δυναμικό υπόδειγμα είναι ένα σύνολο εξισώσεων το οποίο αποβλέπει στο να περιγράψει τη συμπεριφορά κάποιου συστήματος διαχρονικά.

Όλα τα μεγέθη υπολογίζονται και μετριοούνται σε χρονική περίοδο t . Τα Y_t και Z_t δεν είναι ταυτοσήμως ίσα γιατί η ζήτηση για παράδειγμα, ενδέχεται να μην ικανοποιηθεί, καθώς και η συσσώρευση αποθεμάτων από την υπέρβαση της ζήτησης από την παραγωγή, δεν αποτελεί μέρος του I_t .

Τα μεγέθη αυτά επίσης, μετριοούνται σύμφωνα με δύο τρόπους. Ο ένας συνίσταται στο αποπληθωρισμό του χρηματικού εισοδήματος με ένα δείκτη τιμών, ενώ ο άλλος αφορά την μέτρηση σε μονάδες μισθών, δηλαδή τον αποπληθωρισμό με ένα δείκτη χρηματικών μισθών. Επιπλέον, οι νομισματικοί παράγοντες δεν επηρεάζουν την οικονομία παρά μόνο μέσω του επιτοκίου, γι' αυτό και δεν παίζουν σημαντικό ρόλο. Επίσης η λειτουργική σημασία του I συνίσταται στην ιδιότητά του ως συνθετικό μέρος της συνολικής ζήτησης και όχι ως συντελεστή μεγένθυσης της παραγωγικής δυναμικότητας της οικονομίας μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Υπάρχουν τρία δυναμικά υποδείγματα. Το πρώτο αφορά το δυναμικό πολλαπλασιαστή σε σχέση με την κατανάλωση, το δεύτερο σχετίζεται με τα αποθέματα και το τρίτο με τον πολλαπλασιαστή-επιταχυντή.

Οι υποθέσεις του υποδείγματος του "δυναμικού πολλαπλασιαστή με χρονική υστέρηση της κατανάλωσης"⁹⁸, αφορούν τρεις συναρτήσεις. Τη συνάρτηση της κατανάλωσης: $C_t = a + mY_{t-1}$, όπου $0 < m < 1$, τη συνάρτηση της επένδυσης: $I_t = 1$ (θετική σταθερά) και η συνάρτηση του προσδιορισμού της παραγωγής: $Y_t = Z_t$ ($= C_t + I_t$ εξ ορισμού). Κατά συνέπεια, η κατανάλωση εξαρτάται από το εισόδημα της προηγούμενης περιόδου, το "m" είναι η οριακή ροπή προς κατανάλωση και η επένδυση είναι σταθερή στο χρόνο. Η σχέση $Y_t = Z_t$ δεν αποτελεί λογισμική ταυτότητα, απλά εκφράζει το γεγονός ότι η παραγωγή αντιδρά χωρίς υστέρηση στη συνολική ζήτηση.

---

98. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.30.

Από τη συνάρτηση κατανάλωσης και επένδυσης και από τον ορισμό της Z_t , λαμβάνουμε ότι το $Z_t = a + I + mY_t$. Αν ορίσουμε ότι $A = a + I$, όπου είναι η συνολική αυτόνομη δαπάνη και εάν απαλείψουμε το Z_t , έχουμε $Y_t - mY_{t-1} = A$. Το επόμενο βήμα συνίσταται στο να βρούμε εκείνο το εισόδημα Y , το οποίο εάν επιτευχθεί σε χρονική περίοδο ίση με το C , θα επαναλαμβάνεται πάντα. Αυτό θα είναι και το εισόδημα ισορροπίας. Το Y επιτυγχάνεται εάν στην προηγούμενη σχέση θέσουμε αντί $Y_t = Y_{t-1} = Y$, οπότε και η σχέση θα γίνει $Y - mY = A$ ή $Y = \frac{A}{1-m}$, όπου εκφράζει τον πολλαπλασιαστή.

Αν όμως το Y_0 δεν ισούται με το Y , το εισόδημα θα αποκλίνει από τις συνήθεις τιμές με την πάροδο του χρόνου. Αν ορίσουμε ότι $y_t = Y_t - Y$ όπου y_t είναι η απόκλιση του εισοδήματος από το εισόδημα ισορροπίας τη χρονική περίοδο t και αφαιρέσουμε από τη σχέση $Y_t - mY_{t-1} = A$, την $Y - mY = A$, τότε λαμβάνουμε ότι $y_t - my_{t-1} = 0$, οπότε: $y_1 = my_0$, $y_2 = my_1 = m^2 y_0$, $y_3 = my_2 = m^3 y_0$, κτλ. Επομένως για κάθε t έχουμε $y_t = m^t y_0$ και βάση του ορισμού λαμβάνουμε ότι $Y_t = Y + m^t (Y_0 - Y)$. Εφόσον το $0 < m < 1$, η παράμετρος m^t θα μειώνεται καθώς το t θα αυξάνεται. Έτσι με την πάροδο του χρόνου το Y_t θα πλησιάσει το $\bar{Y}$.

Στο δεύτερο υπόδειγμα του "κύκλου αποθεμάτων"⁹⁹ επισημαίνονται τέσσερις συναρτήσεις. Η συνάρτηση της κατανάλωσης: $C_t = a + mY_{t-1}$ όπου ($0 < m < 1$), η συνάρτηση της επένδυσης: $I_t = I$ (θετική σταθερά), η συνάρτηση του προσδιορισμού του προϊόντος: $Y_t = Y_{t-1} + r(\bar{S} - S_t)$, όπου το r και $\bar{S}$ είναι θετικές σταθερές και η συνάρτηση της συσσώρευσης αποθεμάτων: $S_t - S_{t-1} = Y_{t-1} - Z_{t-1}$.

Οι δύο πρώτες συναρτήσεις είναι ταυτόσημες με τις αντίστοιχες συναρτήσεις κατανάλωσης και επένδυσης του προηγούμενου υποδείγματος, ενώ η κύρια διαφορά μεταξύ των δύο αυτών υποδειγμάτων είναι στο ότι οι παράγωγοι στο δεύτερο υπόδειγμα δεν αντιδρούν

99. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.32.

στιγμιαίως στη ζήτηση, αλλά διακρατούν μία σταθερή ποσότητα αποθεμάτων S , από περίοδο σε περίοδο.

Έστω S_t η πραγματική ποσότητα αποθεμάτων στην αρχή της περιόδου t . Εάν η ποσότητα S_t ισούται με την επιθυμητή ποσότητα S , η παραγωγή μένει στο ίδιο επίπεδο με την προηγούμενη περίοδο (αν η ποσότητα S_t είναι μικρότερη από της S η παραγωγή αυξάνεται και αντίστροφα, εάν δηλαδή η S_t είναι μεγαλύτερη από την S η παραγωγή μειώνεται, κατά ποσό ανάλογο προς το μέγεθος της διαφοράς $\bar{S}-S_t$, την περίοδο $t-1$. Τέλος η παράμετρος r μετρά την ταχύτητα προσαρμογής των αποθεμάτων.

Η εξίσωση της συσσώρευσης αποθεμάτων $S_t - S_{t-1} = Y_{t-1} - Z_{t-1}$, δηλώνει ότι η ζήτηση ικανοποιείται είτε από την τρέχουσα παραγωγή, είτε από τα αποθέματα. Ειδικότερα δε, η καθαρή υπέρβαση $Y_{t-1} - Z_{t-1}$ της παραγωγής ως προς τη ζήτηση κατά την περίοδο $t-1$, θα ισούται με την αντίστοιχη συσσώρευση αποθεμάτων της περιόδου που ισούται με $S_t - S_{t-1}$.

Εάν τώρα προσθέσουμε στην εξίσωση του προϊόντος χρονική υστέρηση μίας περιόδου και την προκύπτουσα εξίσωση την αφαιρέσουμε από τον εαυτό της χωρίς τη χρονική αυτή υστέρηση, θα έχουμε ότι $Y_t - Y_{t-1} = Y_{t-1} - Y_{t-2} - r(S_t - S_{t-1})$. Αν απαλείψουμε το $(S_t - S_{t-1})$ μεταξύ της $S_t - S_{t-1} = Y_{t-1} - Z_{t-1}$ και της προηγούμενης, λαμβάνουμε ότι $Y_t - (2-r)Y_{t-1} + Y_{t-2} = rZ_{t-1}$.

Εάν δώσουμε χρονική υστέρηση μίας περιόδου στην εξίσωση $Z_t = A + mY_{t-1}$ και απαλείψουμε τη Z_{t-1} από την προκύπτουσα εξίσωση και την $Y_t - (2-r)Y_{t-1} + Y_{t-2} = rZ_{t-1}$ θα έχουμε $Y_t - (2-r)Y_{t-1} + (1-rm)Y_{t-2} = rA$.

Αν ορίσουμε στο εν λόγω υπόδειγμα το εισόδημα ισορροπίας ως εκείνο το επίπεδο εισοδήματος Y , το οποίο διατηρείται στο χρόνο, τότε έχουμε ότι $Y - (2-r)Y + (1-rm)Y = rA$. Επειδή όμως $1 - z + t + 1 - rm = r(1 - m)$, έχουμε $Y = \frac{A}{1 - m}$. Θέτουμε επομένως $y_t = Y_t - Y$, αφαιρώντας την εξίσωση $Y - (2-r)Y + (1-rm)Y = rA$ από τη $Y_t - (2-r)Y_{t-1} + (1-rm)Y_{t-2} = rA$ και λαμβάνουμε ότι $y_t - (2-r)y_{t-1} + (1-rm)y_{t-2} = 0$. Από την τελευταία αυτή εξί-

ωση λαμβάνουμε ότι $y_t + by_{t-1} + cy_{t-2} = 0$, όπου $b=r-2$, $c=1-rm$. Επειδή τα r και m είναι θετικά το $c < 1$. Επίσης $(1+b+c) = r(1-m) > 0$, επειδή $r > 0$ κι $m < 1$. Επιπλέον το b θα είναι αρνητικό εάν το $r < 2$. Βλέπουμε επομένως ότι η χρονική διαδρομή του y_t δείχνει είτε μονοτονική ευστάθεια, είτε φθίνουσες διακυμάνσεις.

Οι συνθήκες κατά τις οποίες έχουμε διακύμανση είναι όταν $(r-2)^2 < 4(1-rm)$. Επειδή $r > 0$, αυτό ισοδυναμεί με $r < 4(1-m)$. Έτσι εάν $r=0,06$ και $m=0,8$, η διαδρομή προς την ισορροπία θα χαρακτηρίζεται από φθίνουσες διακυμάνσεις.

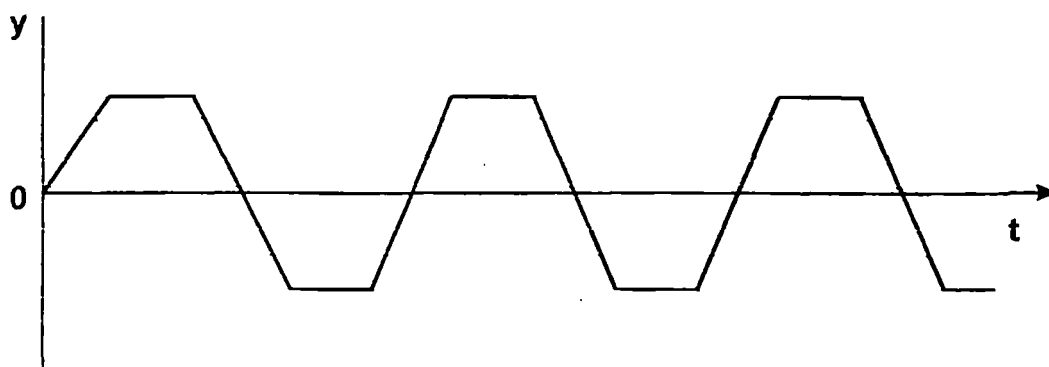
Στο τρίτο υπόδειγμα του πολλαπλασιαστή-επιταχυντή¹⁰⁰ χρησιμοποιούμε τρεις συναρτήσεις, τη συνάρτηση κατανάλωσης: $C_t = a + mY_{t-1}$, όπου $0 < m < 1$, τη συνάρτηση επενδύσεων: $I_t = I + u(Y_{t-1} - Y_{t-2})$, όπου $u > 0$ και τη συνάρτηση προσδιορισμού του προϊόντος: $Y_t = Z_t$.

Απλές διευθετήσεις δείχνουν ότι $Y_t - (m+u)Y_{t-1} + uY_{t-2} = A$, όπου $A = a + I$. Το εισόδημα ισορροπίας Y δίνεται από τη σχέση $Y = \frac{A}{(1-m)}$ και η απόκλιση $y_t = Y_t - Y$ του εισοδήματος από το εισόδημα ισορροπίας ικανοποιεί τη σχέση $y_t + by_{t-1} + cy_{t-2}$, όπου $b = -(m+u)$ και $c = u$. Επειδή m και u είναι θετικά $b < 0$, ενώ $1+b+c = 1-m > 0$. Το Y_t προσεγγίζει το μηδέν εάν και μόνο $u < 1$.

Η συνθήκη για να έχουμε διακυμάνσεις δίνεται από την ανισότητα $(m+u)^2 < 4u$. Εάν το u είναι μικρό το Y_t προσεγγίζει το $\bar{Y}$. Εάν το u είναι ελαφρώς μικρότερο του 1 το Y_t προσεγγίζει το Y κατά κυμαινόμενο τρόπο, η δε απόκλιση y_t δείχνει φθίνουσες διακυμάνσεις. Εάν το u είναι ελαφρώς μεγαλύτερο από το 1, το Y_t διακυμαίνεται ειρηνικά προς το Y . Τέλος εάν το u είναι μεγάλο τότε το Y_t απομακρύνεται από το Y .

Στο Σχήμα 6 που ακολουθεί, παρατηρούμε ότι οι διακυμάνσεις ούτε εκρύγνυνται ούτε φθίνουν. Οι υπερβάσεις του εισοδήματος ισορ-

100. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.43.

Σχήμα 6.¹⁰¹

ροπίας από το εισόδημα κορυφής παραμένει σταθερή μεταξύ διαδοχικών ανώτατων σημείων. Η πολύ ειδική περίπτωση όπου $u=1$ είναι η μόνη που χαρακτηρίζεται από κανονική κυκλική συμπεριφορά. Εάν το u ήταν έστω πολύ λίγο κάτω από το 1, οι διακυμάνσεις θα έφθιναν προς το μηδέν, έστω και με βραδύ ρυθμό.

Ο λόγος για τον οποίο οι κύκλοι, εάν υπάρχουν είναι είτε εκρηκτικοί είτε φθίνοντες με εξαίρεση μία πολύ ειδική περίπτωση, είναι η γραμμικότητα ή αλλιώς αιτιότητα του κάθε υποδείγματος. Οι συναρτήσεις δε που χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία, είναι απλής μορφής, χωρίς την παρέμβαση τυχαίων μεταβλητών ή πιθανοτήτων.

Ας υποθέσουμε ότι το οικονομικό σύστημα κινείται σύμφωνα με το τρίτο υπόδειγμα του πολλαπλασιαστή-επιταχυντή, με παράμετρος οι οποίοι επιδρούν στη συμπεριφορά του υποδείγματος κάνοντάς το ασταθή, ενώ ο συντελεστής επιτάχυνσης u είναι μεγαλύτερος της μονάδας 1. Δεχόμαστε παράλληλα και την ύπαρξη ενός ανώτατου ορίου για το εισόδημα που ονομάζεται οροφή και ενός κατώτατου ορίου για τις επενδύσεις που ονομάζεται δάπεδο. Τα ανώτατα και κατώτατα σημεία εκφράζονται με τις σχέσεις $\max(x,y) = \begin{cases} x & \text{εάν } x > y \\ y & \text{εάν } x \leq y \end{cases}$, καθώς και $\min(x,y) = \begin{cases} y & \text{εάν } x > y \\ x & \text{εάν } x \leq y \end{cases}$, όπου x και y δεδομένοι αριθμοί. Εάν προσαρμοστούν τα στοιχεία αυτά στις προηγούμενες συναρτήσεις μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι κάποιες φορές οι προκύπτουσες συναρτήσεις εί-

ναι μη γραμμικές, ενώ άλλες όχι. Επιπλέον τα μέγιστα και ελάχιστα επίπεδα παραγωγής προσδιορίζονται από την προσφορά εργασίας, τις περιορισμένες ή όχι ποσότητες αγαθών και από εξωτερικούς παράγοντες, γεγονός που αρκετές φορές κάνει τις προβλέψεις για την ύπαρξη και εξέλιξη των κύκλων δύσκολη.

Συνήθως η οικονομία δεν παραμένει στα ανώτατα ή κατώτατα όρια των κυκλικών διακυμάνσεων για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τα χρονικά διαστήματα αλλαγής κατεύθυνσης του κύκλου δεν είναι μεγάλα. Μερικές φορές είναι πιθανή η ύπαρξη ασυμμετρίας μεταξύ δύο σημείων αλλαγής κατεύθυνσης. Υπάρχει πιθανότητα το εισόδημα να αναπηδήσει από το ανώτατο σημείο, χωρίς να συμβεί το αντίστοιχο με το κατώτατο όριο, ενώ η επένδυση δύναται να φτάσει στο κατώτατο επίπεδο της χωρίς να παραμείνει στο επίπεδο αυτό επί σημαντικό τμήμα της φάσης συστολής του κύκλου.

Οι κυκλικές αυτές διακυμάνσεις με τις διασταλτικές και συσταλτικές διαδικασίες τους, παρότι είναι συσσωρευτικές, αυτοπεριορίζονται από τις καταστάσεις ανισορροπίας που οι ίδιες δημιουργούν. Δύναται να οδηγήσουν την οικονομία σε μία ασταθή πορεία που σε αρκετές περιπτώσεις είναι επιζήμια. Για το λόγο αυτό η οικονομία προσπαθεί να θέσει υπό έλεγχο, μέσω ορισμένων περιοριστικών παραγόντων τις "εκρηκτικές" διακυμάνσεις.

Πιο συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις στην προσπάθειά τους να εξουδετερώσουν τους κύκλους, κάνουν τις κυβερνητικές δαπάνες να εξαρτώνται από το εισόδημα των προηγούμενων χρονικών περιόδων¹⁰². Εάν οι κύκλοι δε γίνουν ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο φθίνοντες κάνοντας τις διακυμάνσεις πιο συχνές, οι κυβερνήσεις ακολουθούν άλλες αντικυκλικές πολιτικές οι οποίες συνίστανται είτε στη χρονική υ-

---

δείξεις, 1974, σελ.45.

102. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.61.

στέρηση δύο περιόδων που οδηγεί στην αύξηση του εύρους των διακυμάνσεων και στην προσέγγιση του επιπέδου ισορροπίας του εισοδήματος, είτε στη σταθεροποίηση της οικονομίας θέτοντας τις δημόσιες δαπάνες σε υψηλό επίπεδο εάν το εισόδημα ήταν ανερχόμενο και το αντίστροφο. Σκοπός της πολιτικής αυτής είναι εν τέλει η μείωση της συχνότητας των διακυμάνσεων.

Οι επιδράσεις μίας συγκεκριμένης πολιτικής σταθεροποίησης των διακυμάνσεων και της οικονομίας, εξαρτώνται από τις χρονικές υστερήσεις που χαρακτηρίζουν την εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Σημαντικός είναι ο ρόλος και του ιδιωτικού τομέα, οι αποφάσεις του οποίου επηρεάζουν την εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Θα πρέπει επομένως να συνδιαστεί η θεωρία με γεγονότα, με τη βοήθεια κάποιων οικονομετρικών υποδειγμάτων. Όταν αναφερόμαστε δε στα οικονομετρικά υποδείγματα εννοούμε τα σύνολα των εξισώσεων που περιγράφουν τη διαχρονική συμπεριφορά της οικονομίας, συνδιάζοντας θεωρίες και πρακτικές.

Οι εξισώσεις που χρησιμοποιούν τα υποδείγματα αυτά ανήκουν σε δύο κατηγορίες¹⁰³. Οι πρώτες έχουν τη μορφή λογιστικών ταυτοτήτων και οι δεύτερες είναι οι διαρθρωτικές εξισώσεις που περιλαμβάνουν τις εξισώσεις συμπεριφοράς, τις τεχνικές και τις θεσμικές που αναφέρονται στην κατανάλωση, παραγωγή και φορολογία αντίστοιχα. Όλες σε γενικές γραμμές, αποτελούνται από μεταβλητές και παραμέτρους. Οι μεταβλητές είναι τα δεδομένα του υποδείγματος, είναι μετρήσιμα και μεταβάλλονται κατά τη διάρκεια του χρόνου, ενώ οι παράμετροι παραμένουν για τους σκοπούς του υποδείγματος σταθεροί, δεν μπορούν να παρατηρηθούν απευθείας, παρά μόνο να εκτιμηθούν. Το εισόδημα, ο πληθυσμός, η κατανάλωση, αποτελούν μεταβλητές, ενώ οι ελαστικότητες και οι ροπές αποτελούν μερικές από τις παραμέτρους

---

103. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.70.

των υποδειγμάτων.

Από τις μεταβολές που υφίστανται στα ποσά των μεταβλητών, εξαρτάται η έκβαση του υποδείγματος, γι' αυτό και η μελέτη τους έχει ιδιαίτερη σημασία. Διακρίνονται σε εξωγενείς και ενδογενείς μεταβλητές. Οι εξωγενείς μεταβλητές δεν μπορούν να εξηγηθούν από το υπόδειγμα ως προς την εξέλιξή τους, ενώ οι ενδογενείς μπορούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εξίσωσης ενός οικονομετρικού υποδείγματος είναι η εξής συνάρτηση κατανάλωσης: $C_t = a_0 + a_1 Y_t + a_2 Y_{t-1} + a_3 C_{t-1} + a_4 N_t + u_t$, όπου C_t η κατανάλωση σε χρόνο t , Y_t το εισόδημα και N_t ο πληθυσμός. Η μεταβλητή C_t είναι ενδογενής, η Y_t το ίδιο, ενώ η μεταβλητή N_t είναι εξωγενής. Οι αριθμοί $a_0, a_1, \dots, a_4$, είναι οι παράμετροι του υποδείγματος και εκτιμούνται με διάφορες τεχνικές. Ο όρος u_t στο τέλος της συνάρτησης καλείται όρος σφάλματος και εκφράζει την πιθανότητα η διαρθρωτική εξίσωση του υποδείγματος να μην επιφέρει τα επιθυμητά ή προβλεπόμενα αποτελέσματα, δεδομένου επιρροής άλλων παραγόντων, οι οποίοι υπόκεινται στους νόμους της τύχης.

Μερικά μικρά υποδείγματα παρέχουν μία αρκετά καλή περιγραφή του τρόπου συμπεριφοράς των σημαντικότερων συνολικών μεγεθών. Εάν κάποιος επιθυμεί να προβλέψει πως θα επηρεάσουν κάποιες μεταβλητές, όπως οι πρόσθετες δαπάνες που προέρχονται από τη μείωση του εισοδήματος, την πορεία της οικονομίας, δεν έχει άλλη επιλογή από το να εργαστεί με κάποιο οικονομετρικό υπόδειγμα.

Τα περισσότερα οικονομετρικά υποδείγματα έχουν δυναμική διάρθρωση. Επηρεάζονται από τα θεσμικά και τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά μίας συγκεκριμένης οικονομίας, ενώ οι διαρθρωτικές σχέσεις τους είναι σχέσεις ποσοτήτων προτεινόμενων από την οικονομική θεωρία. Η ικανότητα των υποδειγμάτων να κάνουν αξιόπιστες προβλέψεις θεωρείται ως ο καλύτερος έλεγχος της αξίας τους για την περιγραφή μίας οικονομίας.

Για την εφαρμογή των υποδειγμάτων αυτών, ακολουθούνται δύο

βασικές μέθοδοι. Η πρώτη είναι η "αναλυτική μέθοδος" και βασίζεται στη γενίκευση των προηγούμενων μαθηματικών αποτελεσμάτων ώστε να γίνει δυνατή η ταξινόμηση της τελικής συμπεριφοράς του συστήματος ανάλογα με το είδος, τη μορφή και την ένταση της διακυμάνσης. Εξετάζεται επίσης το σύνολο των πιθανών εκφάνσεων της οικονομίας εάν αυτή συμπεριφερόταν κατά τον απεικονιζόμενο από το υπόδειγμα τρόπο. Παραβλέπεται όμως η πιθανότητα αποτυχίας κι έτσι θεωρείται ότι οι όροι σφάλματος υψίζονται με το μηδέν.

Η μέθοδος αυτή έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο σχετίζεται με την παραδοχή όπως αναφέρθηκε, ότι ο όρος σφάλματος είναι ίσος με το μηδέν. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αφορά τους υπολογισμούς που χρησιμοποιούνται, οι οποίοι παρότι δεν παρουσιάζουν δυσκολίες μαθηματικής φύσεως, μπορεί να παρουσιάσουν ανυπέρβλητες δυσχέρειες στην ολοκλήρωσή τους. Συνήθως στην αναλυτική μέθοδο μελετούνται συνήθως μεγέθη, όπως κατανάλωση, εισόδημα, επιτόκιο ως ενδογενείς μεταβλητές και δείκτες τιμών ως εξωγενείς μεταβλητές.

Η μέθοδος προσομοίωσης και για περισσότερη ακρίβεια η στοχαστική προσομοίωση, καθιστά αναγκαία, κυρίως σε βραχυχρόνιες περιόδους, όπου δεν ενδιαφερόμαστε απλά για την πρόβλεψη της τελικής συμπεριφοράς του συστήματος, όπως γίνεται με την αναλυτική μέθοδο, την εφαρμογή της. Η προσομοίωση εφαρμόζεται τόσο για να βρεθεί τι θα είχε συμβεί εάν η οικονομία είχε συμπεριφερθεί όπως το υπόδειγμα, όσο και για το μέλλον, χρησιμοποιώντας εικασίες για τις τιμές των μεταβλητών.

Τα υποδείγματα αυτά και κυρίως της προσομοίωσης, δεν παράγουν κυκλικές κινήσεις, αλλά οδηγούν στην ευστάθεια του συστήματος. Παράλληλα βοήθησαν στην κατανόηση της λειτουργίας των κύκλων σε σχέση με τις τυχαίες δονήσεις που προκαλούν εξωγενείς παράγοντες. Έτσι, παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγάλη πιθανότητα στα γραμμικά συστήματα να εμφανιστούν κύκλοι υπό κανονική μορφή, οι οποίοι μπορούν να αναδύονται ύστερα από αλληλεπιδράσεις του υποδείγματος

με τους τυχαίους όρους σφάλματος.

Θεωρείται κατανοητό πως η εικόνα ενός ευσταθούς συστήματος που υπόκειται σε τυχαίες δονήσεις, είναι περισσότερο ακριβής από την εικόνα ενός πολύ ασταθούς συστήματος, ανεξάρτητα από το αν στο σύστημα αυτό υπάρχουν ή όχι οι δονήσεις αυτές. Οι δονήσεις αφορούν είτε το μέγεθος των εξωγενών μεταβλητών (πχ. ξαφνικές αυξήσεις των εξαγωγών, αλλαγή της κυβερνητικής πολιτικής, κτλ.), είτε τυχαία μέρη στις σχέσεις που προσδιορίζουν τις ενδογενείς μεταβλητές.

Τέλος υπάρχει και μία τρίτη μέθοδος οικονομετρικής ανάλυσης η οποία δεν είναι τόσο σημαντική όσο οι δύο προηγούμενες, αλλά μπορεί να τις συμπληρώσει. Πρόκειται για τη φασματοσκοπική ανάλυση¹⁰⁴. Η μέθοδος αυτή αφορά μία τεχνική που βασίζεται στη στατιστική επιστήμη. Αναζητεί τις κυκλικές ιδιότητες είτε μίας σειράς παρατηρήσεων, είτε μίας υποθετικής τυχαίας διαδικασίας. Επιπλέον, δύναται να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση των χρονολογικών σειρών των μεταβολών των μεταβλητών, ή ακόμα για τη στοχαστική φύση της συμπεριφοράς των μεταβλητών του υποδείγματος.

Ιδιαίτερη σημασία για τα υποδείγματα αυτά και τη σωστή χρησιμοποίησή τους έχει ο υπολογισμός των πραγματικών τιμών των μεταβλητών και όχι των ονομαστικών ή των χρηματικών. Η ανάλυση των οικονομικών κύκλων αφορά πρωταρχικά πραγματικές ποσότητες σε σταθερές τιμές. Αν δεν χρησιμοποιηθούν οι πραγματικές τιμές τα επίπεδα των τιμών θα κινούνται κυκλικώς και οι μεταβλητές που θα είναι εκφρασμένες στην ονομαστική τους αξία θα ακολουθήσουν την πορεία του κύκλου, με μεγαλύτερο εύρος από εκείνο που θα σημειώνονταν στην άλλη περίπτωση.

Συμπεραίνουμε ότι το χρήμα δεν είναι ουδέτερο όπως πίστευαν

---

104. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.82.

παλαιότερα, αλλά επηρεάζει με τη δυναμική του τον οικονομικό σχηματισμό. Είναι σαφές ότι ασκεί ισχυρή ανεξάρτητη επίδραση σε κάποιες μεταβλητές όπως είναι κυρίως το εισόδημα. Θα πρέπει επίσης να μελετηθούν εάν χρησιμοποιηθούν χρηματικές αξίες οι επιπτώσεις των μεταβολών των χρηματικών αποθεμάτων πάνω στις μεταβολές του χρηματικού εισοδήματος, καθώς και το είδος της συμπεριφοράς των νομισματικών αρχών, το οποίο σε συνδιασμό με τις προηγούμενες επιρροές θα μπορούσε να προκαλέσει τη δημιουργία κύκλων.

Τέλος, θα πρέπει να τονίσουμε ότι το χρήμα τελικά δεν προσδιορίζει τα πάντα. Κάποιοι οικονομολόγοι δε, υποστηρίζουν ότι οι παράγοντες που προσδιορίζουν το ύψος του χρηματικού εισοδήματος έχουν σχέση με το ίδιο το χρήμα, τις δυνάμεις κίνησης της αγοράς, καθώς και με θεσμικούς και νομικούς παράγοντες. Όσο αφορά τις κυκλικές διακυμάνσεις, αρκετοί ισχυρίζονται ότι έχουν γνώση της πλήρους θεωρίας του κύκλου και αναζητούν τα στοιχεία ερμηνείας του, κάτω από το πρίσμα του ότι "οι μεταβολές του ρυθμού αύξησης του χρηματικού αποθέματος αποτελούν αναγκαία και επαρκή συνθήκη για αξιόλογες μεταβολές του ρυθμού μεγέθυνσης του χρηματικού εισοδήματος".¹⁰⁵ Οι απόψεις αυτές είναι γεννήματα επιρροών και εξελίξεων των οικονομικών θεωριών και έχουν γίνει στόχος για κριτική και άρνηση της αποτελεσματικότητάς τους.

---

105. Nicholas Rau, Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις, 1974, σελ.95.

1.3. Η εξέλιξη της θεωρίας των οικονομικών κύκλων

Η θεωρία των οικονομικών κύκλων δεν είναι υπόθεση των τελευταίων χρόνων. Υπήρχε και στο παρελθόν και είναι συνδεδεμένη με τη οικονομική δράση των ατόμων. Η οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων δεν είναι στατική, αλλά δυναμική, εξελικτική, υποκειμένη στους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν το οικονομιο-πολιτικο-κοινωνικό περιβάλλον. Μέσα στο κάθε φορά περιβάλλον διαμορφώνονται θεωρίες οι οποίες βασικά αποτελούν προϊόντα της εποχής τους, των επικρατουσών συνθηκών, κοινωνικών, πολιτικών, ηθικών, θρησκευτικών, τεχνικών, θεσμικών, κτλ. Λόγω της εκάστοτε διαμόρφωσής τους, επηρεάζουν τη διαμόρφωση και συγκρότηση της Οικονομίας κατά τις διάφορες εποχές, επιδρώντας και στην εξέλιξη της Επιστήμης.

Οι οικονομικοί κύκλοι είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την οικονομική ανάπτυξη, με την οποία ασχολήθηκαν οι αρχαίοι Έλληνες και πρότειναν και μέτρα για την ανάπτυξη των οικονομιών, γενικότερα. Στο Μεσαίωνα οι Κανονιολόγοι ασχολήθηκαν με τον εργατικό μισθό και την αμοιβή της εργασίας, χωρίς ωστόσο να αναφέρονται στις επιδράσεις του εισοδήματος στις διακυμάνσεις της οικονομίας. Οι εμποροκράτες έδειξαν ενδιαφέρον στη ροπή προς επένδυση, την οποία και συνδύαζαν με την ποσότητα του χρήματος και το ύψος του τόκου, δεν μπόρεσαν όμως να τη συσχετίσουν με τη δημιουργία κύκλων.

Οι φυσιοκράτες μολονότι ασχολήθηκαν περισσότερο με την ασφάλεια στη μεταφορά των προϊόντων, τη ρύθμιση του ύψους του τόκου, τη φορολογία και διάφορους τελικούς παράγοντες, προσδέθηκαν και με την επένδυση, την οποία θεωρούσαν ως την αρχή της ανάπτυξης. Το εισόδημα κάθε τάξης γι' αυτούς, είναι δαπάνη για την άλλη. Αύξηση του εισοδήματος προκαλεί αύξηση της δαπάνης η οποία με τη σειρά της επιδρά στην αύξηση των εισοδημάτων. Η αύξηση επίσης του καθαρού προϊόντος μέσω του οποίου εκφράζεται η φυσική τάξη στην οικονομία, αυξάνει την καταναλωτική δαπάνη, ενισχύει τον οικονο-

μικρό σχηματισμό σε υψηλότερα επίπεδα ισορροπίας. Εάν όμως οι παραγωγοί δε δαπανούν το ήμισυ του εισοδήματός τους για την αγορά αγροτικών ή βιομηχανικών προϊόντων, τότε επέρχεται χάσμα μεταξύ του εισοδήματος και της δαπάνης και προκαλείται ανισορροπία.

Οι κλασικοί βασιζόμενοι στο σύστημα της στατικής και δυναμικής θεώρησης της οικονομίας, ανέπτυξαν τη στασιμότητα του συστήματος και την εξέλιξή του. Η ανάλυση των κλασικών είναι μικροοικονομική και μακροοικονομική. Από τη μεριά της ανάλυσης των τιμών και της αγοράς είναι μικροοικονομική, ενώ από τη μεριά της διανομής του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων τάξεων είναι μακροοικονομική. Όσο αφορά δε την αξία και τις τιμές, πρέσβευαν ότι η ικανοποίηση των αναγκών προϋποθέτει προσφορά αγαθών και κάλυψη του κόστους παραγωγής. Η ζήτηση δε, πρέπει να ικανοποιηθεί για να καταβάλλει αύξοντα κόστος. Αυτό έχει ως επακόλουθο τη διατάραξη της οικονομικής ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, που δύναται να αποκατασταθεί με την αυτόματη αυξομείωση των δύο αυτών μεγεθών.

Έπειτα ο Marx μέσω των συλλογισμών του σχετικά με την πάλη των τάξεων, θεωρούσε ότι αυτή είναι απαραίτητη για την εξέλιξη της ζωής του οικονομικού ανθρώπου. Βασικό στοιχείο της πάλης αυτής είναι η βιαιότητα αντιπαράθεσης των αντίθετων τάξεων. Καταστροφές και πόλεμοι συντελούνται για την καταστροφή των αντιπάλων. Εν τούτοις, η πάλη των τάξεων αυτή, συντελείται εντός διαφόρων κύκλων οι οποίοι τείνουν να εξασθενίσουν την αγριότητά της.¹⁰⁶

Ο Marx επίσης εξετάζοντας την αξία του χρήματος και τις τιμές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος δείχνει την ταχύτητα με την οποία τα εμπορεύματα αλλάζουν μορφή. Αυτό πραγματοποιείται εντός ενός κύκλου μεταμορφώσεών τους στην κοινωνική πώληση και αγορά και την αντικατάσταση των παλαιών

---

106. Γ.Α.Γεωργιάδης, Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), σελ.55.

εμπορευμάτων με νέα, κατά τη διάρκεια της μεταμόρφωσης αυτής. Κατά συνέπεια η αναγκαία ποσότητα του χρήματος είναι το σύνολο των τιμών όλων των εμπορευμάτων διαιρεμένων δια των στροφών του χρήματος από χέρι σε χέρι.

Οι παραγωγοί πουλάνε για παράδειγμα εμπορεύματα, για να αποκτήσουν χρήμα και να μπορέσουν να αγοράσουν άλλα εμπορεύματα που τους είναι απαραίτητα. Υπάρχει επομένως το κύκλωμα E-X-E (εμπόρευμα-χρήμα-εμπόρευμα). Ο καπιταλιστής από τη δική του μεριά εισάγει στην παραγωγή χρήμα για να αγοράσει μηχανήματα, πρώτες ύλες, εργασία, κτλ, ώστε να μπορέσει να αποκομίσει μέσα από την παραγωγική διαδικασία την υπεραξία. Έτσι το κύκλωμα στην περίπτωση αυτή γίνεται X-E-X (χρήμα-εμπόρευμα-χρήμα συν υπεραξία).

Ο Marx μίλησε επιπλέον και για την οικονομική ισορροπία. Υποστήριξε ότι στο καπιταλιστικό σύστημα η οικονομική ισορροπία επιτυγχάνεται με την καταλληλότερη αναλογία ανάπτυξης μεταξύ δύο βασικών κλάδων παραγωγής και κατανάλωσης και της ορθής σχέσης μεταξύ παραγωγής εμπορευμάτων και αγοράς εμπορευμάτων. Θεωρούσε όμως το καπιταλιστικό σύστημα τόσο εύθραστο ώστε μία διαταραχή στη πρώτη ή στη δεύτερη ισορροπία, να το συνταράξει. Έτσι εάν η παραγωγή αγαθών δεν είναι εναρμονισμένη με την αγορά αγαθών, θα επέλθει διαταραχή στο σύστημα παραγωγής και κατ'επέκταση κρίση. Οι κρίσεις συνταράσσουν το καπιταλιστικό σύστημα, το εξαθρώνουν, αυξάνουν το ποσοστό ανεργίας.

Διατύπωσε επιπλέον και το νόμο της συσσώρευσης του κεφαλαίου¹⁰⁷ που τον συνδύασε με τη συγκέντρωση των επιχειρήσεων και την προλεταριοποίηση των μικρών παραγωγών. Ο νόμος αυτός εγναθιδρύει μία συσχέτιση μεταξύ της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της συσσώρευσης της αθλιότητας. Στην κατιούσα κίνηση του καπιταλιστικού συστήματος προοιούνται κρίσεις υπερπαραγωγής και δονήσεις του συ-

---

107. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.170.

στήματος, δεδομένου ότι οι επιχειρηματίες προβαίνουν σε ασχεδίαστες παραγωγικές προσπάθειες για τη μεγαλύτερη επίτευξη κέρδους.

Ο Henry George ασχολήθηκε όχι τόσο με τους κύκλους, όσο με την οικονομική ανάπτυξη και ισορροπία. Θεωρούσε πως ο ελεύθερος ανταγωνισμός και η οικονομική αρχή του τόκου¹⁰⁸ αποτελούν την αιτία της ισορροπίας μεταξύ τόκων και ημερομισθίων. Τόκος και ημερομίσθια συνυπάρχουν σε μία ορισμένη σχέση ή αναλογία μεταξύ τους, η οποία προσδιορίζεται από την ανάγκη μετατροπής της εργασίας σε κεφάλαιο, ώστε να αναπτυχθεί η παραγωγή στο μεγαλύτερο δυνατό επίπεδο.

Η Ιστορική Σχολή τοποθέτησε το πρόβλημα της ισορροπίας στη σωστή λειτουργία του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης και συνέδεσεν την οικονομική εξέλιξη με την κοινωνική, θεωρώντας ότι τα οικονομικά στάδια από τα οποία πέρασε η ανθρώπινη ιστορία δεν είναι ανεξάρτητα από τα κοινωνικά συστήματα και τις κοινωνικές διαρθρώσεις.

Η Ψυχολογική Σχολή των Ηδονιστών τοποθέτησε την ισορροπία σε σχέση με την προσφορά και τη ζήτηση. Το σύνολο των φυσικών αξιών που προσφέρουν οι μετέχοντες στη διαδικασία της παραγωγής πρέπει να είναι ίσο με το σύνολο των χρηματικών αξιών που διαθέτουν οι αγοραστές. Όσο αφορά δε την αποταμίευση, θεωρούσαν ότι οι αποταμιεύσεις χρησιμεύουν για τη δημιουργία κεφαλαίου, προέρχονται δε από τις στερήσεις που συνυπάρχουν με την αποταμίευση τμήματος του εισοδήματος.

---

108. Λ.Θ.Χουμανίδη, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, 1979, σελ. 190. Υπάρχουν δύο βασικές αρχές. Η πρώτη θεωρεί ότι ο τόκος δεν είναι το κεφάλαιο το οποίο χρησιμοποιεί την εργασία, αλλά η εργασία που χρησιμοποιεί το κεφάλαιο. Η δεύτερη θεωρεί ότι ο τόκος εξαρτάται από τις αυξομειώσεις κεφαλαίου που οφείλονται είτε σε αλλαγές της απασχόλησης εργασίας είτε σε αλλαγές στη χρήση του πλούτου.

Διέκριναν την ύπαρξη κύκλου στη λειτουργία του χρήματος. Θεωρούσαν ότι το χρήμα προσφέρει υπηρεσίες γιατί έχει ανταλλακτική αξία. Αυτό όμως σημαίνει ότι επειδή έχει ανταλλακτική αξία γι' αυτό και προσφέρει υπηρεσίες. Αυτός ο φαύλος κύκλος χρησιμοποιείται αρκετά από τους Ηδονιστές.

Η Μαθηματική Σχολή μίλησε για την οικονομική ισορροπία, για οικονομική ισορροπία των τιμών και για ανταλλακτική ισορροπία.

Οι Νεοκλασικοί στηριζόμενοι όπως γνωρίζουμε στην αντικειμενική θεώρηση της αξίας και δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στους κοινωνικούς παράγοντες εκτός από τους οικονομικούς για την ερμηνεία των οικονομικών φαινομένων της αξίας, των τιμών, του κέρδους, του τόκου, κτλ, διατύπωσαν ορισμένες θεωρίες για την ισορροπία. Τη διέκριναν σε μερική ισορροπία και σε γενική ισορροπία. Προσάρμοσαν την Οικονομική Επιστήμη περισσότερο προς την πραγματικότητα, τόσο από την πλευρά του ατόμου ως οικονομική μονάδα και ως ψυχολογική και κοινωνικοπολιτική οντότητα, όσο και από την πλευρά των υφιστάμενων κοινωνικών θεσμών.

Πιο συγκεκριμένα ο J.B.Clark αναφερόμενος στην οικονομική ανάπτυξη, τόνισε την ύπαρξη δύο βασικών κύκλων¹⁰⁹. Ο πρώτος κύκλος σχετίζεται με το κέντρο της ευημερίας και του πολιτισμού και εμφανίζεται κατά το πλείστον σε ανεπτυγμένες χώρες, όπου υπό το φώς του ελεύθερου ανταγωνισμού το κερδοσκοπικό πνεύμα κινεί τα νήματα της οικονομίας και της οικονομικής δραστηριότητας. Υπό αυτή τη δραστηριότητα η οικονομία ακμάζει και οδηγείται σε περισσότερη πρόοδο και ευημερία. Ο δεύτερος κύκλος εντοπίζεται στις υποανάπτυκτες χώρες, όπου οι αυξανόμενες κρατικές παρεμβάσεις και η υπάρχουσα αδυναμία προσαρμογής των οικονομικών δυνάμεων στις ταχύτατα εξελισσόμενες συνθήκες της αγοράς υπό το καθεστώς μη ελεύθερου ανταγωνισμού, εμποδίζουν τη λειτουργία των οικονομικών νόμων. Καθ'

---

109. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.277.

αυτό τον τρόπο δε δύναται κάθε συντελεστής παραγωγής να αξιοποιηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις δυνατότητές του, με αποτέλεσμα τη δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής αταξίας σε βάρος της οικονομικής ανάπτυξης και προόδου. Έτσι ο κρατικός παρεμβατισμός, οι καθυστερημένοι και αριετές φορές μη επαρκείς μέθοδοι παραγωγής και η χαμηλή στάθμη του πνευματικού δυναμικού των υποανάπτυκτων χωρών, θέτει εντός του κύκλου τους, τη φτώχεια. Οι χώρες οι οποίες ανήκουν στον πρώτο κύκλο πρέπει να αποφεύγουν επεμβάσεις στις υποανάπτυκτες χώρες που μπορούν να απομακρύνουν την Οικονομία από τη φυσική της κατάσταση και ισορροπία.

Επιπλέον, οι Νεοκλασικοί θεωρούσαν ότι η αρχή της φθίνουσας χρησιμότητας¹¹⁰ επηρεάζει τις τάσεις της αγοράς, προκαλώντας μεταβολές στη υφιστάμενη ισορροπία. Η ισορροπία καθορίζεται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης που καθορίζουν τις τιμές.

Γενικώς πρέπει να παρατηρηθεί ότι οι Νεοκλασικοί θεωρούσαν ότι μία αύξηση της τεχνολογικής προόδου, επιφέρει αντίστοιχη αύξηση των επενδύσεων, του επιτοκίου και της αποταμίευσης. Άνοδος ή πτώση του επιπέδου ισορροπίας, δημιουργεί κυκλικές διακυμάνσεις, με αποτέλεσμα συσσωρευτικές κρίσεις και στασιμότητα της Οικονομίας.

Οι Θεσμικοί θεωρώντας ότι οι κοινωνικοί θεσμοί επηρεάζουν την οικονομική πραγματικότητα, εστίασαν στα μονοπώλια τις μελέτες τους, υποστηρίζοντας ότι η Οικονομία κατά την εξέλιξή της παίρνει τη μορφή μονοπωλιακών οικονομικών σχέσεων, ειτρέφοντας την απλήστία του κέρδους και τον κοινωνικό διαχωρισμό. Έτσι για λόγους κερδοσκοπικούς, οι επιχειρηματίες αποφεύγουν τη μέγιστη παραγωγή

---

110. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.278.

Σύμφωνα με τον T.N.Carner, η χρησιμότητα είναι η βάση για την εξέταση του προβλήματος της αξίας. Χρησιμότητα γι'αυτόν είναι η ικανότητα που έχει ένα αγαθό να ικανοποιεί μία ανάγκη ή επιθυμία.

από φόβο ότι αυτή θα υπερβεί τα περιθώρια του ανώτατου κέρδους. Ελαττώνουν τους εργατικούς μισθούς ώστε να προσκομίζουν συνολικά μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους χωρίς να γίνει αμέσως αντιληπτό, δεδομένου ότι η μέγιστη του μισθού συντελείται ανά εργάτη. Ακόμα όμως και σε περίπτωση που οι μισθοί αυξηθούν, οι εργάτες βρίσκονται στην ίδια οικονομική θέση διότι οι επιχειρηματίες αυξάνουν τους μισθούς, επιβαρύνουν όμως την κατανάλωση. Η εκμετάλλευση του εργάτη γίνεται καθόλα αντιληπτή όταν θεωρήσουμε τον οικονομικό κύκλο που σχηματίζεται από αυτή τη δράση. Στην άνοδο του κύκλου, οι επιχειρηματίες κερδοσκοπούν εις βάρος των εργατών, των οποίων οι μισθοί δεν παρακολουθούν την αύξηση των τιμών, ενώ κατά την πτώση του κύκλου η εκμετάλλευση του εργάτη εξακολουθεί να υφίσταται με την ελάττωση των ημερομισθίων, κτλ.

Ο Wesley Mitchell παρατηρεί ότι η σύγχρονη οικονομική ζωή είναι οργανωμένη στα πλαίσια της χρηματικής οικονομίας. Σ' αυτήν όμως μεγαλύτερη σημασία έχει η παραγωγή και η διανομή των εισοδημάτων παρά το ίδιο το χρήμα. Οι συντελεστές παραγωγής προσφέρουν τις χρησιμότητές τους στην κοινωνία, ο δε μηχανισμός των τιμών συνιστά τις προσπάθειες των φορέων της οικονομίας, όπως είναι οι επιχειρηματίες, για την αποκόμιση του κέρδους. Ο μεταξύ των επιχειρηματιών ανταγωνισμός για την απόκτηση κέρδους, είναι υπάιτιος για την ύπαρξη διακυμάνσεων στην οικονομία.

Επιπροσθέτως, ο Mitchell, όσο αφορά τον οικονομικό κύκλο, θεωρεί ότι η μελέτη του αφορά και τις συσσωρευτικές καταστάσεις μετάβασης από τον ένα κύκλο στον άλλο¹¹¹. Η αύξηση των μισθών και των κερδών ενισχύουν την κατανάλωση καθώς και την επένδυση. Η τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας και η διαφορά μεταξύ του κόστους και των τιμών, αποδίδει μεγαλύτερα κέρδη. Με την είσοδο όμως στην αγορά των προϊόντων νέων επιχειρήσεων, το κόστος αυξάνε-

---

111. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.304.

ται. Συνέπεια αυτού είναι η ελαχιστοποίηση της διαφοράς μεταξύ κόστους και τιμών, μικρότερη συσσώρευση, μικρότερες επενδύσεις, ανεργία και κρίσεις. Κατά συνέπεια, στην άνοδο του κύκλου οι αγοραστές καταναλώνουν λιγότερο με επακόλουθο τη δημιουργία δυσχέρειας στις επιχειρήσεις. Όσο περισσότερο διατηρείται η ευημερία τόσο μεγαλύτερη θα είναι η κρίση.

Οι νεομαρξιναλιστές εντόπισαν την ύπαρξη κύκλου στα αγαθά. Τόνιζαν ότι η εκτίμηση των αγαθών αποτελεί σύνθεση λογικών παρατηρήσεων, συγκρίσεων και ολοκληρώσεων, σύμφωνα με την κρίση των ατόμων όσο αφορά τα αγαθά αυτά και τη χρησιμότητα αυτών, εντός ολόκληρου του κύκλου αγαθών και της σχετικής ισορροπίας, η διατάραξη της οποίας δεν αποκαθίσταται άμεσα.

Για τους Νεομαθηματικούς η γενική οικονομική ισορροπία εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των προϊόντων, των υπηρεσιών και των συντελεστών παραγωγής. Η οικονομική δραστηριότητα απεικονίζεται μέσω ενός συστήματος κυκλικών εισροών και εκροών αγαθών και υπηρεσιών, μέσω των νομισματικών συναλλαγών, οι οποίες δύναται να οδηγήσουν στην οικονομική ανάπτυξη.

Η Σχολή του Καίμπριτζ και ειδικότερα ο A.Marshall υποστήριζε την ύπαρξη κύκλου στις εργασίες για την άμεση εκτέλεση των συναλλαγών. Οι διαταραχές στην αξία του συναλλάγματος και οι μακροχρόνιες διακυμάνσεις της αξίας των πολύτιμων μετάλλων προκαλούν διατάραξη της ισορροπίας και μη οικονομική σταθερότητα.

Η Σουηδική Σχολή εξετάζοντας τη χρηματική ισορροπία και με ποιό τρόπο επιδρά σ' αυτήν ο τόκος, παρατήρησε ότι η προσφορά και η ζήτηση αποταμίευσης συμπίπτουν μόνο σε μία αχρήματη οικονομία. Σε μία εγχρήματη οικονομία ο μηχανισμός της πίστης θα μεταβάλλει την κατάσταση αυτή ώστε να επέλθει ανισορροπία μεταξύ αποταμίευσης και επένδυσης. Όταν η προσφορά αποταμίευσης υπερβαίνει τη ζήτηση αυτής, ο τρέχον τόκος πέφτει σε κατώτερο επίπεδο από το φυσικό τόκο, ενισχύοντας τις προσδοκίες των επιχειρηματιών για ε-

πένδυση. Με αυτόν τον τρόπο υψώνονται οι τιμές των αγαθών και υπηρεσιών. Στο σημείο όπου ο κανονικός τόκος συμπίπτει με τον φυσικό και τον τρέχων, έχουμε σταθεροποίηση των τιμών και ισότητα μεταξύ αποταμίευσης και επένδυσης. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση παρατηρείται κατάσταση ανισορροπίας και πραγματοποίηση κερδών ή ζημιών.

Σε σχέση με τους κύκλους προσπάθησε η Σχολή να εξηγήσει πως γίνεται η μετάβαση από τη μία κατάσταση ισορροπίας σε μία άλλη, υπολογιζομένου και του κόστους. Εξέτασε την αρχική σταθερή θέση τις μεταβολές των ποσοτήτων και το τέλος της περιόδου της διακύμανσης, συγκρίνοντας τις μεταξύ τους σχέσεις.

Σχετικά με την Κεϋνσιανή Οικονομική ο Keynes επεσήμανε τη σημασία της αποταμίευσης και της επένδυσης για την οικονομική ισορροπία, τόσο σε περιόδους πλήρης απασχόλησης όσο και σε περιόδους υποαπασχόλησης. Θεωρούσε ότι η επένδυση είναι εκείνη η οποία δημιουργεί το εισόδημα από το οποίο προέρχεται η αποταμίευση.

Απέδωσε βασική σημασία στη ροπή προς αποθησαύριση και την παρότρυνση προς επένδυση και το ελάχιστο επίπεδο του εισοδήματος. Σ' αυτό το σημείο λαμβάνει υπόψιν του τον τόκο που τον θεωρεί απαραίτητο για την κίνηση του μηχανισμού της οικονομίας και την άνοδο του οικονομικού κύκλου. Εισάγει την έννοια του πολλαπλασιαστή, αλλά παρά όλα αυτά, τοποθετεί την ύπαρξη κύκλων ως το ενδιάμεσο στάδιο από δύο καταστάσεις ισορροπίας χρονικά μετατοπισμένες.

Κατά την άνοδο του κύκλου παρατηρεί αύξηση των κερδών ως αποτέλεσμα της αύξησης των επενδύσεων. Αυτή όμως η αύξηση έχει ως αποτέλεσμα αυτή η οικονομική δραστηριότητα να μην είναι για ατελείωτο χρονικό διάστημα της ίδιας εντάσεως. Με την άνοδο του κύκλου ανέρχεται το επίπεδο του τόκου, ώστε τελικά η καμπύλη του να είναι μεγαλύτερη από εκείνη της οριακής αποδοτικότητας του κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την πτώση στο οικονομικό κύκλο.

Θεωρεί ότι οι ισχνολογικές και διαρθρωτικές μεταβολές επι-

δρουν στην επιτάχυνση της οικονομικής δραστηριότητας στην πορεία του κύκλου, στον πολλαπλασιαστή, στη δαπάνη του εισοδήματος και σε άλλα μεγέθη. Επιπλέον λόγω του ότι η άγωνα αποταμίευση επιδρά αρνητικά στην επένδυση με αποτέλεσμα τη χρόνια ανεργία και τη λιμνάζουσα κατάσταση της οικονομίας προτείνει την υιοθέτηση πολιτικής δημοσίων έργων, την ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος, την ενίσχυση των επενδύσεων και την ύπαρξη άμεσων φόρων ως μέτρο κοινωνικής δικαιοσύνης. Τονίζει επίσης ότι στις καταστάσεις κατιούσας φάσης του κύκλου, έχουμε φυγή από την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, πτώση των τιμών και του επιτοκίου, οικονομικές κρίσεις και ανεργία.

Στις σύγχρονες θεωρίες που αφορούν τον εργατικό μισθό, παρακολουθείται ιστορικο-στατιστικά η εξέλιξη και η κίνηση των στοιχείων εκείνων που επιδρούν στους μισθούς, όπως είναι οι τιμές, η παραγωγή, τα κεφάλαια, το ύψος του εθνικού εισοδήματος, τα κέρδη, ο όγκος κυκλοφορίας, η τεχνολογική πρόοδος, κτλ. Διατύπωσαν δε το συμπέρασμα ότι από την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης του 1789, έχουμε περιόδους "εναλλαγής κύκλων, εντάσεως και υφέσεως", που διακρίνονται σε μείζονες (στα έτη 1790-1810, 1850-1880, 1900-1930) και στους ελάσσονες (στα έτη 1810-1850 και 1880-1900).¹¹² Στις μείζονες φάσεις, οι μισθοί, οι τιμές, τα κέρδη, εμφανίζουν άνοδο. Στις ελάσσονες φάσεις, η πτώση των τιμών και των μισθών αναγκάζει τους επιχειρηματίες να εισάγουν βελτιωμένες μεθόδους στο σύστημα παραγωγής, ώστε να αναπτυγθεί η παραγωγικότητα και να πέσει το κόστος παραγωγής.

Ενώ λοιπόν κατά την πρώτη φάση έχουμε αύξηση των κερδών και των αμοιβών στη δεύτερη φάση παρουσιάζεται μία δυσχερής κατάσταση που οφείλεται, εν τέλει στην έλλειψη σωστών τεχνολογικών υποδομών και στην ανικανότητα αντίστασης του συστήματος στην κρίση. Η μόνη

---

112. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.424.

διέξοδος από τη φάση αυτή σχετίζεται με το χρήμα, το οποίο επενεργεί ως διευκολυντικός παράγοντας για την οικονομία. Αυτές οι μακρόχρονες διακυμάνσεις των μισθών παρουσιάζουν το μειονέκτημα ότι στηρίζονται σε ορισμένα γεγονότα και μεταβολές των τιμών, για τα οποία δεν υπάρχει επιβεβαίωση επανάληψης στο μέλλον.

Ο J.R.Hicks διατύπωσε την ύπαρξη κύκλων ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενες πλευρές της οικονομικής οργάνωσης, τους επιχειρηματίες και τις Εργατικές Ενώσεις. Παρατήρησε ότι στην ανοδική πορεία του κύκλου οι επιχειρηματίες συσσωρεύουν κέρδη, ενώ οι Εργατικές Ενώσεις μέσω της αντίστασής τους μπορούν να επιτύχουν τους στόχους τους. Στη δε καθοδική φάση του κύκλου, η θέση των εργατών είναι περισσότερο ευνοϊκή διότι εάν υποθέσουμε ότι οι μισθοί έχουν την τάση να παραμένουν στο προηγούμενο ύψος, οι εργάτες με την αντίστασή τους δεν επιτρέπουν την ελάττωση των μισθών τους.

Την αντίθετη ακριβώς άποψη είχε ο S.A.Rottenley, ο οποίος εξετάζοντας την ανοδική φάση του κύκλου παρατηρούσε ότι σ'αυτή συντελείται άνοδος των μισθών κατά κύριο λόγο των ονομαστικών. Στην περίπτωση αυτή οι εργάτες πιέζουν τους εργοδότες να καταβάλουν υψηλότερους μισθούς, γεγονός που μπορεί να πραγματοποιηθεί, δεδομένου ότι η οικονομική κατάσταση είναι θετική. Στην αντίθετη όμως περίπτωση της καθοδικής πορείας του κύκλου, η θέση των εργατών δυσχεραίνει, διότι οι εργοδότες δύναται να προβούν σε μαζικές απολύσεις.

Παρατηρείται γενικώς η άποψη ότι κατά τη φάση της ανόδου εκείνοι οι οποίοι είναι σε πλεονεκτική θέση είναι οι εργοδότες, ενώ κατά τη φάση της καθόδου υπόκεινται σε συνεχή πτώση των κερδών και κατ'αναλογία μεγαλύτερη από την πτώση των μισθών. Αντίθετα ενώ κατά την άνοδο του κύκλου οι εργάτες συσπειρώνονται και ενεργοποιούν τις δυνάμεις τους για την απαίτηση υψηλότερων μισθών, στη φάση της καθόδου παρατηρούμε διαίρεση μεταξύ των απασχολούμενων και των μη εργατών. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητη η είσοδος

του κράτους ως ρυθμιστικού παράγοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΥΚΛΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ

2.1. Η συμβολή της οικονομικής ανάπτυξης στην ευημερία

Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης εμπεριέχεται στην έννοια της οικονομικής ευημερίας. Η τελευταία δεν αφορά μόνο τον οικονομικό τομέα, αλλά επεκτείνεται στον κοινωνικό τομέα κάθε χώρας. Η θεωρία της οικονομικής ευημερίας διέπεται από την αρχή ότι τα οικονομικά δρώμενα διέπονται από ανθρωπιστικά ιδεώδη και υπόκεινται σε φυσικούς νόμους.

Η οικονομική ισχύς των ισχυρών έναντι των οικονομικά αδυνάτων, έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη υπεραξίας και καταπίεσης των αδυνάτων, λόγω της άνισης διεξαγωγής του παιγνίου της αγοράς μεταξύ των διαπραγματευόμενων συντελεστών παραγωγής. Η επιβολή φορολογίας στο σημείο αυτό, φέρνει την κοινωνική ευημερία και δικαιοσύνη.

Σκαπανέας της οικονομικής ευημερίας ήταν ο John Hobson (1858 -1940)¹¹³ ο οποίος υπέδειξε ένα είδος κρατικού σοσιαλισμού μέσω μονοπωλιακών συναλλαγών και απέρριψε την ιδέα του ελεύθερου ανταγωνισμού, ως υπαίτιο οικονομικής ευημερίας και ως τυπική μορφή αγοράς.

Ως κοινωνικός μεταρρυθμιστής αντιτάχθηκε από τη μία μεριά στο σοσιαλισμό, αλλά υπέδειξε συγχρόνως την αδυναμία του καπιταλιστικού συστήματος να επιτύχει την απασχόληση και ανάπτυξη, λόγω της υπερβολικής αύξησης της αποταμίευσης. Η αποταμίευση δεν οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη και πλούτο, αλλά σε οικονομικές κρίσεις που κουνούν τα θεμέλια της οικονομίας. Προκύπτουν από την υψηλή αποταμίευση λιμνάζουσες καταστάσεις στην οικονομία, η οποία εάν καταφέρει και τις ξεπεράσει θα εισέλθει σε περίοδο προόδου.

Μέτρα για την αποφυγή των αρνητικών αυτών καταστάσεων είναι

---

113. Α.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.452.

η αύξηση των μισθών, ο έλεγχος των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών μέσω της άμεσης φορολογίας, η ανακατανομή του εισοδήματος και η υιοθέτηση μέτρων κατά της ανεργίας.

Γενικότερα, οι οικονομολόγοι οι οποίοι ασχολήθηκαν με την οικονομική ευημερία, είχαν δεχτεί τις επιρροές των απόψεων του Marshall. Θεωρούσαν ότι η Οικονομική Επιστήμη παρότι είναι θεωρητική Επιστήμη, εντούτις οφείλει να κατευθύνεται από πρακτικό ενδιαφέρον και να έχει ως αντικείμενό της την Οικονομική Ευημερία.

Η οικονομική ευημερία μετριέται και σχετίζεται με το εθνικό εισόδημα. Η κακή κατανομή του εισοδήματος και η αστάθειά του, αποτελούν εμπόδια για την πραγματοποίηση της ευημερίας. Η οριακή χρησιμότητα του εισοδήματος του οικονομικώς ισχυρού είναι μικρότερη από εκείνη του οικονομικώς αδύνατου. Μία μεταβίβαση εισοδήματος από τους πρώτους στους δεύτερους θα επέφερε αύξηση της χρησιμότητας χωρίς να προκαλέσει αναστάτωση στην παραγωγή. Όταν δύναται να επιτευχθεί μείωση της ανισότητας των εισοδημάτων και ορθολογική κατανομή των συντελεστών παραγωγής, τότε η ευημερία θα επιτευχθεί.

Η παρέμβαση του κράτους είναι απαραίτητη για την συγκράτηση των μισθών σε σταθερά επίπεδα. Η υπερβολική όμως και ασφυκτική επέμβασή του, δύναται να κάνει τους μισθούς άκαμπτους, επιφέροντας επίσης και τη μείωση της παραγωγής, του εισοδήματος και ειδικότερα των μισθών. Αποτέλεσμα αυτών είναι η αύξηση του πληθωρισμού και η ανεργία.

Ως πρόταση για την αποφυγή της μείωσης της αγοραστικής δύναμης των φτωχών τάξεων που έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγής, τη δυστυχία και την παρεμπόδιση της ανάπτυξης, διαφαίνεται η δημιουργία γεωργικών, πιστωτικών, καταναλωτικών, αστικών, κτλ, συνεταιρισμών, προς ανακούφιση των κατωτέρων εισοδηματικών τάξεων, καθώς και η μείωση των ενδιάμεσων που κερδίζουν από την εικμετάλλευση των καταναλωτών.

Για τα οικονομικά συστήματα έχει μεγαλύτερη σημασία η επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας και όχι της ατομικής, διότι δύναται να καθορίσει οριακές καταστάσεις και καταστάσεις σταθερότητας. Στην κλίμακα προτιμήσεων της κοινωνικής ωφελιμότητας υπεισέρχονται εκτός των οικονομικών κριτηρίων και ηθικά. Για την επίτευξη της ευημερίας θα πρέπει το πολιτικοοικονομικό σύστημα να είναι σοσιαλιστικό στο οποίο η τιμή και το οριακό κόστος θα συμπίπτουν. Επιπλέον κατά την άνοδο του οικονομικού κύκλου θα πρέπει να ελαττώνονται οι φόροι και να αυξάνονται τα δημόσια έργα για την αποφυγή γρήγορης μετάβασης στη φάση της καθόδου του κύκλου. Η συνάρτηση δε της κοινωνικής ευημερίας είναι έτσι ώστε η κοινωνική τάξη να ανταποκρίνεται επακριβώς στις μεταβολές των ατομικών αξιών.

Όταν η αύξηση του εισοδήματος ή η ροπή προς αποταμίευση αυξάνεται σε βάρος της ροπής προς κατανάλωση, έχουμε το φαινόμενο της ανεργίας που πλήττει τις οικονομίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ανεργία κρούει τον κώδωνα της ανεπάρκειας των επενδύσεων επικαλούμενη την πολιτική των δημοσίων έργων και την ενίσχυση των τάξεων που προβαίνουν σε μεγαλύτερη δαπάνη μέσω του προϋπολογισμού. Η κοινωνική και οικονομική ευημερία αυξάνει μόνο όταν οι ζημιούμενοι της παραγωγικής διαδικασίας δε δύναται να δωροδοκήσουν την επωφελούμενη κοινωνική τάξη η οποία όμως μπορεί να αποζημιώσει την πρώτη.

Η θεωρία της Οικονομικής Ευημερίας¹¹⁴ ασχολείται με την ανασυγκρότηση της αγοράς, χωρίς να ξεφεύγει από το μηχανισμό της ανταγωνιστικής τάξης, για χάρη του σοσιαλισμού. Η βασική αρχή της, αναφέρεται στην ισότητα της οριακής κοινωνικής παραγωγικότητας και του οριακού κοινωνικού κόστους. Αναφέρεται και στο φορολογικό κύκλο, ο οποίος όταν παύει να αποδίδει κέρδη στις επιχειρήσεις, τα οποία κέρδη ελαττώνονται διαρκώς κατά την κατιούσα φάση του κύ-

---

114. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.459.

κλου, τότε το κράτος προβαίνει σε εθνικοποιήσεις, για την τόνωση του οικονομικού κύκλου, εφόσον δεν υφίσταται προτροπή προς επένδυση από τους επιχειρηματίες.

Η ανάπτυξη επίσης της οικονομίας και τα στάδια εξέλιξής της, αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης διακεκριμένων οικονομολόγων.¹¹⁵ Όσο αφορά την οικονομική πρόοδο, αυτή συντελέστηκε σε τρία βασικά στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα, ο οποίος καθώς αναπτύσσεται φθίνει. Το δεύτερο στάδιο αφορά την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, ο οποίος λαμβάνει το μετατοπιζόμενο από τον πρωτογενή τομέα εργατικό δυναμικό. Με την πάροδο του χρόνου όμως, καθώς ο τομέας αυτός αναπτύσσεται, παρατηρείται ανεπάρκεια ζήτησης των υπ'αυτού παραγόμενων προϊόντων. Το τρίτο επομένως στάδιο αρχίζει με την κάμψη του προηγούμενου σταδίου. Παρατηρείται το φαινόμενο της λιμνάζουσας κατάστασης της οικονομίας, μολονότι αυτή βρίσκεται στο ανώτατο σημείο της προόδου της. Αυτό γίνεται διότι η τεχνική πρόοδος υποβιβάζει κατά κάποιο τρόπο τη χρήση νέων επενδύσεων, έτσι ώστε οι επενδύσεις κατά κύριο λόγο μειώνονται, ενώ παράλληλα αυξάνονται οι αποταμιεύσεις.

Πρέπει επομένως να γίνονται διάφορες παρεμβάσεις στην οικονομία, εξαγωγές κεφαλαίων και τονώσεις των επενδύσεων.

Από τη μελέτη των σταδίων της οικονομικής εξέλιξης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι ανεπτυγμένες χώρες είχαν ήδη διανύσει κάποια χρονική περίοδο, πνευματική πρόοδο πριν εισέλθουν στην οικονομική τους ανάπτυξη και δεν παρουσιάζουν ανισομετρία ανάπτυξης όπως οι αναπτυσσόμενες χώρες. Παράλληλα, οι υποανάπτυκτες χώρες, που το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η καθυστέρηση της βιομηχανίας και η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, οι αντιστάσεις τους κατά της τεχνολογικής προόδου, ως δείγμα διαφύλαξης παλαιών πολιτισμών είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική τους ανάπτυξη.

---

115. Α.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.481.

Κάποιοι άλλοι διαχωρίζουν τα στάδια εξέλιξης της οικονομίας στα εξής πέντε:¹¹⁶ Το πρώτο στάδιο της πατροπαράδοτης κοινωνίας στην οποία τα όρια της τεχνολογικής προόδου καθώς και της επιστημονικής και κοινωνικής διάρθρωσης είναι περιορισμένα. Το μέγεθος του πληθυσμού αυξομειώνεται από τις επιδημίες και τους πολέμους, ενώ το πρώτο λόγο στους κλάδους παραγωγής τον έχει η γεωργία. Το δεύτερο στάδιο της μεταβατικής μορφής προς την απογείωση της οικονομίας, η βιομηχανία αποκτά ενδιαφέρον και δίνεται σημασία σε νέους τρόπους παραγωγής. Την περίοδο αυτή παρατηρείται η ανάπτυξη βιομηχανικών επιχειρήσεων και νέων τύπων επιχειρηματιών. Το τρίτο στάδιο αφορά την απογείωση της οικονομίας. Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας εμπορικοποιείται η γεωργία, αναπτύσσονται πολλοί βιομηχανικοί κλάδοι και διευρύνονται τα περιθώρια της αγοράς και της προσφοράς υπηρεσιών και εργασιών. Το τέταρτο στάδιο της πορείας προς την ωριμότητα χαρακτηρίζεται από την επέκταση των τεχνολογικών κατακτήσεων και την ανταγωνιστικότητά των επί μέρους οικονομικών στη διεθνή αγορά. Το τελευταίο στάδιο της υψηλής μαζικής κατανάλωσης παρατηρείται αύξηση των επενδύσεων των τεχνολογικών εφαρμογών, των κινήτρων για επένδυση, αύξηση της παραγωγής του πλούτου και της κατανάλωσης.

Στο τελευταίο στάδιο, δημιουργείται ο φόβος για τυχόν έκρηξη ενός πιθανού πολέμου, εξ' αιτίας του ψυχρού πολέμου μεταξύ των υπεραναπτυγμένων οικονομιών. Υπάρχει επίσης το ενδεχόμενο οι οικονομίες αυτές να υποπέσουν σε στάδιο μακρόχρονης στασιμότητας.

Σαν έννοια γενικά, η οικονομική ανάπτυξη περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό παραμέτρων που την ορίζουν και τη στοιχειοθετούν. Σαν όρος σημαίνει τη διεύρυνση του παραγόμενου προϊόντος μίας οικονομίας τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των μελών της καθώς και την αύξηση του πλούτου μίας χώρας. Θα μπορούσαμε να δεχτούμε βέ-

---

116. Α.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ. 486.

βαια και την άποψη ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι "οικονομική μεγέθυνση συν αλλαγή"¹¹⁷. Η έννοια της βελτίωσης συνιστά ζωτικό παράγοντα της ύπαρξης της ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη περιλαμβάνει δύο συνιστώσες, την οικονομική μεγέθυνση και την οικονομική αλλαγή. Η μεγέθυνση που θα εξεταστεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, δεν είναι ταυτόσημη έννοια της ανάπτυξης. Η μεγέθυνση αναφέρεται στην καλύτερη εκμετάλλευση των οικονομικών πόρων, μέσω του βέλτιστου συνδιασμού των παραγωγικών συντελεστών, ενώ η ανάπτυξη στιγματίζεται από τη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού που εμπεριέχει την πρώτη χωρίς να την αναιρεί.

Όταν μία οικονομία αναπτύσσεται και βαίνει στη φάση ανόδου του οικονομικού κύκλου, χαρακτηρίζεται από μεταβολές, προτιμήσεις των μελών της, από αποδοτικότητα της παραγωγικής διαδικασίας και από την πιο αποτελεσματική χρήση των διαθεσίμων πόρων. Όσο αφορά τα καταναλωτικά πρότυπα διαφοροποιούνται και αντικατοπτρίζουν αλλαγές στο εισόδημα, στις σχέσεις των συντελεστών παραγωγής, στη ζήτηση και στις μεθόδους με τις οποίες συντελείται η παραγωγική διαδικασία. Η αύξηση στην κατανάλωση των αγαθών σημαίνει την αποδοτική λειτουργία των οικονομικών μηχανισμών, ενώ η χρήση διαθεσίμων πόρων κάνει δυνατή την απομάκρυνση από ενδεχόμενη σπατάλη παραγωγικών πόρων.

Στην προσπάθεια για καταγραφή της οικονομικής ανάπτυξης προτείνονται από τον D.Seers μία σειρά δεικτών¹¹⁸ που προσδιορίζονται από 1) το επίπεδο της διατροφής, 2) το επίπεδο της απασχόλησης, 3) τη στάθμη της κοινωνικής δικαιοσύνης, 4) το μορφωτικό επίπεδο, 5) το βαθμό της ενεργής πολιτικής συμμετοχής του πληθυσμού, 6) το βαθμό της ανεξαρτησίας των εθνικών κέντρων λήψης αποφάσεων,

117. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής Ι,ΙΙ, 1990, σελ.176.

118. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής Ι,ΙΙ, 1990, σελ.180.

7) τη ύπαρξη ή όχι καταπιεστικών κοινωνικών θεσμών και 8) το βαθμό της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Τα στοιχεία αυτά επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά δεν είναι και τα μοναδικά.

Κατ'αυτόν τον τρόπο ο R.Harrod συνδιάζει την οικονομική ανάπτυξη με τρία μεγέθη,¹¹⁹ το μέγεθος και το επίπεδο του πληθυσμού, το κατά κεφαλήν εισόδημα και το μέγεθος του κεφαλαίου. Η ανάπτυξη κατά τον Harrod, καθορίζεται από την αύξηση της παραγωγής μίας χώρας σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο που συμπίπτει με την ανοδική κίνηση στη διαγραμματική απεικόνιση του κύκλου. Για να συμβεί αυτό πρέπει να ισούται η επένδυση με την ενεργή αποταμίευση, το επιτόκιο να είναι σταθερό, η τεχνολογική πρόοδος στάσιμη και έτσι οποιαδήποτε μεταβολή και ανάπτυξη να πραγματοποιείται με την πρόσθετη χρήση κεφαλαίου.

Τα παραπάνω μεγέθη διέπονται από μία δυναμική την οποία ο W. W.Rostow έρχεται να ολοκληρώσει λαμβάνοντας υπόψην του το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσεται η Οικονομία. Διακρίνει έξη ομάδες μεταβλητών που καλεί προδιαθέσεις¹²⁰ και αναφέρονται α) στην πρόοδο των φυσικών και κοινωνικών επιστημών, β) στην εφαρμογή των επιστημονικών επιτευγμάτων στην οικονομία, γ) στη δυνατότητα εφαρμογής βελτιωμένων μεθόδων παραγωγής, δ) στην υλική πρόοδο, ε) στη ροπή προς κατανάλωση και στ) στην προδιάθεση αύξησης του πληθυσμού. Από τις προδιαθέσεις αυτές εξαρτάται η εξέλιξη της οικονομίας και πάνω σ'αυτές πρέπει να στηρίζονται οι ειδήμονες για την αντιμετώπιση του προβλήματος της οικονομικής ανάπτυξης.

Η σημασία των προδιαθέσεων εξαρτάται από το παρελθόν και καθ'αυτό τον τρόπο προκύπει θέμα μελέτης των παρελθοντικών θεσμών και συμβάντων, δηλαδή της ιστορίας γενικότερα και της ιστορίας

---

119. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.494.

120. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.484.

της οικονομικής εξέλιξης πιο συγκεκριμένα. Από τη μελέτη αυτή προκύπτει η δυνατότητα αντιμετώπισης του φαινομένου της δυναμικής αιτιότητας. Υπεισέρχεται ο παράγοντας της οικονομικής αναλύσεως και ο προσδιορισμός των μεταβολών των παραπάνω μεταβλητών, οι οποίες εξαρτώνται από οικονομικά κίνητρα. Τα οικονομικά κίνητρα, οι οικονομικές αιτίες, το σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, επηρεάζουν την οικονομία και προσδιορίζουν την οικονομική ανάπτυξη.

Τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης προσδιορίστηκαν από τη διακήρυξη της COCOYOC¹²¹ στο Μεξικό το 1974. Σύμφωνα με τη διακήρυξη αυτή, η ανάπτυξη δεν περιορίζεται απλά στην κοινοποίηση των βασικών αναγκών. Αφορά και την ελευθερία της γνώμης καθώς και την ελεύθερη έκφραση, τις αξίες οι οποίες συνδέονται με την κοινωνική ανάγκη συμμετοχής στη διαμόρφωση των κοινωνικών όρων συμβίωσης των ατόμων που ανήκουν στην ίδια κοινωνική ομάδα. Εξέλιξη όμως που είναι άρρηκτα δεμένη με την ανάπτυξη, ενυπάρχει στην αυτοπραγμάτωση μέσω της εργασίας και στην αποφυγή της αλλοτρίωσης.

Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης περιλαμβάνει μία σύνθετη απεικόνιση της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της μεγέθυνσης των οικονομικών πόρων και του παραγόμενου προϊόντος με παράλληλη κοινωνική διαφοροποίηση της κοινωνίας που αναπτύσσεται. Η μέτρησή της καθιστάται δύσκολη, δεδομένου ότι οι μεταβλητές όπως ο πληθυσμός, η εργασία κτλ, είναι δυναμικά εξελίσιμες. Συνήθως οι μετρήσεις λαμβάνονται από το κατά κεφαλήν εθνικό προϊόν, αλλά προκύπτουν μία σειρά προβλημάτων τα οποία εμπεριέχει ο δείκτης αυτός.

Τα γενικότερα προβλήματα που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη και την υπονομεύουν, αφορούν τα εξής φαινόμενα: 1) την πλήρη απασχόληση των διαθέσιμων πόρων της οικονομίας, 2) την προσπάθεια μεγιστοποίησης της αποδοτικότητας των πόρων αυτών, η οποία γίνεται με τη βελτίωση του τρόπου κατανομής των πόρων αυτών,

---

121. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής Ι,ΙΙ, 1990, σελ.181.

3) την αποφυγή της χρησιμοποίησης των παραγωγικών πόρων σε απασχολήσεις οι οποίες δύναται να υστερούν σε παραγωγικότητα, 4) την προσπάθεια αύξησης των πόρων με παράλληλη βελτίωση της χρησιμοποιούμενης για το σκοπό αυτό τεχνολογίας, 5) τη μεταβολή του ποσοστού του πληθυσμού που απασχολείται στο πρωτογενή τομέα, 6) την κοινωνική μεταβολή του πληθυσμού, 7) την προσπάθεια μείωσης των ανισοτήτων μεταξύ των χωρών και 8) τη μεταβολή του θεσμικού και οργανωτικού πλαισίου στα πλαίσια του οποίου κινείται η οικονομία.

Σχετικά με την πληθυσμιακή κατανομή παρατηρείται ότι οι ανεπτυγμένες χώρες, πριν το στάδιο ακόμα της βιομηχανικής τους ανάπτυξης είχαν σε σχέση με τις υποανάπτυκτες χώρες λιγότερο πληθυσμό. Το στοιχείο του πληθυσμού θα μπορούσαμε να πούμε ότι διέπεται από τρία βασικά προβλήματα. Το πρώτο σχετίζεται με το ποσοστό του σχηματισμού κεφαλαίου επί του εθνικού προϊόντος, το δεύτερο με την αναλογία της σχέσης του κεφαλαίου προς το παραγωγικό αποτέλεσμα και το τρίτο με το ποσοστό αύξησης του παραγωγικού αποτελέσματος.

Όσο αφορά την τεχνολογική πρόοδο, αυτή επηρεάζει την ανάπτυξη, εφόσον δύναται να προαλέσει ογκώδεις και βελτιωμένες μεθόδους εκμετάλλευσης των διαθεσίμων πόρων που αφορούν είτε νέες γεωγραφικές περιοχές, είτε αποθέματα πρώτων υλών. Οι τεχνολογικοί παράγοντες, το πολιτικό, θεσμικό και κοινωνικό περιβάλλον, όπως έχει προλεχθεί, η ψυχολογία των φορέων της οικονομίας και της εκπαίδευσης, συντελούν στην ανάπτυξη. Για να επιτευχθεί χρειάζεται επίσης να πραγματοποιηθεί η ισορροπία μεταξύ της επένδυσης και της παραγωγικής ικανότητας. Από την ισορροπία των μεταβλητών αυτών εξαρτάται το πρόβλημα των κυκλικών διακυμάνσεων.

Αναφερθήκαμε πρωτίστως σε ανεπτυγμένες και υποανάπτυκτες χώρες. Ο όρος υποανάπτυξη γενικά, αποδίδει μία συγκριτική με την ανάπτυξη έννοια. Οι υποανάπτυκτες χώρες έχουν χαμηλό επίπεδο ζωής, απασχόλησης, περιορισμένα επίπεδα εισοδήματος κτλ, σε σχέση με

τις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες.

Πιο αναλυτικά, οι υποανάπτυκτες χώρες χαρακτηρίζονται από ανισορροπία στην κατανομή των πόρων. Οι πόροι δεν ενεργοποιούνται στο έπακρο για να δώσουν το μεγαλύτερο δυνατό προϊόν, λόγω της χαμηλής τεχνολογίας, της μικρής εξειδίκευσης, την κακή οργάνωση της παραγωγής κτλ. Συνήθως ο συντελεστής εργασίας πλεονάζει με αποτέλεσμα την ανεργία και σπατάλη ανθρωπίνων πόρων. Η κακή δε κατανομή του συντελεστή κεφάλαιο δεν επιτρέπει την ισομερή ανάπτυξη των επιμέρους τομέων της παραγωγής με αποτέλεσμα τη μη συμπληρωματικότητα τους.

Συνήθως οι παραγωγικές δραστηριότητες των υποανάπτυκτων χωρών συγκεντρώνονται στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος λειτουργεί σε συνθήκες εντάσεως εργασίας και όχι εντάσεως κεφαλαίου. Η κοινωνική διάκριση και η συσσώρευση πλούτου είναι ανάλογη των γεωργικών εκτάσεων που κατέχονται. Εμφανίζονται από τη μία μεριά μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις και από την άλλη μικροί "κλήροι" που δεν είναι αποδοτικοί λόγω της έκτασής τους. Ανάλογες συνθήκες διαπιστώνονται και στο δευτερογενή τομέα που βασίζεται στη βιοτεχνία και στην οικιοτεχνία. Το φαινόμενο αυτό αυτοτροφοδοτείται ως φαύλος κύκλος, εφόσον η έλλειψη κεφαλαίων δεν τροφοδοτεί επαρκώς την παραγωγική διαδικασία, η οποία δεν προσφέρει ικανοποιητικά ποσοστά κέρδους.

Η μονομερής ανάπτυξη του πρωτογενή τομέα στις υποανάπτυκτες χώρες σε συνδιασμό με την έλλειψη κινήτρων για επενδύσεις και δυνατοτήτων απασχόλησης σε άλλους τομείς, οδηγεί στη συσσώρευση ανειδίκευτων εργατών. Το γεγονός αυτό αυξάνει τα ποσοστά του επιχειματικού χαρακτήρα της προσφερόμενης εργασίας, την κινητικότητά της, ενώ μειώνει τους μισθούς, δημιουργώντας υψηλά επίπεδα ανεργίας στα αστικά κυρίως κέντρα, εφόσον αδυνατούν να απορροφήσουν το πλεόνασμα του εργατικού δυναμικού του πρωτογενή τομέα, μη έχοντας να επιδείξουν υψηλή αποδοτικότητα του δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Η σωστή μεταφορά εργατικού δυναμικού από τον πρωτογενή τομέα στους άλλους δύο και η απορροφητικότητά του, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του κεφαλαίου. Στόχος των υποανάπτυκτων χωρών επομένως είναι η επίτευξη της χρηματικής ισορροπίας, η βελτίωση των θεσμολογικών διαρθρώσεων και η εξεύρεση δυνατοτήτων εκμετάλλευσης των πόρων με παράλληλη βελτίωση του τρόπου ζωής των μελών της και αύξηση των μισθών. Διάφορα μέτρα για τη βελτίωση της τεχνολογίας, την τόνωση της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας και των επενδύσεων καθώς και η τόνωση της σχέσης ανάπτυξης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, δύναται να εξαλείψουν τον φαύλο κύκλο της φτώχειας¹²².

Σύμφωνα με τον Raul Prebisch υφίσταται κέντρο ανάπτυξης και η περιφέρεια αυτού. Το κέντρο διακρίνεται για την ανάπτυξή του, ενώ η περιφέρειά του για το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξής της. Το κέντρο εφοδιάζει την περιφέρεια με βιομηχανικά προϊόντα, ενώ η περιφέρεια με πρώτες ύλες και τρόφιμα. Προκύπτει όμως το πρόβλημα του διαφορισμού του εισοδήματος στις δύο αυτές ζώνες.

Είναι σημαντική η εξασφάλιση σταθερού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης με την αύξηση του πληθυσμού και την τεχνολογική πρόοδο που επιταχύνουν την εξέλιξη της οικονομίας. Πολλές θεωρίες αναπτύχθηκαν, οι οποίες διατύπωναν ότι κατά την ωρίμανση του συστήματος η οικονομία οδηγείται σε μία λιμνάζουσα κατάσταση. Οι πρεσβευτές τους ονομάστηκαν απαισιόδοξοι.

Θεωρούσαν ότι η οικονομική ανάπτυξη συνδιάζεται με τους παραγωγικούς νεωτερισμούς και αυτοί επιπλέον σχετίζονται με τον οικονομικό κύκλο. Οικονομική ανάπτυξη σημαίνει κατ'αυτούς μεταβολή και εμφάνιση νέων παραγωγικών μεθόδων και νεωτερισμών. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο συντελεστής της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας.

---

122. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.517.

Η φτώχεια των υποανάπτυκτων χωρών ελαττώνει τη δημιουργία κεφαλαίων η οποία με τη σειρά της συνεπάγεται τη φτώχεια.

Οι ικανότητες του επιχειρηματία ακολουθούνται από μίμηση και ανταγωνισμό και μεταφέρουν προς τα πάνω το κύκλωμα της οικονομίας. Η στασιμότητα όμως της τεχνολογίας και η αδυναμία εισαγωγής νεωτεριστικών παραγωγικών προσπαθειών προξενούν κάμψη στην οικονομική άνοδο.

Σε συνδιασμό με το κοινωνικοθεσμικό και μορφωτικό και πολιτιστικό περιβάλλον, διαγράφεται απαισιόδοξα η πορεία του συστήματος και η δημιουργική του κατάρρευση. Η έλλειψη ριψοκίνδυνου πνεύματος, η αδιαφορία για νέα επιχειρηματικά έργα, η διόγκωση της γραφειοκρατίας που συντελούνται με την ωρίμανση του συστήματος, οδηγούν και στη κατάρρευσή του, όχι όμως με τη βίαιη ανατροπή του καθεστώτος που οραματίστηκε ο Μαρξ, αλλά βαθμιαία, αναδεικνύοντας το κράτος, του οποίου η παρέμβαση είναι απαραίτητη, ως πέμπτο συντελεστή παραγωγής. Η κρίση στο σύστημα, επιτείνεται περισσότερο με την ελάττωση του ρυθμού παραγωγής έμμεσων αγαθών, έναντι των άμεσων.

Σε αντίθεση με τους απαισιόδοξους οι σύγχρονοι αισιόδοξοι παρατηρούν ότι οι καθυστερημένες και υποανάπτυκτες χώρες δημιουργούν μία νέα καταναλωτική αγορά και δυνατότητα εξαγωγής κεφαλαίων προς επένδυση. Επιπλέον παρατηρούν ότι παρότι το σύστημα μεταβάλλεται υπό συνεχείς μεταρρυθμίσεις, δεν διατρέχει κανένα κίνδυνο κατάρρευσης. Επιπλέον με την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου εξελίσσεται η παγκόσμια οικονομία μέσω του παγκόσμιου καταμερισμού των έργων. Δεδομένου δε ότι οι ανθρώπινες ανάγκες αναπτύσσονται με ταχύ ρυθμό απαιτείται μεγαλύτερη προσπάθεια για την ικανοποίησή τους. Θέτουν οι αισιόδοξοι την ιδέα της δημιουργίας ενός οικονομικού συστήματος, το οποίο θα εναρμονίζει τις ατομικές ανάγκες με τις συλλογικές και θα στερείται της ύπαρξης κρίσεων¹²³, επιβαρύνσεων και

---

123. Λ.Θ.Χουμανίδης, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.532.

άδελιής κατανομήσ του κοινωνικού προϊόντος. Οραματίζονται συνεχή οικονομική ανάπτυξη χωρίς κρίσεις και δείγματα υποανάπτυξης.

2.2. Η θεωρία της μεγέθυνσης

Το βασικό στοιχείο που τελικά προσδιορίζει το χαρακτήρα κάθε κοινωνίας είναι ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένη η οικονομική της ζωή. Με ποιόν τρόπο δηλαδή γίνεται η παραγωγή των αγαθών, η ανταλλαγή και η κατανάλωσή τους και ποιοί θεσμοί και μηχανισμοί συντελούν σ' αυτήν την παραγωγική διαδικασία.

Για την οικονομική ανάπτυξη και εξέλιξή της, ιδιαίτερη βαρύτητα έχει η διατήρηση των θετικών αποτελεσμάτων του οικονομικού κύκλωματος, η αποφυγή οικονομικών κρίσεων και η μεταφορά του σημείου της οικονομικής ισορροπίας σε υψηλό σημείο του κύκλου και η προσπάθεια διατήρησής του στο επίπεδο αυτό. Η οικονομική ισορροπία αναφέρεται σε διάφορα μεγέθη και επηρεάζει αρικτούς παράγοντες. Η πιο σημαντική, αφορά την ισορροπία του εισοδήματος, την ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, την ισορροπία του οικονομικού περιβάλλοντος, κτλ.

Σε μία οικονομία το εισόδημα πρέπει να ισούται με το άθροισμα της κατανάλωσης και της επένδυσης όπως προκύπτει από τη σχέση $Y=C+I_n$ (όπου Y =εισόδημα, C =κατανάλωση και I_n =επένδυση)¹²⁴. Σε μία συνολική οικονομία, η συνολική προσφορά (Y) ισούται με τη συνολική ζήτηση ($C+I_n$), δηλαδή οι κάτοχοι των παραγωγικών συντελεστών έχοντας ήδη αμοιφθεί για την προσφορά τους στην παραγωγική διαδικασία, εμφανίζονται στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών, ζητώντας τα αγαθά εκείνα που θα ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους.

Στην περίπτωση που η κατανάλωση (C) ξεπεράσει τις δυνατότητες παροχής αγαθών και υπηρεσιών που προσφέρουν οι επιχειρήσεις, ή στην περίπτωση όπου δεν φτάνει τις προσδοκίες των επιχειρήσεων, δημιουργείται το φαινόμενο της διατάραξης της μακροοικονομικής ισορροπίας.

Η μακροοικονομική ισορροπία του εισοδήματος (Y) εξαρτάται σε

---

124. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής Ι,ΙΙ, 1990, σελ.85.

σημαντικό βαθμό από την αποταμίευση και την επένδυση και έτσι ερμηνεύεται είτε σε σχέση με τη συνόρτηση κατανάλωσης και αποταμίευσης (C+S), είτε με τη συνάρτηση κατανάλωσης και επένδυσης (C+I), όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα.¹²⁵

A Εισόδημα Y	B Σχεδιασμός Κατανάλωσης C	Γ Σχεδιασμός Αποταμίευσης S	Δ Σχεδιασμός Επένδυσης I	Τάση του Εισοδήματος
1400	1600	-200	400	επέκταση
2000	2000	0	400	επέκταση
2600	2400	200	400	επέκταση
3200	2800	400	400	ισορροπία
3800	3200	600	400	συστολή
4400	3600	800	400	συστολή

Σχήμα 7.

Είναι προφανές ότι η μακροχρόνια μακροοικονομική ισορροπία του εισοδήματος βρίσκεται σε εκείνο το σημείο όπου οι αποταμιεύσεις (S) είναι ίσες με τις επενδύσεις (I). Σε οποιοδήποτε άλλο σημείο υπάρχει ανισορροπία εισοδήματος και είτε θα προκαλείται επέκταση του εισοδήματος όταν οι επενδύσεις θα υπερβαίνουν τις αποταμιεύσεις, είτε θα προκαλείται συστολή του όταν οι αποταμιεύσεις θα υπερβαίνουν τις επενδύσεις. Στην επέκταση του εισοδήματος πραγματοποιούνται νέες επενδύσεις με αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής, ενώ στην περίπτωση της συστολής παρατηρείται ανακοπή του ρυθμού της παραγωγής και μείωσή της. Η παλιδρόμηση γύρω από το σημείο ισορροπίας θα πραγματοποιείται μέχρι τα δύο αυτά μεγέθη να είναι ίσα.

Όταν οι επενδύσεις δεν είναι προβλεπόμενες, δεν είναι προγραμματισμένες και δεν γίνονται με σωστό σχεδιασμό, ισοδυναμούν με μείωση αποθεμάτων. Η μείωση των αποθεμάτων προκαλεί αύξηση της ζήτησης και επομένως είναι απαραίτητη η εντατικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας για την αναπλήρωσή της. Έτσι προκύπτει η επέ-

125. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής I,II, 1990, σελ.86.

κταση και συνεπώς το σημείο ισορροπίας του εισοδήματος φτάνει σε υψηλότερο ύψος. Αντίθετα όταν οι επιχειρήσεις πραγματοποιούν θετικές επενδύσεις τα αποθέματα αυξάνονται, η ζήτησή τους μειώνεται και ο παραγωγικός ρυθμός καθώς και οι επενδύσεις ανακόπτονται μετατοπίζοντας το σημείο ισορροπίας σε χαμηλότερό επίπεδο.

Υπάρχει όμως ένα μόνο σημείο στο οποίο η οικονομία βρίσκεται σε ισορροπία και δεν παρατηρούνται τάσεις επέκτασης και συστολής. Το σημείο αυτό έχει το χαρακτηριστικό ότι σ' αυτό, το σύνολο των προγραμματισμένων επενδύσεων είναι ίσο με το σύνολο των προγραμματισμένων αποταμιεύσεων και ισχύει ότι $I=S$. Αυτή είναι η ικανή και αναγκαία συνθήκη για να βρίσκεται η οικονομία σε ισορροπία εισοδήματος.

Τα παραπάνω στοιχεία υπάρχουν μόνο στη μακροοικονομική προσέγγιση και όχι στην μικροοικονομική. Αυτό συμβαίνει διότι στη μακροοικονομία, η συνολική ζήτηση που επιδρά στην αύξηση του ρυθμού της παραγωγής, καθορίζεται από το άθροισμα της καταναλωτικής ζήτησης των επενδύσεων και του κρατικού τομέα. Στην μικροοικονομία όμως, η συνολική ζήτηση καθορίζεται από κάθε αγαθό ξεχωριστά και αποτελεί το άθροισμα των επιμέρους ατομικών ζητήσεων.

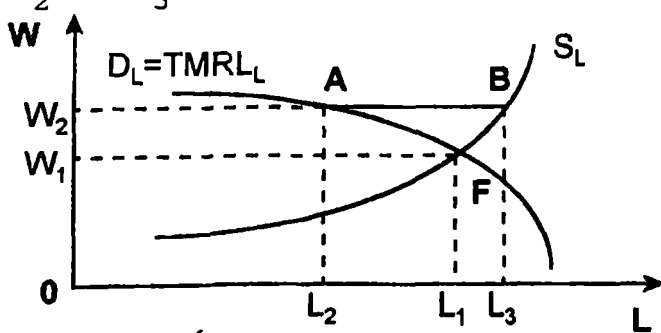
Έχουμε δεχτεί ότι η κατανάλωση εξαρτάται από το εισόδημα. Επομένως το εισόδημα προσδιορίζει την κατανάλωση και η επένδυση αποτελεί προσδιοριστικό ρυθμιστή του εισοδήματος. Μία αύξηση των επενδύσεων προκαλεί πολλαπλάσια αύξηση του εισοδήματος ισορροπίας της οικονομίας σύμφωνα με την επιρροή του πολλαπλασιαστή. Ενώ από την αντίθετη πλευρά μία αύξηση των αποταμιεύσεων προκαλεί μείωση στο επίπεδο του εισοδήματος προκαλώντας παράλληλα ύφεση της οικονομίας, υποαπασχόληση των συντελεστών παραγωγής, ανεργία, ανεπάρκεια ζήτησης και ανεπάρκεια επένδυσης.

Σε περιόδους επομένως ύφεσης και ανεργίας όπου η οικονομία δεν πραγματοποιεί επάρκεια επενδυτικών έργων και δεν έχει φτάσει σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης, πρέπει να ενισχυθεί η ζήτηση ώστε

να δημιουργηθούν εισοδήματα και επενδυτικές τάσεις και να διευρυνθεί ανοδικά το σημείο ισορροπίας, μειώνοντας ταυτόχρονα την πιθανότητα ανάπτυξης του φαύλου κύκλου του αντιπληθωρισμού, της ύφεσης και των χαμηλών εισοδημάτων.

Επιπλέον μπορούμε να παρατηρήσουμε την ύπαρξη πολλών επιπέδων ισορροπίας του εισοδήματος. Όσο πιο κοντά είναι το σημείο ισορροπίας στο σημείο της πλήρους απασχόλησης των συντελεστών της παραγωγής, τόσο πιο αποδοτική θα είναι η οικονομική διαδικασία. Στην περίπτωση όπου η ισορροπία του εισοδήματος πραγματοποιείται σε σημείο χαμηλότερο από αυτό της πλήρους απασχόλησης, παρατηρείται σπατάλη πόρων, ανεργία και υποαπασχόληση και η οικονομία απέχει από τις πραγματικές της ικανότητες. Η άνοδος όμως του σημείου μακροοικονομικής ισορροπίας δείχνει μεγαλύτερη αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού με παράλληλη μείωση του ποσοστού ανεργίας.

Σχετικά με την αγορά εργασίας, τόσο η ζήτηση όσο και η προσφορά, καθορίζουν το σημείο ισορροπίας της. Έτσι όπως προκύπτει και στο Σχήμα 8¹²⁶ παρακάτω, με δεδομένη την καμπύλη της προσφοράς (S_L) και την καμπύλη της συνολικής οριακής παραγωγικότητας της εργασίας ($D_L = TMRP_L$), υπάρχει ένα σημείο (F) που αντιστοιχεί σε επίπεδο μισθού (N_1) και απασχόλησης (L_1) εργατικού δυναμικού, που αποτελεί το σημείο ισορροπίας. Η άνοδος του μισθού στο επίπεδο (W_2) διαταράσσει το σημείο ισορροπίας. Επιπλέον το σημείο AB του σχήματος αντικατοπτρίζει την ύπαρξη ανεργίας που ισοδυναμεί με (L_2), (L_3) εργατικό δυναμικό.

W: μισθός εργασίας
L: εργασία
 D_L : $TMRP_L$ = ζήτηση εργασίας

Σχήμα 8.

126. Δ.Καφούσιας, Αρχές Οικονομικής I, II, 1990, σελ.159.

Η ανεργία του τμήματος ΑΒ προσφέρει στη εργοδοσία την εργασία της με χαμηλότερα ημερομίσθια. Έτσι η εφεδρική στρατιά των ανέργων συμπιέζει πτωτικά τους μισθούς έως το κατώτατο σημείο που ονομάζεται ελάχιστο όριο συντήρησης.

Η ισορροπία όμως εμφανίζεται και στον παραγωγικό συντελεστή έδαφος. Με τη μετατροπή του εδάφους σε παραγωγικό συντελεστή, εμφανίστηκε η έγγειος πρόσοδος ή αλλιώς χωρική πρόσοδος και αφορά την αμοιβή που παίρνει ο συντελεστής αυτός για τη χρήση του.

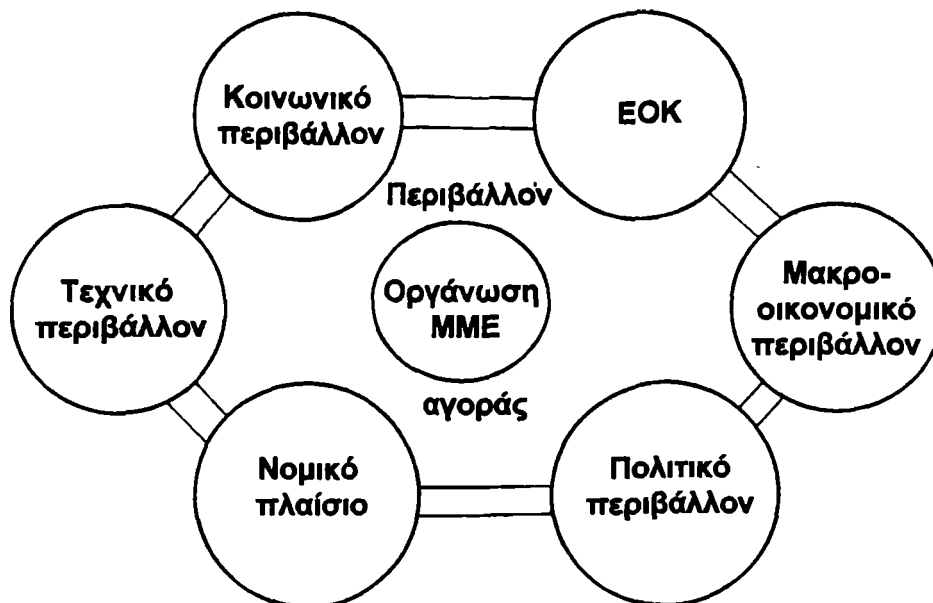
Εάν η ζήτηση για τη χρήση εδάφους προς εξυπηρέτηση κάποιων αναγκών ήταν μικρότερη από την προσφορά του, τότε το έδαφος θα ήταν ένας συντελεστής με μηδαμινή αξία. Στην αντίθετη όμως περίπτωση η οποία είναι η πλέον συνηθισμένη, υπάρχει πάλι ένα σημείο ισορροπίας στη ζήτηση και προσφορά εδάφους όπου η τιμή αξίας χρήσης του εδάφους δεν αποθαρρύνει τη χρήση του.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ισορροπία του περιβάλλοντος¹²⁷ και των παραγόντων που το αποτελούν. Με την έννοια του περιβάλλοντος αναφερόμαστε στο σύνολο των εξωτερικών δυνάμεων που δίνουν σχετική δύναμη στην οικονομική δραστηριότητα των οικονομικών μονάδων όπως είναι οι επιχειρήσεις. Τα στοιχεία αυτά απαρτίζονται από τα εξής στοιχεία: α) το περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται η Εθνική Οικονομία, β) το μακρο-οικονομικό περιβάλλον μίας χώρας, γ) το πολιτικό περιβάλλον, δ) το νομικό περιβάλλον, ε) το τεχνολογικό περιβάλλον, ζ) το περιβάλλον της "αγοράς" και η) η οργάνωση των ΜΜΕ (μικρομεσαίες επιχειρήσεις) σε σχέση με το περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται αυτή. Η διαγραμματική απεικόνιση του περιβάλλοντος μίας επιχείρησης φαίνεται στο Σχήμα 9.¹²⁸

---

127. Π.Γ.Κυριαζόπουλος, Σύγχρονες Μορφές Διοίκησης Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων, 1988, σελ.72.

128. Π.Γ.Κυριαζόπουλος, Σύγχρονες Μορφές Διοίκησης Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων, 1988, σελ.62.

Σχήμα 9: Το περιβάλλον των ΜΜΕ

Η έννοια της ισορροπίας του περιβάλλοντος έχει άμεση σχέση με την αλληλεπίδραση των παραγόντων όπως πχ. η κυβέρνηση, η επιχείρηση, τα εργατικά σωματεία, τα πιστωτικά ιδρύματα που συμμετέχουν και επιδρούν στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι μακροοικονομικοί παράγοντες επηρεάζονται από το εκάστοτε κυβερνητικό πρόγραμμα ενώ οι μικροοικονομικοί από την επιχείρηση και την επιχειρηματική δραστηριότητα γενικότερα. Πολιτεία και επιχείρηση συμπληρώνουν η μία την άλλη και οφείλουν να συνεργάζονται για να επιτευχθεί η αυτόνομη οικονομική ανάπτυξη των χωρών.

Οι επιχειρήσεις έχουν εκτός από τον οικονομικό και κοινωνικό ρόλο, που έγκειται στην ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και στην επίτευξη της κοινωνικής ανάπτυξης. Όταν δίνουν προτεραιότητα στα οικονομικά αποτελέσματα παραγκωνίζοντας τον κοινωνικό τους ρόλο, συμβάλλουν στην περιπλοκή του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Έτσι τα εργατικά σωματεία διεκδικούν χωρίς να αναλογούνται τα όρια ανοχής της οικονομίας και η πολιτεία προσπαθώντας να διαδραματίσει τον κοινωνικό της ρόλο ξεχνά ως πιο σημείο μπορεί να τον αντέξει η οικονομία της χώρας. Σαν αποτέλεσμα της σύγκυσης αυτής, το επιχειρηματικό περιβάλλον κλυδωνίζεται και δεν μπορεί να φτάσει στο επιθυμητό σημείο ισορροπίας, ενώ σημειώνεται αύξηση της

ανεργίας και του πληθωρισμού.

Πολλοί είναι εκείνοι που θεωρούν ότι η οικονομική ισορροπία, ανεξαρτήτως μορφής, δεν έχει καμία σχέση με την οικονομική ανάπτυξη και αυτό γιατί αφορά μεγέθη τα οποία έχουν ήδη διαμορφωθεί, ενώ η οικονομική ανάπτυξη έχει μία δυναμική στην ανάλυσή της. Παρόλα αυτά ο Hicks υποστηρίζει ότι η ισορροπία διακρίνεται στη στατική και τη δυναμική.¹²⁹ Χωρίς την ύπαρξη της τελευταίας, η οικονομική ανάπτυξη είναι αδύνατο να επιτευχθεί. Η στατική ισορροπία δεν απαιτεί προγραμματισμό, αλλά είναι μία επανάληψη. Η δυναμική ισορροπία απαιτεί προγραμματισμό και αφορά την οικονομική ανάπτυξη.

Η αλλαγή των μεγεθών που σχετίζονται με την οικονομική ισορροπία σε γενικό επίπεδο, επηρεάζει το κάθε φορά σημείο ισορροπίας προκαλώντας αντίστοιχες μεταβολές στα υπόλοιπα μεγέθη της οικονομίας. Οι μεταβολές αυτές αφορούν είτε τη φύση, είτε την εργασία, είτε το κεφάλαιο, είτε την κοινωνικοθεσμική και μορφωτική διάρθρωση. Ο J. Schumpeter παρατήρησε δε ότι όσο αφορά την πρόοδο της οικονομίας, αυτή έχει δύο μορφές, την οικονομική ανάπτυξη που διέπεται από βραδύ ρυθμό μεταβολών των διαρθρώσεων και έχει αναπτυχθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο και την οικονομική μεγέθυνση που διέπεται από ταχύτερες μεταβολές που συνδέονται με τη συνολική αποταμίευση και τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Η μελέτη της μεγέθυνσης δεν αποτελεί μία σύγχρονη ή πρόσφατη προσθήκη στη μελέτη των οικονομικών. Δεδομένου ότι τα διαθέσιμα οικονομικά αγαθά δεν υπάρχουν εν αφθονία, το πρόβλημα της διεύρυνσης της παραγωγικής διαδικασίας και δυναμιμότητας μίας οικονομίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Η άριστη κατανομή και η περισσότερο αποτελεσματική χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής καθώς και η πλήρης απασχόλησή της, όπως προαναφέρθηκε, συμβάλλει στη δημιουρ-

---

129. Α.Θ.Χουμανίδη, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, 1979, σελ.510.

γία της μέγιστης κοινωνικής ευημερίας. Η οικονομική μεγέθυνση εξαρτάται συνεπώς προς την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας, η οποία προϋποθέτει αύξηση της ποσότητας, βελτίωσή της ποιότητας των συντελεστών παραγωγής και αύξηση της παραγωγικότητας. Η μεγέθυνση του πληθυσμού, η συσσώρευση του παγίου κεφαλαίου, η βελτίωση της ποιότητας του εργατικού δυναμικού, συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικής ικανότητας.

Η θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης άρχισε να αναπτύσσεται ουσιαστικά μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Παρόλα αυτά η απασχόληση με ζητήματα οικονομικής εξέλιξης είναι τόσο παλιά όσο η Οικονομική Επιστήμη. Το κλειδί για την κατανόησή της βρίσκεται όχι στα πρακτικά προβλήματα της μεγέθυνσης καθεαυτής, αλλά στη θεωρία της αξίας των κλασικών.

Από τους χρόνους των Μερικαντιστών, το κυριότερο αντικείμενο της οικονομικής μελέτης ήταν η μεγέθυνση, η παραγωγή δηλαδή αυξανόμενου οικονομικού πλούτου. Η φυσιοκρατική αντίληψη ότι η γεωργία ήταν ικανή να παράγει καθαρό προϊόν δε μειώνει τη σημασία του μερικαντιστικού δόγματος. Το πλεόνασμα της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων έμενε στο γαιοκτήμονα, πράγμα που εξυπηρετούσε τη δικαιολόγηση της θέσης του ως ιδιοκτήτη εδάφους και παραγωγού του πλεονάσματος. Η μεγέθυνση του πλεονάσματος ήταν το αποτέλεσμα φυσικών δυνάμεων. Για τους φυσιοκράτες η μεγέθυνση, η αξία και η διανομή ήταν τμήματα της ίδιας φυσικής κυκλοφοριακής διαδικασίας.

Κατά την κλασική ανάλυση, η μεγέθυνση επηρεάζεται από το τί γίνεται το πλεόνασμα, τη διανομή του δηλαδή μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Έλαβαν στην ανάλυσή τους τον αλληλοσυσχετισμό των επιδράσεων της διανομής του εισοδήματος, της μεγέθυνσης, της αξίας, των τιμών, κτλ. Την άποψη της στασιμότητας της οικονομίας λόγω πτώσης του ποσοστού κέρδους που πίστευαν οι κλασικοί, την ενστερνίστηκε ο Marx, ο οποίος κατέληξε στο ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται, λόγω της επίδρασης της μεγιστοποίησης του κέρ-

δους και του ανταγωνισμού, από συνεχή υποκατάσταση του μεταβλητού κεφαλαίου σε σταθερό. Αυτό συνεπάγεται την προοδευτική τεχνολογικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Με την αυξανόμενη τεχνικοποίηση μεταβάλλεται η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου¹³⁰ προς όφελος του σταθερού κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την πτώση του κέρδους. Στην προσπάθεια για απενγκλοβισμό από την τάση αυτή, οι επιχειρηματίες επιδίδονται στη συσσώρευση κεφαλαίου, μειώνονται από την πολιτεία τα κίνητρα για επενδύσεις και το οικονομικό σύστημα φτάνει σε αδιέξοδο.

Παρά τη διαφορετική ερμηνεία της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης, οι κλασικοί συμφωνούσαν στο ότι η ανάπτυξη εξελίσσεται ισορροπα και προστατεύεται από κάθε διαταραχή μέσω της ουδετερότητας του χρήματος και των δυνάμεων του μηχανισμού των τιμών. Η πραγματικότητα της εποχής εκείνης, χαρακτηρίζονταν από εναλλασσόμενες περιόδους ανάσχεσης των πωλήσεων και της παραγωγής και η οικονομική ανάπτυξη δεν ήταν σταθερά ανοδική, αλλά παρουσίαζε διακυμάνσεις. Έτσι η "στάσιμη" ισορροπία των Νεοκλασσικών καταστρέφεται με την εξέλιξη της τεχνικής προόδου, την εισαγωγή νέων προϊόντων και την αύξηση του πληθυσμού που προκαλούσαν περιόδους κρίσεων και ευημερίας.

Μετά την οικονομική κρίση του 1929, επηρέασε την οικονομική σκέψη και πολιτική ο J.M.Keynes με τη βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα θεωρία του. Τα κεντρικά μεγέθη που ερευνούσε για την ερμηνεία της μεγέθυνσης ήταν ο πληθυσμός, το εργατικό δυναμικό, το απόθεμα του πραγματικού κεφαλαίου, οι ροπές κατανάλωσης, οι τεχνικές γνώσεις, κτλ. Ανέπτυξε τη λεγόμενη θεωρία της στασιμότητας προσθέτοντας το ότι η πραγματική οικονομική εξέλιξη απομακρύνεται από τη μεγέθυνση της οικονομίας σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης λόγω αυξημένης

---

130. Θ.Γεωργακόπουλος, Θ.Μάνος, Θ.Μπένος, Τ.Τσέκουρας, Μ.Χατζηπροκοπίου, Γ.Χρήστου, Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, 1991, σελ.517.

αποταμίευσης και πολύ μικρής κατανάλωσης που οδηγεί σε χαμηλότερες επενδύσεις και χρόνια υποαπασχόληση.

Στα μέσα της δεκαετίας του '60, εμφανίζεται μία νέα παραλλαγή στη σύγχρονη έννοια της θεωρίας της οικονομικής μεγέθυνσης η οποία ονομάζεται "Νεοκλασική άποψη". Αντιμετωπίζει το πρόβλημα της αστάθειας με την παραδοχή της δυνατότητας της συνεχούς υποκατάστασης των συντελεστών παραγωγής. Έτσι μετατοπίζει το πρόβλημα της θεωρίας της μεγέθυνσης σε δύο συντελεστές παραγωγής, το κεφάλαιο και την εργασία. Λαμβάνει υπόψη την τεχνική πρόοδο και την οικονομική της εκπαίδευσης, εφόσον η παιδεία και η έρευνα επηρεάζουν την πρόοδο, αλλά δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στην ανάγκη μίας γενικής θεωρίας της οικονομικής μεγέθυνσης που να εφαρμόζεται αποτελεσματικά στη πράξη.

Το αντικείμενο της θεωρίας της μεγέθυνσης γενικά, αντικατοπτρίζει τη σωστή ή όχι εφαρμογή σωστά σχεδιασμένων νόμων, οι οποίοι προσδιορίζουν τη μακροχρόνια εξέλιξη του εθνικού προϊόντος και των κύριων συστατικών του, της κατανάλωσης, της αποταμίευσης, της επένδυσης, κτλ. Έχει ως αποστολή και βασικό σκοπό να δείξει τις δυνάμεις οι οποίες προσδιορίζουν το ρυθμό μεγέθυνσης μίας οικονομίας και τις διαρθρωτικές μεταβολές που συνεπακολουθούν τη μεγέθυνση. Επιπλέον η θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης οφείλει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της άριστης μεγέθυνσης και επενδυτικής πολιτικής.

Προϋπόθεση μίας προσανατολισμένης οικονομικής πολιτικής σχετικά με τη μεγέθυνση είναι η σωστή πρόβλεψή της. Η πρόβλεψη μπορεί να γίνει με δύο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος αφορά την εκτίμηση της μακροχρόνιας εξέλιξης του εθνικού προϊόντος μίας χώρας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για το σκοπό αυτό απαιτείται ένα υπόδειγμα πολύ ειδικών συναρτήσεων που μπορούν να αποδίδουν επαριώς τη στάθμη της τεχνικής, τις θεσμικές συνθήκες και τη συμπεριφορά των οικονομικών ατόμων. Ο δεύτερος τρόπος αναφέρεται σε μία προοπτική

που έχει καιροσκοπικό χαρακτήρα και εστιάζει στη μακροχρόνια εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος και στην αναπόφευκτη κατάληξή του σε μία στάσιμη κατάσταση.

Ως δείκτες της μεγέθυνσης της οικονομίας μίας χώρας χρησιμοποιούνται κυρίως το εθνικό προϊόν ή το κατά κεφαλήν εθνικό προϊόν ή εισόδημα, ανάλογα με το ενδιαφέρον της έρευνας σχετικά με την ανάπτυξη των δυνατοτήτων της συνολικής οικονομικής παραγωγής. Ένα πλήρες υπόδειγμα βέβαια, πρέπει να περιγράφει την εξέλιξη και του εθνικού προϊόντος και του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Οι δείκτες αυτοί εμφανίζουν αρκετές αδυναμίες, ιδιαίτερα όταν γίνονται συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών χωρών ή μεταξύ διαφορετικών χρονικών περιόδων της ίδιας χώρας. Για να είναι δυνατές οι διεθνείς συγκρίσεις αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη, μεγέθυνση και ευημερία, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορές του περιεχομένου των διαφόρων σχετικών μικροοικονομικών μεγεθών, όπως είναι ο ρυθμός αύξησης του εθνικού προϊόντος, το ποσοστό των απασχολούμενων, το σύνολο των εργασιακών ωρών, κτλ, καθώς και ο τρόπος που υπολογίστηκαν, ώστε να έχουν νόημα οι διεθνείς συγκρίσεις.

Ο μέγιστος ρυθμός μεγέθυνσης¹³¹ δεν συμπίπτει πάντα με το μακροπρόθεσμα άριστο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης. Υπάρχει η πιθανότητα ο πρώτος να συμβαδίζει με σπατάλη παραγωγικών πόρων και συντελεστών παραγωγής. Η οικονομική μεγέθυνση για να αποτελεί τη βάση της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας θα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από τις αρνητικές εκφάνσεις της.

Οι παράγοντες που προσδιορίζουν την οικονομική μεγέθυνση είναι α) η αύξηση του πληθυσμού, β) η δημιουργία κεφαλαίου με την πραγματοποίηση επενδύσεων και γ) η τεχνική πρόοδος. Μεταξύ όμως αυτών των παραγόντων υπάρχουν σχέσεις και αλληλεπιδράσεις. Αν για

---

131. Θ.Γεωργακόπουλος, Θ.Μάνος, Θ.Μπένος, Τ.Τσέκουρας, Μ.Χατζηπροκόπου, Γ.Χρήστου, Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, 1991, σελ.533.

παράδειγμα αυξάνει ο πληθυσμός και το απόθεμα κεφαλαίου καθώς και η τεχνολογική πρόοδος παραμένουν αμετάβλητα, τότε πέφτει το οριακό προϊόν της εργασίας και δημιουργείται ανεργία εάν η σχέση μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου είναι περιοριστική. Για να αποφεύγονται ανεπιθύμητες συνέπειες από την αύξηση του πληθυσμού, πρέπει αυτή η αύξηση να συνοδεύεται με αύξηση κεφαλαίου, αποτέλεσμα των καθαρών επενδύσεων.

Επιπλέον υπάρχει ζωτική σχέση μεταξύ της τεχνικής πρόοδου και της δημιουργίας κεφαλαίου. Η σχέση αυτή εμφανίζεται ως κάλυψη της απόσβεσης των κεφαλαιουχικών αγαθών με τη μορφή αντικατάστασής τους με νέες αποδοτικότερες μηχανές στις οποίες είναι ενσωματωμένη η νεότερη στάθμη των τεχνικών γνώσεων. Εάν η διαδικασία δημιουργίας του κεφαλαίου συντελούνταν επί σταθερότητας των τεχνικών μεθόδων, ο ρυθμός μεγέθυνσης θα παρέμενε σε σταθερό σημείο.

Πιο αναλυτικά η τεχνική πρόοδος θεωρείται ως η πιο σημαντική αιτία της οικονομικής μεγέθυνσης. Όταν μιλάμε για τεχνική πρόοδο αναφερόμαστε στη χρησιμοποίηση τεχνικών και οργανωτικών γνώσεων στη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής. Είτε η τεχνική πρόοδος αναφέρεται στις εφευρέσεις και στις καινοτομίες, είτε στις οργανωτικές βελτιώσεις, είτε στην ενσωματωμένη στο κεφάλαιο, είτε στη συνδεδεμένη με αυτό, μπορεί να προκαλέσει κυκλικές διακυμάνσεις οι οποίες με τη σειρά τους να οδηγήσουν σε ανάπτυξη, μεγέθυνση και κρίση.

Σε ένα περιβάλλον επίσης με έντονη τεχνολογική παρουσία παρατηρείται η ύπαρξη δύο βασικών τεχνολογικών κύκλων εργασίας.¹³² Ο πρώτος κύκλος RDT&E (Research-Development-Testing and Evolution) σχετίζεται με την προώθηση των τεχνολογικών επιστημών στα προϊόντα παραγωγής. Ο δεύτερος κύκλος είναι ο PDI&M (Planning-Desing-Implementation and Maintentance) και σχετίζεται με την απορρόφηση

---

132. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Η Διεπιστημονική Προσέγγιση Της

της τεχνολογικής προόδου στα προϊόντα κατανάλωσης. Ο πρώτος κύκλος μονοπωλεί το μηχανισμό προσφοράς καινοτομιών, ενώ ο δεύτερος τον μηχανισμό ζήτησης επιτευγμάτων.

Ο RDT&E κύκλος είναι μία ενασχόληση υψηλότερου επιπέδου που οδηγεί στην τεχνογνωσία και στην πρόοδο, σε αντίθεση με τον κύκλο RDI&M ο οποίος στηρίζεται στη μεταφορά τεχνολογίας στην παθητικότερη δυνατή μορφή και δίνει την ψευδαίσθηση μίας κάποιας ανάπτυξης.

Σημαντικό ρόλο για τη δημιουργία μεγέθυνσης παίζουν οι θεσμικές και οι πολιτικές πραγματικότητες. Η πολιτική δομή ενός κράτους, η κοινωνική στρωματοποίηση και το αξιολογικό σύστημα, το επίπεδο των ιατρικών γνώσεων, κτλ, επηρεάζουν την εξέλιξη του πληθυσμού. Επιπλέον το νομικό πλαίσιο μίας χώρας, η φορολογική νομοθεσία που επηρεάζει την επενδυτική δραστηριότητα, καθώς και η δημιουργία αποταμιεύσεων και κεφαλαίων σχετίζονται με τις φιλοσοφικές αξιολογικές και θρησκευτικές αντιλήψεις. Όλες αυτές οι πραγματικότητες επενεργούν όχι μόνο επί της τεχνικής και της μεγέθυνσης, αλλά και της γενικότερης προόδου.

2.3. Η συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα

Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο οι δυτικές οικονομίες γνώρισαν μία πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη. Ένας από τους παράγοντες που συνετέλεσαν σ' αυτό είναι και η εφαρμογή των Κεϋνσιανών αρχών στην οικονομική πολιτική των χωρών της ελεύθερης οικονομίας. Η πολιτική αυτή πρέσβευε ότι:¹³³ α) το κύριο έργο της οικονομικής δραστηριότητας εστιάζεται στην επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης και β) η ανάπτυξη εξαρτάται κυρίως από τη ζήτηση και όχι την προσφορά.

Ο οικονομικός προγραμματισμός του κυκλώματος της αγοράς καθορίζονταν κυρίως από το κράτος. Τα μέσα που είχε στη διάθεσή του ήταν δημοσιονομικά, νομοματικά και θεσμικά. Έτσι ανάλογα με τις ιδιομορφίες κάθε χώρας χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές ο παραγωγικός πληθωρισμός, οι καταναλωτικές δαπάνες του δημόσιου φορέα, έγιναν ανακατανομές των εισοδημάτων, επενδυτικές κινήσεις όσο αφορά την πρόνοια, την παιδεία, κτλ, και χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη κλίμακα ο προστατευτισμός στο διεθνή ανταγωνισμό.

Η πετρελαιακή κρίση του 1973 με τον επακόλουθο πληθωρισμό, την ανεργία, τη δυσκαμψία του κράτους ως επιχειρηματία και τη χαμηλή παραγωγικότητα, έφερε τις πρώτες αμφισβητήσεις της αξίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ανακατανομή του πλούτου, έπρεπε να περάσει σε δεύτερο ρόλο γιατί με την αύξηση των φορολογικών βαρών και τη διάβρωση των κινήτρων για επένδυση και δημιουργία πλούτου, παρεμπόδιζε την ανάπτυξη. Επιπλέον ο οικονομικός προγραμματισμός στην κατανομή των πόρων, των εισοδημάτων, στη διαμόρφωση των τιμών και των επενδύσεων έπρεπε να γίνεται με τη συμμετοχή του κράτους σε βαθμό όμως που να ενίσχυε την ανάπτυξη και να μην την παραγίνιζε.

Το σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα έχει κληρονομήσει αρκετές από τις αρχές των κλασικών. Η ελευθερία της οικονομικής πρωτοβου-

133. Γ. Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ. 72.

λίας στην παραγωγή, στο εμπόριο, στη διανομή και στην κατανάλωση και ο ελεύθερος ανταγωνισμός στην αγορά με παράλληλη διατήρηση της οικονομικής ισορροπίας των τιμών, έχουν ως κινητήρια δύναμη το κέρδος. Η ιδιοκτησία προστατεύεται νομικά και οι κάτοχοι αξιών σύμφωνα με το μηχανισμό των τιμών σχεδιάζουν την οικονομία όσο αφορά την κατανομή των πόρων και τη διανομή του εισοδήματος.

Σε περιόδους οικονομικών κρίσεων τα χαρακτηριστικά που κυριαρχούν είναι η ύπαρξη πληθωρισμού, η ανεργία και η υποαπασχόληση γενικότερα των συντελεστών παραγωγής, ο μονοπωλιακός τρόπος οργάνωσης της αγοράς και η κινητοποίηση των εργατικών συνδικάτων. Έτσι η ατομικότητα στην αγορά τείνει προς σταδιακή εξαφάνιση, ο μηχανισμός των τιμών δεν αποδίδει δίκαιη τιμή και ο ελεύθερος ανταγωνισμός νοθεύεται. Επιπλέον η αγορά δε δύναται να ξεπεράσει τις αδυναμίες στη λειτουργία της και να επαναφέρει το σύστημα σε ισορροπία ανακυκλώνοντας έτσι τις τάσεις κρίσεως.

Στο σύγχρονο κόσμο έχουν επικρατήσει γενικά δύο είδη συστημάτων, το καπιταλιστικό και το κομμουνιστικό. Και τα δύο αυτά συστήματα δε λειτουργούν στην πράξη σύμφωνα με τις προσδοκίες και τις διακηρήξεις των εμπνευστών τους και στα τέλη του 20ου αιώνα οι κοινωνίες δεν επιτρέπουν πια τη σύγκρουσή τους στο όνομα ιδεολογικών αγώνων. Οι οικονομίες και οι κοινωνίες της Ανατολής κοιτάζουν προς το οικονομικό επίπεδο της Δύσης. Δηλαδή προς την αγορά, το κέρδος, την οικονομική ελευθερία, τον καταναλωτισμό και την ενεργότερη συμμετοχή στην παγκόσμια οικονομική πραγματικότητα. Από την άλλη πλευρά η Δύση στρέφεται στην Ανατολή που μέσα από την κοινωνία της αφθονίας, το κράτος πρόνοιας και δικαίου βαδίζει σταθερά προς τη δημοκρατικοποίηση της οικονομίας. Ο καπιταλισμός ισχυροποιείται, εκσυγχρονίζεται και αποκτά μεγαλύτερες ικανότητες προσαρμογής και αποτελεσματικότερα αντανakλαστικά ευχερέστερης αντιμετώπισης δυσχερειών και κρίσεων. Η ταχύτατα μεταβαλλόμενη εποχή μας, με τις νέες καταστάσεις και ισορροπίες, αναδεικνύει δυνά-

μεις που και αυτές οπισθοχωρούν φέρνοντας στο προσκήνιο την τάση για σύγκλιση των οικονομικών συστημάτων.

Η τάση, πιο συγκεκριμένα, του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής να αποκτήσει την αποκλειστικότητα, συνδέεται με την τάση της κοινωνικής δομής στο κέντρο να πλησιάσει το καθαρό μοντέλο του "Κεφαλαίου"¹³⁴ που χαρακτηρίζεται από την πόλωση των κοινωνικών τάξεων σε δύο βασιικές, την αστική και το προλεταριάτο. Βέβαια όπως αναφέραμε πρωτίστως, το κοινωνικοοικονομικό σύστημα γεννά νέες διαστρωματώσεις οι οποίες παρόλα αυτά δεν τοποθετούνται σε οικονομικό έδεφος, αλλά σε πολιτικό ή ιδεολογικό.

Μέσα στον τρόπο καπιταλιστικής παραγωγής, η κοινωνική δομή διαμορφώνεται με δύο τρόπους. Ο πρώτος αφορά την κίνηση της οικονομίας που οδηγεί στην ιδεολογικοποίησή της, δημιουργώντας την αυταπάτη ότι η οικονομία είναι μία δύναμη ανώτερη από την κοινωνία που δεν μπορεί να εισέλθει κάτω από την κυριαρχία της. Στο σημείο αυτό βρίσκεται η βάση της αλλοτρίωσης και της άποψης ότι η οικονομία κινεί την κοινωνική επιστήμη. Ο δεύτερος τρόπος έγκειται στην εισαγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από το εξωτερικό. Ο καπιταλισμός αυτός που βασίζεται στην εξωτερική αγορά, δεν τείνει να γίνει αποκλειστικός, αλλά κυρίαρχος, εφόσον οι σχηματισμοί της περιφέρειας δεν τείνουν προς την πόλωση.

Η μορφή των περιφερειακών σχηματισμών ποικίλει. Εξαρτάται από τη φύση των προκαπιταλιστικών σχηματισμών που δέχονται την επιρροή από άλλες μορφές κοινωνικοοικονομικής κατανομής του πλούτου του εξωτερικού. Οι τρόποι προκαπιταλιστικής παραγωγής που είναι ενσωματωμένοι σ'ένα οικονομικό σύστημα, είναι υποδουλωμένοι στους ξεχωριστούς σκοπούς του κυρίαρχου κεφαλαίου και υιοθετούνται από την περιφέρεια. Αντίθετα οι νέες κοινωνικές δομές συγκροτούν ένα ιεραρχημένο σύνολο που εστιάζει την ύπαρξή του στην κυρίαρχη α-

---

134. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.487.

στική τάξη της μητρόπολης.

Οι προκαπιταλιστικοί σχηματισμοί ανήκουν σε δύο διαφορετικούς τύπους παραγωγής. Ο απλούστερος τύπος είναι ο "αφρικάνικος", ενώ ο πιο εξελιγμένος ο "ασιάτικος και αραβικός". Σ' αυτούς τους δύο έρχεται να προστεθεί ο "αμερικάνικος" που στηρίζεται στο ευρωπαϊκό κεφάλαιο που συγκροτήθηκε στην προσαρτημένη Αμερική. Το ευρωπαϊκό εμπορικό κεφάλαιο κατείχε το μονοπώλιο της εκμετάλλευσης πολύτιμων μετάλλων και συσσώρευε το χρηματικό κεφάλαιο για το σχηματισμό του μετέπειτα ολοκληρωμένου τύπου κεφαλαίου και η παραγωγή προοριζόταν για την αγορά.

Το μονοπώλιο της μητρόπολης επεκτείνεται δεχόμενο τις επιδράσεις της εξέλιξης των εμπορικών τάξεων. Παράλληλα δημιουργείται ένας μικρός κόσμος της πόλης που ενδυναμώνεται από την εντατικοποίηση των ανταλλαγών και την εγκατάσταση του δικτύου εμπορικών εισαγωγών-εξαγωγών και την ανάπτυξη των τραπεζών. Επιπλέον η εγκατάσταση κεφαλαίων για την εκμετάλλευση του πετρελαίου και των ορυχείων γεννά ένα προλεταριάτο ανίσχυρο που στηρίζει τις προνομιούχες "τάξεις". Εκείνο δε που χαρακτηρίζει τον αμερικάνικο τύπο κοινωνικού σχηματισμού, είναι ο ολιγαρχικός του χαρακτήρας και η ανάπτυξη του κυρίαρχου ξένου κεφαλαίου.

Στην Ασία, το σημείο ξεκινήματος είναι πολύ πιο καθυστερημένο. Μόνο στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι παλιές φεουδαρχικές τάξεις θα μεταμορφωθούν σε ιδιοκτήτες καπιταλιστές που παράγουν για την παγκόσμια αγορά. Οι αναπτύξεις αυτού του τύπου είναι άνισες και περιορίζονται σε μικρές γεωγραφικές περιοχές, όπου το μεγαλύτερο τμήμα τους ασχολείται με τη γεωργία.

Όσο αφορά τους αφρικάνικους σχηματισμούς θα μπορούσαμε να πούμε ότι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα υπήρξαν παραρτήματα της Αμερικής. Επικρατούσαν στρατιοκρατικοί σχηματισμοί στις χωριάτινες κοινότητες, η παραγωγή ήταν δουλοκτητική και μόνο μετά τις αρχές του 20ου αιώνα υπήρξε μία περίοδος σχετικής τελμάτωσης του

καπιταλισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Η Αφρική είναι το μέρος του Τρίτου Κόσμου που υπέστη τους πιο βαθειούς μετασχηματισμούς και συνεχίζει να αλλάζει με εξαιρετικά γρήγορους ρυθμούς. Η αλλαγή αυτή είναι γεμάτη αντιθέσεις και ανισότητες και αυτό γιατί το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνιών της Αφρικής δεν έχει ξεπεράσει το στάδιο των πρωτόγονων κοινοτήτων του χωριού κατά την "κυριαρχία" τους από την καπιταλιστική οικονομία και τον κρατικό μηχανισμό.

Οι περιφερειακοί σχηματισμοί αν και είναι διαφορετικοί στην καταγωγή τους τείνουν να συγκλίνουν προς ένα όμοιο μοντέλο. Αυτό έγκειται στην ανάπτυξη της εξαγωγικής γεωργίας που έτεινε να γεννήσει στην περιφέρεια ένα αγροτικό καπιταλισμό. Παράλληλα η ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια αγορά γέννησε τις ισχυρές αστικές τάξεις με ταυτόχρονη μετατόπιση του κέντρου βαρύτητας του ξένου κεφαλαίου από το παλιό αποικιακό κεφάλαιο στις μεγάλες βιομηχανικές διαπεριφερειακές μονάδες. Το κέντρο, δημιουργώντας στην περιφέρεια, μέσα στους τομείς που το ενδιαφέρουν, μονάδες πρώτων υλών και βιομηχανικής μεταμόρφωσης σύμφωνα με το μέγεθος των απαιτήσεων της σύγχρονης τεχνικής, απαγορεύει παντού την ανάπτυξη ενός εθνικού βιομηχανικού καπιταλισμού που θα μπορούσε να τον συναγωνιστεί.

Η αποικιοποίηση που συνοδευόταν με μαζική μετανάστευση Ευρωπαίων αποίκων προς την κατακτημένη χώρα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στον προοδευτικό σχηματισμό της περιφέρειας. Οι παραπάνω σχηματισμοί έχουν τρία κοινά χαρακτηριστικά¹³⁵ τα οποία έγκειται στην κυριαρχία του αγροτικού και εμπορικού καπιταλισμού στον εθνικό τομέα, στη δημιουργία μίας τοπικής αστικής τάξης που ακολουθεί το κυρίαρχο ξένο κεφάλαιο και στην τάση για μία πρωτότυπη γραφειοκρατική ανάπτυξη.

Η επικράτηση του αγροτικού καπιταλισμού αποτελεί το πιο σημα-

---

135. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.518.

ντικό χαρακτηριστικό των υποανάπτυκτων χωρών. Η επικράτηση αυτή εκδηλώνεται με την επικράτηση των μεγάλων φυτειών και την ύπαρξη αγροτοκαπιταλιστικών σχηματισμών, ενσωματωμένων στην παγκόσμια αγορά που έχουν μορφή φεουδαρχικού τύπου. Η επικράτηση του αγροτικού καπιταλισμού φέρνει με τη σειρά της την αγροτική κρίση που είναι ένα από τα φαινόμενα του Τρίτου Κόσμου. Παράλληλα ο εμπορικός καπιταλισμός εξαρτάται από την αποικιακή πολιτική που καθορίζει τα ακριβή όρια της περιοχής που το αποικιακό κεφάλαιο θέλει να τις αφήσει.

Ο έλεγχος του ξένου κεφαλαίου πάνω στις εθνικές επιχειρήσεις είναι περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικός ανάλογα από το εάν αυτές οι επιχειρήσεις τοποθετούνται μέσα στο πλαίσιο κυκλωμάτων ανοικτών στις εξωτερικές ανταλλαγές και ξεκινούν κυριαρχημένες από το ξένο κεφάλαιο ή όχι. Επίσης στις σχέσεις μεταξύ "ανεπτυγμένων" και "υποανάπτυκτων" χωρών υπάρχουν μηχανισμοί πρωταρχικής συσσώρευσης που ενεργούν προς όφελος του κυρίαρχου ξένου κεφαλαίου και περιορίζουν τις δυνατότητες ανάπτυξης του τοπικού κεφαλαίου, το οποίο και παραμένει περιφερειακό.

Η ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά μίας οικονομίας καθορίζει την ουσιαστική δομή της τιμής που χαρακτηρίζει τις σχέσεις μεταξύ των τιμών των προϊόντων που προσδιορίζονται για εξαγωγή και των εσωτερικών τιμών. Η δομή αυτή επιτρέπει τη συστηματική μεταφορά αξίας από την περιφέρεια προς τη μητρόπολη. Όταν πρόκειται για άνιση ανταλλαγή έχουμε ένα μηχανισμό πρωταρχικής συσσώρευσης αντί απλής αναπαραγωγής.

Η ανωτερότητα της παραγωγικότητας του κέντρου υποχρεώνει την περιφέρεια να αρκестεί στο ρόλο του συμπληρωματικού προμηθευτή προϊόντων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το επίπεδο των μισθών στην περιφέρεια να είναι κατώτερο από εκείνο του κέντρου με ίση παραγωγικότητα, η ανάπτυξη των βιομηχανιών στην περιφέρεια να είναι πιο περιορισμένη και η ανταλλαγή να είναι άνιση.

Συνεπακόλουθο είναι η υπερτροφία του τριτογενή τομέα στην περιφέρεια. Στο κέντρο η υπερτροφία αυτή εκφράζει τις δυσκολίες πραγματοποίησης της υπεραξίας από το μονοπωλιακό καθεστώς, ενώ στην περιφέρεια απορρέει από την καταγωγή των ορίων και των αντιθέσεων που είναι γνωρίσματα της περιφερειακής ανάπτυξης όπως και η ανεπαρκής εκβιομηχάνιση και η αυξανόμενη ανεργία.

Η θεωρία των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων της επένδυσης δεν μπορεί να επεκταθεί στην περιφέρεια. Η άνιση ειδίκευση και η ισχυρή ροπή για εισαγωγές που χαρακτηρίζει την περιφέρεια, έχει ως αποτέλεσμα τη μεταφορά των πολλαπλασιαστικών μηχανισμών της επιτάχυνσης της οικονομίας από την περιφέρεια στο κέντρο.

Η οικονομική κυριαρχία του κέντρου που εκφράζεται και μέσα από τους τύπους της διεθνούς ειδίκευσης, διαμορφώνει τις ανάγκες της περιφέρειας και ενδυναμώνει την εξάρτησή της από το κέντρο στον τομέα της χρηματοδότησης. Ο τονισμός των χαρακτηριστικών της υποανάπτυξης καταλήγει στην παρεμπόδιση της αύξησης και στην ενίσχυση της αδυναμίας της περιφέρειας να επιτύχει μία αυτοκεντρωμένη και αυτοδύναμη αύξηση.

Αναφορικά με τους νομισματικούς μηχανισμούς που κινούν τα νήματα της παγκόσμιας αγοράς, παρατηρείται το φαινόμενο της μεταβίβασης των διακυμάνσεων της αξίας των κυρίαρχων νομισμάτων του κέντρου στην περιφέρεια, γεγονός που δεν εμποδίζεται από τον απλό έλεγχο των ανταλλαγών και των μεταφορών συναλλάγματος. Το νόμισμα αποτελεί τη μορφή μίας ουσιαστικής σχέσης κυριαρχίας που είναι τοποθετημένη έως ένα βαθμό στη λειτουργία του τραπεζικού συστήματος της περιφέρειας. Αυτό είναι ολόκληρο στην υπηρεσία της ανάπτυξης του περιφερειακού καπιταλισμού που βασίζεται κυρίως στην εξωτερική αγορά.

Παρατηρούμε ότι το παγκόσμιο σύστημα είναι ένα όργανο εν τέλει στη υπηρεσία του νόμου της συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα. Σκοπός του είναι η διευκόλυνση της συγκέντρωσης των μέσων συσσώ-

ρευσης προς όφελος του κέντρου του συστήματος των ανεπτυγμένων χωρών, εις βάρος της περιφέρειας, των υποανάπτυκτων χωρών. Έτσι η ιστορία των υποανάπτυκτων χωρών βαίνει σταθερά στη διατήρηση της υπάρχουσας ιστορίας των "αποτυχημένων θεωρητικών ευκαιριών συσσώρευσης".¹³⁶

Πολύ κοντά στη νομισματική θεωρία και στη μελέτη των διεθνών νομισματικών μηχανισμών, έγκειται η ανάλυση του κυκλικού τύπου της συσσώρευσης. Ο καθοριστικός ρόλος των ανεπτυγμένων χωρών του κέντρου στις οικονομικές διακυμάνσεις, καθώς και ο παθητικός ρόλος των υποανάπτυκτων οικονομιών σ' αυτές, τείνει να ενισχύσει την άποψη που προσβέβει ότι ο κύκλος και η συσσώρευση στις υποανάπτυκτες χώρες είναι μεταβιβαζόμενα φαινόμενα από το εξωτερικό δια μέσου της κίνησης του ισοζυγίου πληρωμών. Υπάρχει επομένως ένας διεθνής κύκλος, δηλαδή ένας κύκλος της καπιταλιστικής οικονομίας στο σύνολό της όπου οι χώρες της περιφέρειας έχουν τη θέση τους στη συνολική κίνηση, όπως έχουν και τη θέση τους στο μηχανισμό συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα.

Στο μέτρο που η συσσώρευση είναι σύμφυτη με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, το πρόβλημα του κύκλου φαίνεται σαν ένα ξεχωριστό πρόβλημα του καπιταλισμού. Και αυτό γιατί στις προκαπιταλιστικές οικονομίες δεν υπήρχε η διχοτόμηση ανάμεσα στην αποταμίευση και στην επένδυση. Η επένδυση γινόταν ταυτόχρονα με την αποταμίευση. Γι' αυτό πολλές θεωρίες συγκλίνουν στο ότι ο κύκλος είναι μία μορφή της ανάπτυξης με την οποία ξεπερνιέται η διαταραχή της ισορροπίας μεταξύ της αποταμίευσης και της επένδυσης.

Κατά τη διάρκεια ενός ολόκληρου αιώνα ο κύκλος αποτέλεσε την

---

136. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.649. Η καπιταλιστική συσσώρευση για να μπορέσει να πραγματοποιήσει την αναγκαία μετατροπή της αποταμίευσης σε επένδυση, απαιτεί μία αυξανόμενη συσσώρευση χρήματος.

αναγκαία μορφή που έπαιρνε η ανάπτυξη του καπιταλισμού. Η κυκλική διατάραξη της ισορροπίας μεταξύ της επένδυσης και της αποταμίευσης κρίνονταν απαραίτητη από τη λειτουργία της συσσώρευσης. Είναι δυνατό σε μία περίοδο ύφεσης ο γενικός μαρασμός να αποτελεί ένα κίνητρο τεχνικής βελτίωσης. Η ανάπτυξη που συντελείται από τις απότομες επενδύσεις παίρνει κυκλική μορφή, αλλά στο τέρμα της κίνησης το εθνικό εισόδημα τοποθετείται σ'ένα ανώτερο σημείο από εκείνο στο σημείο της αφετηρίας. Ο κύκλος εγγράφεται υποχρεωτικά κατά το μήκος μίας ανοδικής γραμμής.

Ο κύκλος υπό την κλασική μορφή του εξαφανίζεται αφήνοντας στη θέση του αιωρήσεις¹³⁷ συγκυριακές, ακανόνιστες και μικρότερης πλατύτητας. Η τάση αυτή ξεκίνησε χρονικά, ύστερα από το Β' παγκόσμιο πόλεμο και δεν επηρέασε τόσο το μονοπωλιακό χαρακτήρα της αγοράς, διότι ο μονοπωλιακός καπιταλισμός μπορεί να "σχεδιάζει" τις επενδύσεις σε καλύτερο βαθμό απ'ότι ο καπιταλισμός του συναγωνισμού. Τα αίτια της τάσης αυτής αναζητούνται στη λειτουργία του διεθνούς συστήματος.

Το διεθνές σύστημα παρέμενε για πολύ καιρό μετά τη σύγκροτησή του μονοπωλίων, καθοδηγούμενο από "αυτόματους μηχανισμούς" και η προσπάθεια σχεδιασμού και προπαρασκευής μίας διεθνούς κίνησης ήταν πολύ περιορισμένη, εάν όχι αδύνατη. Η οικονομική ευημερία, η κοινή αγορά και η φιλελευθεροποίηση των εξωτερικών σχέσεων απειλούν την αποτελεσματικότητα των εθνικών πολιτικών. Επιπλέον η τάση που διαμορφώθηκε μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο που τη συμβολίζει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, παραμένει βασισμένη στην υπάρχουσα εμπιστοσύνη στους αυτόματους μηχανισμούς, ενισχύοντας έτσι τις ισχυρές οικονομικές δυνάμεις του διεθνούς οικονομικού συστήματος, όπως είναι για παράδειγμα οι ΗΠΑ. Εάν δεν ξεπεραστεί η αντίθεση αυτή, η ύπαρξη συγκυριακών καταστάσεων και κρίσεων εξαιρετικής σοβα-

---

137. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.708.

ρότητας, θα εξακολουθήσουν να αμαυρίζουν την ιδέα της κοινής διεθνούς οικονομικής πολιτικής.

Οι διακυμάνσεις φαίνονται οξυμένες στο σύνολο των υποανάπτυκτων χωρών από ότι στις ανεπτυγμένες. Αυτό δεν αποκλείει το ότι οι διακυμάνσεις σε μερικές υποανάπτυκτες χώρες γίνονται έντονες, απλά η αύξηση και η ανάπτυξη των παραγόντων που συντελούν στην ύπαρξη διακυμάνσεων είναι πιο αργή από εκείνη στις ανεπτυγμένες χώρες. Επιπλέον εάν το πλάτος των συγκυριακών διακυμάνσεων είναι στις ανεπτυγμένες χώρες συγκρίσιμο, ο διασκορπισμός στις υποανάπτυκτες χώρες είναι πολύ μεγάλος. Οι διακυμάνσεις είναι τόσο πιο βίαιες όσο πιο ενσωματωμένη στη διεθνή αγορά είναι μία χώρα και όσο η τάση για αποταμίευση είναι περισσότερο έντονη από την επένδυση.

Μία πιο προσεκτική παρατήρηση των γεγονότων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η βαρύτητα των διακυμάνσεων εξαρτάται από το ύψος της αποταμίευσης σχετικά με την αποδοτική επένδυση, η οποία εξαρτάται από το επίπεδο των τιμών και όχι από την αξία της αποταμίευσης. Επιπλέον παρατηρούμε ότι στις υποανάπτυκτες χώρες δεν υπάρχει ένας ανεξάρτητος κύκλος. Δεδομένου του γεγονότος αυτού, μπορούμε να διακρίνουμε την ύπαρξη δύο τομέων¹³⁸ διαφορετικής οικονομικής φύσης, του ιθαγενή τομέα και του καπιταλιστικού τομέα. Στις οικονομίες χρήσης του καπιταλιστικού τομέα οι διακυμάνσεις δεν γεννιούνται από την εσωτερική ανάπτυξη της οικονομίας, αλλά μεταβιβάζονται από τις διακυμάνσεις της εξωτερικής οικονομικής δραστηριότητας. Ο ρυθμός ανάπτυξης των καπιταλιστικών επιχειρήσεων των χωρών αυτών υπαγορεύεται από το ρυθμό του κύκλου στις κυρίαρχες χώρες.

Πιο συγκεκριμένα, εάν υποθέσουμε ότι μία καπιταλιστική χώρα επιχειρεί μία γεωγραφική επέκταση σε μία υποανάπτυκτη χώρα στην οποία υπάρχει μία πρωτότυπη τοπική οικονομία με περισσότερο ανε-

---

138. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.714.

πτυγμένο τον πρωτογενή τομέα. Έτσι σταδιακά παρατηρείται το φαινόμενο η γεωργία που παράγει αγαθά για εξαγωγή, παίρνει το εισόδημά της από την εξωτερική ζήτηση. Με τη σειρά του το εισόδημα αυτό που γεννήθηκε από την ξένη ζήτηση κατευθύνεται προς την αγορά εισαγωγών και προς την τοπική αγορά. Μέσω αυτής της διαδικασίας μπορεί να αρχίσει μία εσωτερική κίνηση. Ο κύκλος της ξένης ζήτησης θα πρέπει να γεννήσει στην υποανάπτυκτη χώρα ένα δικό της κύκλο αυτόνομο, αν και μεταβιβαζόμενο.

Ανάλογα με τα διαφορετικά νομισματικά συστήματα των οικονομιών που συμπλέκονται μεταξύ τους, διακρίνονται τρεις διαφορετικές περιπτώσεις, σύμφωνα με το Χάμπερλερ¹³⁹. Στην πρώτη περίπτωση όπου οι δύο χώρες που έρχονται σε επαφή έχουν συναλλαγματικό κάλυμμα σε χρυσό και η μεταβίβαση από τη μία χώρα στην άλλη είναι τέλεια συμμετρική. Στη δεύτερη περίπτωση εάν η κυρίαρχη χώρα έχει υιοθετήσει το σύστημα του καλύμματος σε ξένο συνάλλαγμα ή χρυσό, η έκταση του κύκλου δε θα πραγματοποιείται από κυρίαρχη σε κυρίαρχη χώρα, αλλά κατ'αντίθετο τρόπο. Τέλος στην περίπτωση που οι δύο χώρες γνωρίζουν τη χρησιμοποίηση ανεξάρτητων διευθυνόμενων νομισμάτων, οι κυκλικές διακυμάνσεις δε μεταβιβάζονται. Αυτή η ανάλυση βέβαια είναι κατεξοχήν νομισματική και δείχνει τους μηχανισμούς που συντελούν στην επιδείνωση των οικονομιών αιωρήσεων στις νομισματικά κυρίαρχημένες χώρες.

Επιπλέον οι διακυμάνσεις μεταβιβάζονται άμεσα μέσω των κινήσεων των εμπορευμάτων. Οι κυκλικές ταλαντεύσεις στις κυρίαρχες χώ-

---

Ο ιθαγενής τομέας αποτελείται κατά κύριο λόγο από μία οικονομία ανάγκης που αγνοεί την καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο δε καπιταλιστικός τομέας παραγωγής αποτελείται από μία σειρά επιχειρήσεων, ξένων, οι οποίες δεν είναι ενσωματωμένες στις άλλες και είναι συνδεδεμένες με την κυρίαρχη καπιταλιστική οικονομία.

139. Σαμίρ Αμίν, Η Συσσώρευση Σε παγκόσμια Κλίμακα, 1971, σελ.715.

ρες εκφράζονται με την κίνηση των εξαγωγών και των εισαγωγών. Η ευημερία στις ανεπτυγμένες οικονομίες ευνοεί την αύξηση των εισαγωγών τους και την ανάπτυξη στις υποανάπτυκτες οικονομίες πληθωριστικών τάσεων, χαρακτηριστικό της οικονομικής ευφορίας. Τα έλλειψιμα των ισοζυγίων διακανονίζονται μόνο με ξένες πιστώσεις. Ο οικονομικός κύκλος των υποανάπτυκτων χωρών έχει κυρίως την πηγή του στο εξωτερικό, μεταβιβαζόμενος μέσω του ισοζυγίου των λογαριασμών τους.

Αντίστροφα σε περιόδους ύφεσης, το αρνητικό υπόλοιπο του ισοζυγίου των υποανάπτυκτων χωρών, φέρνει μία ύφεση σαν συνέπεια. Ο κύκλος των υποανάπτυκτων χωρών, είναι μεταβιβαζόμενος υπό την έννοια ότι η πηγή του είναι ένας ξένος κύκλος, ενώ το εμπορικό τους ισοζύγιο παίζει ανάλογο ρόλο με αυτό των επενδύσεων.

Κατ'αυτόν τον τρόπο όταν η συγκυρία μέσα στις ανεπτυγμένες χώρες είναι ευνοϊκή, το επίπεδο των εξαγωγών των υποανάπτυκτων χωρών ανεβαίνει. Τα εισοδήματα αποτελούμενα κυρίως από τη γαιοπρόσοδο αυξάνουν, καθώς απορροφούν το πλεόνασμα που δημιουργεί η τιμή και ο αυξανόμενος όγκος των εξαγωγών των προϊόντων αγροτικής προέλευσης. Αντίθετα, εάν η συγκυρία είναι δυσμενής, τα κέρδη των εξαγωγών μειώνονται, τα βασικά προϊόντα δεν πωλούνται εύκολα και οι γαιοπρόσοδοι καταποντίζονται μαζί με τις εισαγωγές ειδών πολυτελείας.

Οι συνέπειες της μεταβίβασης των διακυμάνσεων στη συσσώρευση στις υποανάπτυκτες χώρες είναι αρκετά σοβαρές και η αντικυκλική πολιτική που μπορούν να ακολουθήσουν οι χώρες αυτές είναι αδύναμη να αποτρέψει τη διαδικασία αυτή. Στις υποανάπτυκτες χώρες, ο δυναμικός παράγοντας για την ανάπτυξή τους είναι το εξωτερικό εμπόριο. Οι εξαγωγές όμως δεν μπορούν να ρυθμιστούν, διότι δεν εξαρτώνται από την κατάσταση στις υποανάπτυκτες χώρες, αλλά από την κατάσταση στις ανεπτυγμένες. Επιπλέον η διατάραξη της ισορροπίας που είναι συνέπεια των οικονομικών κρίσεων, θα ευνοούσε στις

υποανάπτυκτες χώρες μία διαρκή τάση για άνοδο των τιμών. Το ανέ-
βασμα αυτό θα ήταν ολέθριο για το σχηματισμό της τοπικής αποτα-
μίευσης και επένδυσης. Η ύφεση εκφράζεται με μία σοβαρή απώλεια
για την υποανάπτυκτη οικονομία.

Παρόλα αυτά η περιφέρεια κατέχει στο ξετύλιγμα του κύκλου
μία ενδιαφέρουσα θέση. Προσφέρει ένα πεδίο σταδιακής επέκτασης
του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε βάρος των προκαπιταλιστι-
κών κύκλων. Αν και η επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγω-
γής δεν είναι ουσιαστική, παίζει το ρόλο ενός καταλύτη και επι-
ταχυντή της αύξησης του κέντρου. Η επέκταση αυτή έχει καταλάβει
μία ενδιαφέρουσα θέση από τις πρώτες εποχές της αποικιοποίησης,
η οποία στη διάρκεια της σύγχρονης περιόδου έχει μειωθεί. Στο
μέλλον, μέσα στα πλαίσια μίας νέας δομής της "διεθνούς ειδίκευ-
σης", η θέση αυτή μπορεί να ξαναεπανακτηθεί.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως είδαμε οι οικονομικές θεωρίες συντίθενται από γενικεύσεις οι οποίες αναφέρονται σε ομοιόμορφα πρότυπα συμπεριφοράς των οικονομικών μονάδων. Η συμπεριφορά της πλειονότητας καθορίζει τις γενικές τάσεις εξέλιξης των οικονομικών φαινομένων και γι' αυτό το λόγο κρίθηκε απαραίτητη η ανάπτυξή της.

Μία βασικής σημασίας διάκριση της οικονομικής θεωρίας είναι μεταξύ της Θετικής Οικονομικής και της Οικονομικής της Ευημερίας. Αντικείμενο της πρώτης είναι η διάκριση και ο προσδιορισμός των παραγόντων και μεταβλητών εκείνων που προκαλούν τα οικονομικά φαινόμενα. Εξηγεί τις επιπτώσεις ορισμένων μεταβλητών, αλλά δεν τις αξιολογεί. Η Οικονομική της Ευημερίας από την άλλη πλευρά, περιλαμβάνει αξιολογικά κριτήρια με τα οποία εξετάζει την οικονομική πραγματικότητα και τα οποία εξυπηρετούν διάφορους κοινωνικούς σκοπούς. Αντικείμενό της είναι η αξιολόγηση της επίδοσης μίας οικονομίας βάση κανόνων σχετικών με την ιδανική χρήση των οικονομικών πόρων και την ιδανική διανομή του εισοδήματος.

Μία δεύτερη διάκρισή της είναι ανάμεσα στην Μικροοικονομική ή Θεωρία των Τιμών και Μακροοικονομική ή Θεωρία του Εισοδήματος. Η Μικροοικονομική Θεωρία αναφέρεται στην ανάλυση μέρους της οικονομίας που σχετίζεται με την κατανομή των οικονομικών πόρων, τον προσδιορισμό των τιμών των αγαθών και τη διανομή του εισοδήματος. Η Μακροοικονομική Θεωρία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των συνολικών μεγεθών της οικονομίας και τους παράγοντες που την επηρεάζουν. Στην παρούσα εργασία έγιναν προσπάθειες για ανάλυση των οικονομικών φαινομένων, προσεγγίζοντας τα παραπάνω είδη ανάπτυξης των οικονομικών τάσεων και εφαρμογών τους.

Πιο αναλυτικά, η οικονομία, όσο αφορά τα οικονομικά συστήματα που λειτουργούν στους κόλπους της, διακρίνεται σε ανοικτή και κλειστή, ανάλογα με τις διεθνείς ανταλλαγές της και σε ελεύθερης αγοράς ή κατευθυνόμενης, ανάλογα με το αν ο μηχανισμός της οικο-

νομίας ή όχι. Η επιστημονική ενασχόληση παρά ταύτα με τα οικονομικά συστήματα ξεκίνησε από τη Δυτική Ευρώπη με τη γέννηση της Οικονομικής Επιστήμης.

Το πρώτο ιστορικά σύστημα υπήρξε το Γεωργικό των φυσιοκρατών το οποίο ξεπεράστηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα με την υιοθέτηση του Βιομηχανικού συστήματος των φιλελευθέρων που ανταποκρίθηκε στις ανάγκες της δεδομένης οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Ένα αιώνα σχεδόν αργότερα, ο Εμπορο-βιομηχανικός καπιταλισμός ήρθε στο προσκήνιο υιοθετώντας πολλά από τη θεωρία του Keynes για το χρήμα και τον οικονομικό προγραμματισμό.

Κατά τη δημιουργία του Γεωργικού συστήματος από τους Γάλλους η Αγγλία είχε ήδη δημιουργήσει μία τεράστια αυτοκρατορία με κυρίαρχο το κράτος. Όταν το κράτος κατεύθυνε την οικονομία, η αυτοκρατορία είχε ήδη αρχίσει να παρακμάζει. Ο ισχυρότερος μοχλός της οικονομικής δραστηριότητας, το χρήμα, χρησιμοποιήθηκε από την ΕΟΚ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) της οποίας η πολιτική ακολουθήθηκε και από άλλους διεθνείς οργανισμούς κυρίως γεωργικούς. Γεωργία-Εμπόριο-Βιομηχανία-παρακιμή-Χρήμα-Γεωργία, είναι ένας κύκλος που οι δύο χώρες στις οποίες κυριαρχεί είναι η Αγγλία και η Γαλλία.

Από τη μεριά τους οι Ηνωμένες Πολιτείες μετά την ανεξαρτησία τους, άρχισαν να αναπτύσσουν τη γεωργία, ανέπτυξαν τη βιομηχανία και άρχισαν να εδραιώνονται ως δύναμη στην παγκόσμια αγορά και να αναδεικνύονται σε παγκόσμια κυρίαρχουσα δύναμη. Ο Ατλαντικός γίνεται το κέντρο του κόσμου καθώς η Μεσόγειος παρακμάζει.

Ταυτόχρονα με την παρακιμή της Αγγλίας και της Γαλλίας, αναδεικνύονται νέες δυνάμεις στο παγκόσμιο προσκήνιο και μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο οι δύο μεγάλες δυνάμεις είναι οι ΗΠΑ και ΕΣΣΔ. Η τελευταία, εφαρμόζοντας το μαρξιστικό σύστημα επεκτείνονταν, φτάνοντας στο απόγειο της δόξας της κατά τη διάρκεια του "ψυχρού πολέμου" όπου εισέβαλαν στη διεθνή σκηνή η Ιαπωνία, η Κίνα και η Δ.

Ευρώπη.

Έτσι ο "διπολισμός" χάνεται με γρήγορους ρυθμούς και ένας νέος "πολυπολισμός" μοιράζεται την κυριαρχία του κόσμου, δημιουργώντας τον κύκλο: Ειρηνικός-Μεσόγειος-Ατλαντικός-Ειρηνικός.¹⁴⁰

Το μεσοδιάστημα μεταξύ των διπολισμών και του πολυπολισμού είναι μία περίοδος αγώνα για την επικράτηση μεταξύ πολλών μικρότερων δυνάμεων. Η εσωτερική πορεία ανάπτυξης των δυνάμεων αυτών έχει γίνει γενικά παράδεικτη. Η κίνηση και η εξέλιξη των κοινωνιών συνεχίζεται ανακυκλώνοντας τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα ή αντιμετωπίζοντας άλλα. Ένα από αυτά σχετίζεται με τη συσσώρευση και στη μεγέθυνση που έχει ήδη εξεταστεί στην παρούσα εργασία. Σημαντική όμως κρίνεται η παράθεση των προβλημάτων που σχετίζονται με την κίνηση των οικονομιών, την προσπάθειά τους για ανάπτυξη, επέκταση και κυριαρχία, που οδηγούν στη μεγέθυνση και σε λιμνάζουσες καταστάσεις.

Ειδικότερα, παρότι η συνεχιζόμενη οικονομική μεγέθυνση σε χώρες που φέρουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα βιομηχανικά ώριμων κοινωνιών επέφερε άνοδο της οικονομίας, αναλογίζεται η συμβολή της στην ανάπτυξη της κοινωνικής ευημερίας. Επιπλέον τίθεται το ερώτημα εάν η οικονομική μεγέθυνση βοήθησε να καλυφθεί ένα μέρος του χάσματος που χωρίζει τις φτωχές από τις πλούσιες χώρες.

Η πεμπουσία της κεφαλαιοκρατικής οργάνωσης που κυριαρχεί στην παγκόσμια αγορά είναι η συνεχής συσσώρευση κεφαλαίου. Η αναπτυξιακή φιλοσοφία που δέσποσε στην οικονομική σκέψη για αρκετούς αιώνες, ασχολείται με το αν η οικονομική μεγέθυνση όπως πραγματώνεται στις οικονομίες συντελεί στην κοινωνική ευημερία. Παρατηρείται δε, ότι τα διαδοχικά στάδια μεγέθυνσης που αντικατοπτρίζουν διαφορετικούς κοινωνικοοικονομικούς θεσμούς και μεταβολές στις διαπροσωπικές σχέσεις τείνουν να φτάσουν σε σημείο πλήρους

---

140. Γ.Σωτηρόπουλος, Οικονομικά Συστήματα, 1989, σελ.82.

διάσπασης της σχέσης μεταξύ οικονομικής μεγέθυνσης και κοινωνικής ευημερίας.

Στις σύγχρονες κοινωνίες της αφθονίας, η έλλειψη ισορροπίας μεταξύ των πνευματικών και πολιτιστικών αξιών και της ανάπτυξης της τεχνολογίας, μαστίζει τη σύγχρονη ανθρωπότητα. Ενώ στο παρελθόν η οικονομική στασιμότητα δεν ήταν κατακριτέα, στις μέρες μας ερμηνεύεται ως απόρροια νέων εξωτερικών παραγόντων, όπως είναι η μόλυνση του περιβάλλοντος, η εξάντληση των φυσικών πόρων, το ενεργειακό πρόβλημα. Το πρόβλημα της διανομής του πλούτου παραμένει πρωταρχικό αίτημα για μία πιο δίκαιη ζωή, με την έννοια της ισότιμης συμμετοχής όλων στις ευκαιρίες μίας μη υποβαθμισμένης ζωής.

Στη λειτουργία του σύγχρονου οικονομικού συστήματος, ο φυσιολογικός τρόπος γέννησης και ικανοποίησης των αναγκών έχει υποκατασταθεί τεχνητά έτσι ώστε η οικονομική ανάπτυξη να προβάλλεται ως το αναγκαστικό μέσο σύζευξης μεταξύ διαρκώς εξελισσόμενων αναγκών και του άγχους ικανοποίησής τους. Στην πραγματικότητα ενδέχεται να υπάρχει μία πλασματική κατάσταση, όπου αυξήσεις των εθνικών προϊόντων να διογκώνουν απλώς το κοινωνικό κόστος παραγωγής διατηρώντας το στάσιμο ή ακόμα και μειώνοντας το επίπεδο της κοινωνικής ευημερίας.

Οι εξωτερικοί παράγοντες που επιδρούν στη διαδικασία της παραγωγής είναι σύνθετοι. Απαρτίζονται από το κόστος αστικοποίησης, το κόστος πρόληψης και καταστολής του εγκλήματος, τη σπατάλη των παραγωγικών πόρων, την περιβαλλοντολογική μόλυνση και ρύπανση που συνθέτουν το αντικειμενικά μετρήσιμο τμήμα της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και από την υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής, η οποία είναι μη μετρήσιμη. Έτσι αντί ο σύγχρονος πολιτισμός με τις θεαματικές προόδους να καταστεί μέσο απαλλαγής του ανθρώπου από τη φροντίδα και το φόβο, φαίνεται πως με τις αναπτυσσόμενες παρενέργειες υποδουλώνει την ψυχή του όλο και περισσότερο στο άγχος.

Μήπως όμως η αναγνώριση αυτή των πραγμάτων θα σήμαινε την ευ-

θανασία του εισοδήματος και συνεπώς την ευθανασία της συσσωρευτικής καταπιεστικής δύναμης του κεφαλαιοκράτη να εκμεταλλεύεται την αξία του σπανίζοντος κεφαλαίου; Μήπως τελικά η εξέλιξη της ιστορίας της οικονομικής πορείας και η ανάπτυξη άλλων μορφών οικονομικής δραστηριοποίησης αποβούν πιο αποτελεσματικοί στο μέλλον; Έν τέλει, θα μπορούσαν ίσως οι μορφές οργάνωσης της κοινωνικής οικονομίας, παρόλη την ισχνή δύναμή τους να αποτελέσουν τη σωτήρια λύση για μία πιο ανθρώπινη κοινωνία και πιο αποτελεσματική ανάπτυξη. Η ιστορία έχει πολλά να πεί ακόμα και ίσως η οικονομία να μην έχει δείξει το μεγαλείο της δυναμικής και της ευελιξίας της ακόμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αβδελίδη, Π., Αγροτικοί Συνεταιρισμοί-Συνεταιρισμός, Εκδόσεις Του Τομέα Οικονομικών Και Κοινωνικών Μελετών ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ., Αθήνα, 1985.
2. Αμίν, Σ., Η Συσσώρευση Σε Παγκόσμια Κλίμακα, Τόμος Β', Εκδόσεις Νέα Σύνορα Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1971.
3. Βόσκογλου, Γρ., Μ., Συστήματα Διοικητικών Πληροφοριών, Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου Τμήμα Σ.Σ.Ο.Ε., Μεσολόγγι, 1993.
4. Γεωργακόπουλος, Θ., Μάνος, Θ., Μπένος, Θ., Τσεκούρας, Τ., Χατζηπροκοπίου, Μ., Χρήστου, Γ., Εισαγωγή Στην Πολιτική Οικονομία, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Νέα Σύνορα Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1971.
5. Γεωργιάδης, Α., Γ., Σοσιαλισμός Προβλήματα Θεωρίας Εφαρμογής Και Πράξης, Τόμος Α' (1910-1923), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
6. Δασιάλου, Χρ., Γ., Αστικοί Και Γεωργικοί Συνεταιρισμοί, Εκδόσεις Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα, 1992.
7. Δουκιάκη, Α., Β., Το Νόμισμα, Εκδόσεις Σμπίλιας "Το Οικονομικό", Αθήνα, 1993.
8. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Η Διεπιστημονική Προσέγγιση Της Ανάπτυξης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1990.
9. Θεοχάρη, Δ., Ρ., Ιστορία Της Οικονομικής Ανάλυσης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1979.
10. Καφούσιας, Δ., Αρχές Οικονομικής Ι, ΙΙ, Τ.Ε.Ι. Διοίκησης Και Οικονομίας Τμήμα Λογιστικής, Μεσολόγγι, 1990.
11. Κιντής, Α., Α., Στατιστικές Και Οικονομετρικές Μέθοδοι, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1996.
12. Κυριαζόπουλος, Παν., Σύγχρονες Μορφές Διοίκησης Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων, Εκδόσεις Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα, 1988.
13. Λιανός, Π., Θ., Χρήστου, Κ., Γ., Πολιτική Οικονομία Γ' Λυκείου, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 1995.
14. Μαριάδης, Λ., Σ., Συνεταιρισμοί-Ιστορία-Φιλοσοφία-Αποστολή Η

Τρίτη-Εναλλακτική Λύση-, 2η Έκδοση, Εκδόσεις Γλαχούδη-Γιαπού-
λη Ο.Ε., Θεσσαλονίκη, 1992.

15. Μάρξ, Κ., - Ένγκελς, Φ., Το Μανιφέστο Του Κομμουνιστικού Κόμ-
ματος-Οι Βάσεις Του Κομμουνισμού, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα,
1982.

16. Μάτινι, Π., Μάρξ Και Κεϋνς, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1981.

17. Μποροβίλος, Γ., Από τον Μάρξ Στον Λένιν-Σύγχρονες Μαρτυρίες
Για Την Πορεία Του Κομμουνιστικού Φαινομένου, Εκδόσεις "Συν-
τροφιά", Αθήνα, 1984.

18. Πάνου, Θ., Δ., Οι Γεωργικοί Συνεταιρισμοί Εώς Την Ίδρυση Της
Αγροτικής Τράπεζας Της Ελλάδας, Εκδόσεις Το Ελληνικό Βιβλίο,
Αθήνα, 1981.

19. Rau, N., Οικονομικοί Κύκλοι: Θεωρία Και Εμπειρικές Ενδείξεις,
Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1974.

20. Σωτηρόπουλος, Γ., Οικονομικά Συστήματα, Τ.Ε.Ι. Διοίκησης Και
Οικονομίας Τμήμα Λογιστικής, Μεσολόγγι, 1989.

21. Χουμανίδη, Θ., Α., Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, Β' Έκδοση, Εκ-
δόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1979.